

Yozg'uchidan

Modomiki, biz yangi davrga oyoq qo'ydik, bas, biz har bir yo'sunda ham shu yangi davrning yangiliklari ketidan ergashamiz va shunga o'xshash dostonchilik, ro'monchilik va hikoyachiliklarda ham yangarishg'a, xalqimizni shu zamonning "Tohir-Zuhra"lari, "Chor darvesh"lari, "Farhod-Shirin" va "Bahromgo'r"lari bilan tanishdirishka o'zimizda majburiyat his etamiz.

Yozmoqqa niyatlanganim ushbu - "O'tkan kunlar", yangi zamon ro'monchilig'i bilan tanishish yo'lida kichkina bir tajriba, yana to'g'risi, bir havasdir. MaKjLumki, har bir ishning ham yangi - ibtidoiy davrida talay kamchilik-lar bilan maydong'a chiqishi, ahllarining etishmaklari ila sekin-sekin tuzalib, takomulga yuz tutishi tabiiy bir holdir. Mana shuning daldasida havasimda jasorat etdim, havaskorlik orqasida kechaturgan qusur va xatolardan cho'chib turmadim.

Moziyg'a qaytib ish ko'rish xayrlik, deydilar. Shunga ko'ra mavzuKjni moziydan, yaqin o'tkan kunlardan, tari-ximizning eng kirlik, qora kunlari bo'lg'an keyingi "xon zamonlari"dan belguladim.

Birinchi bo'lim

Otabek Yusufbek Hoji O'g'li

1264-inchi hijriy, dalv oyining o'n ettinchisi, qishki kunlarning biri, quyosh botqan, tevarakdan shom azoni eshitaladir...

Darbozasi sharqi-janubiya qaratib qurilg'an bu dong'dor saroyni Toshkand, Samarqand va Buxoro savdogarlari egallaganlar, saroydagi bir-ikki hujrani istisno qilish bilan boshqalari musofirlar ila to'la. Saroy ahli kunduzgi ish kuchlaridan bo'shab hujralariga qaytqanlar, ko'b hujralar kechlik osh pishirish ila mashg'ul, shuning uchun kunduzgiga qarag'anda saroy jonliq: kishilarning shaqillashib so'zlashishlari, xoxolab kulishishlari saroyni ko'kka ko'targudek.

Saroyning to'rida boshqalarg'a qarag'anda ko'rkamrak bir hujra, anovi hujralarga kiygiz to'shalgani holda bu hujrada qip-qizil gilam, uttalarda bo'z ko'rpalar ko'rilgan bo'lsa, munda ipak va adras ko'rpalar, narigilarda qora charog' sasig'anda, bu hujrada shamKj yona-dir, o'zga hujralarda engil tabiKjatlik, serchaqchaq kishi-lar bo'lg'anida bu hujraning egasi boshqacha yaratilishda.

Og'ir tabiKjatlik, ulug' g'avdalik, ko'rkam va oq yuzlik, kelishgan, qora ko'zlik, mutanosib qora qoshliq va endigina murti sabz urgan bir yigit. Bas, bu hujra bino va jiloz yog'idan, ham ega jihatidan diqqatni o'ziga jalb etarlik edi. Qandog'dir bir xayol ichida o'lturg'uchi bu yigit Toshkandning mashhur aKjyonlaridan bo'lg'an Yusufbek hojining o'g'li - Otabek.

Saroy darbozasidan ikki kishi kelib kirgach, ulardan biravi darboza yonidag'i kimdandir so'radi:

- Otabek shu saroyga tushkanmi?

Bizga tanish hujra ko'rsatilishi bilan ular shu tomonga qarab yurdilar. Bu ikki kishining bittasi gavdaga kichik, yuzga to'la, ozroqqina soqol-murtlik, yigirma besh yoshlar chamaliq bir yigit bo'lib, Marg'ilonning boylaridan Ziyo shohichi deganning Rahmat o'tliq o'g'lidir, ikkinchisi: uzun bo'ylik, qora cho'tir yuzlik, chag'ir ko'zlik, chuvoq soqol, o'ttuz besh yoshlarda bo'lg'an ko'rimsiz bir kishi edi. Bu yigit yaxshig'ina davlatmand bo'lsa ham, lekin shuhrati nima uchundir boyligi bilan bo'lmay, "Homid xotinboz" deb shuhratlangan, kishilar Homid orqasidan so'zlashkanda uning otig'a taqilg'an laqabni qo'shib aytmasalar, yolg'iz "Homidboy" deyish ila uni tanita olmaydilar. Homidning Otabek bilan tanishlig'i bo'lmasa ham Rahmatka yaqin qarindoshb B Ziyo shohichining qaynisi, Rahmatning tog'asi.

Ular hujraga kelib kirdilar. Otabek kelguchilarni ulug'lab qarshiladi.

- Bizni kechirasiz, bek aka, - deb Rahmat uzr aytdi, - vaqtsiz kelib sizni tinchsizladik.

Otabek ularga yuqoridan joy ko'rsatar ekan, yoqim-liq bir vaziyatda:

- Tinchsizlamadingizlar, bilKjaks quvontirdingiz-lar,- dedi, - shahringizga birinchi martaba kelishim bo'l-g'ani uchun tanishsizlik, yolg'izliq meni juda zeriktirgan edi.

Shu orada hujraga bir chol kirib ul ham mehmonlar bilan so'rashib chiqdi. Bu chol Hasanali o'tliq bo'lib, oltmish yoshlar chamasida, cho'ziq yuzlik, do'nggiroq peshonalik, sariqqa moyil, to'garak qora ko'zlik, oppoq uzun soqollik edi. Soqolining oqlig'iga qaramasdan uning qaddida keksalik alomatlar sezilmas va tusida ham uncha o'zgarish yo'q edi.

Otabek mehmonlarni tanchaga o'tquzib, fotihadan so'ng Hasanalidan so'radi:

- Tuzukmisiz, ota?

- Xudoga shukur, - dedi Hasanali, - boyag'idan bir oz engilladim. Mazmuni is tekkan ekan.

- BaKjzi yumushlar buyursam...

- Buyuringiz, o'g'lim.

- Rahmat, ota, bo'lmasa bizga choy qaynatib bersangiz-chi.

- Xo'b, begim.

Hasanali chiqdi. Rahmat Otabek bilan yana bir qaytib sog'liq so'rashqandan keyin so'radi:

- Bu kishi kimingiz bo'ladir, bek aka?

Otabek Rahmatning savoliga javob bermay eshikka qaradi. Hasanalini hujradan uzoqlatib so'ngra javob berdi:

- Qulimiz.

Bu so'zdan nima uchundir Homid ajablangan edi.

- Qulingiz?

- Shundog'.

Hasanalini bolaliq vaqtida Erondan kishi o'g'irlab kelguchi bir turkman qo'lidan Otabekning bobosi o'n besh tillo barobariga sotib olgan edi. Hasanalining Otabeklar oilasida qulliqda bo'lg'anig'a elli yillar chamasida zamon o'tib, endi Otabeklar oilasining chin bir aKjzosi bo'lib ketkan. Xo'jasi Yusufbek hojiga, ayniqsa, xo'jazodasi Otabekka itoat va ixlosi tom bo'lib, buning evaziga ulardan ham ishonch va hurmat ko'r'ar edi. Hasanali o'ttuz yoshliq vaqtida sotib olg'an bir cho'riga uylantirilgan bo'lsa ham, ammo o'g'il-qizlari bo'lmag'an, bo'lsalar ham yoshliqda o'lib ketkanlar. Shuning uchun bo'lsa kerak, Otabekka ixlos qo'yib, unga o'z bolasi kabi qarar: "O'lganimdan keyin ruhimga bir kalima qurKjon o'qusa, bir vaqtlar Hasanali ota ham bor edi deb yodlasa, menga shunisi kifoya" deb qaror bergan va hozirdan boshlab Otabekka bu to'g'rida sipo-rishlar berib, undan samimiy vaKjdalar olib yurg'uchi oq ko'ngil bir qul edi.

Hasanali ustida bo'lg'an haligi gapdan keyin Rahmat so'radi:

- Toshkanddan nimalar keltirdingiz, bek aka?

- Arzimagan narsalar: gazmol, qalapoy afzali va bir oz qozon.

- Marg'ilonda gazmol bilan qalapoy afzalining bozori chaqqon, - dedi Homid.

Otabek miqrozi bilan shamKj so'xtasini kesib tuzatdi. Orada yotsirashka o'xshash bir hol bor, nima uchundir bir so'zlab ikki to'xtar

edilar. Bu o'ng'aysiz holatdan chiqish va, so'zg'a ulab yuborish uchun Rahmat tirishkandek ko'rinar edi.

- Marg'ilonni qanday topdingiz, bek aka, xushlandingizmi, yo?..

Bu savolning javobiga Otabek ikkilangandek va o'ng'aysizlang'andek bo'ldi.

- Nima desam ekan... Marg'ilonni har holda... xush ko'rdim, Marg'ilon Turkistonimizning to'qug'uchilik hunarida birinchi shahridir.

Ikkilanib berilgan bu javobdan Homid bilan Rahmat bir-birlariga qarashib oldilar.

Otabek bu holatni sezdi va o'zining so'zini kulgulikka olib izoh berdi:

- Kelgan kunimdan Marg'iloning'izni xushlamay boshlag'an edim. Chunki tanishlarim yo'q, musofirchilik bilini qolayozg'an edi. Endi bu soatdan boshlab Marg'ilondan roziman, negaki, yo'qlab kelguchi sizning kabi qadrdonlar ham bo'lur ekan.

- Kechiringiz, bek aka, - dedi Rahmat, - men sizning Marg'ilon kelganingizni bu kun otamdan eshit-dim. Yo'qsa, albatta sizni zeriktirmas edim.

- Aniqmi?

- To'g'ri gap, - dedi Rahmat, - otam Toshkand borg'anlarida to'p-to'g'ri sizning eshikingizga tushsinlar-da, siz saroyga tushing. Bu taraf bilan sizdan o'pkani biz qilsaq arziydir.

- Haqqingiz bor, - dedi Otabek, - ammo bi-rinchidan, sizning havlingizni so'rog'lab topish menga qiyinroq ko'rindi, undan so'ng molimizni ortg'an tuyakashlar shu saroyg'a tayinlang'an edilar.

- Har holda bu uzr emas.

Hasanali dasturxon yozib qumg'on kirgizdi. Odatiy takalluflar bilan dasturxon va choyga qaraldi. Homid nonni shinniga bulg'ar ekan so'radi:

- Yoshingiz nechada, bek?

Otabekning labi qimirlamasdan choy quyib o'tirgan Hasanali javob berdi:

- Bekka xudo umr bersa, bu yil hamduna bo'lsa to'ppa-to'g'ri yigirma to'rt yoshga qadam qo'yadilar.

- Yigirma to'rt yoshga kirdimmi, ota? - dedi bek. - Chindan ham necha yoshga kirganimni o'zim bilmayman.

- Yigirma to'rt yoshga kirdingiz, bek.

Homid tag'in so'radi.

- Uylanganmisiz?

- Yo'q.

Hasanali Otabekning yolg'iz "yo'q" bilan to'xtashiga qanoatlanmadi va bu to'g'rida o'z tomonidan izohlar berishni lozim ko'rди:

- Bek uchun bir necha joylarga qiz aytdirmak istalangan bo'lsa ham, - dedi, - avval taqdir bitmaganlik, undan keyin bekning uylanishka bo'lg'an qarshilik-laridan bu kungacha to'y qilolmay kelamiz. Ulug' xo'ja-mizning qatKjiy niyatlari bu safardan qaytg'ach bekni uylandirishdir.

- Manimcha, uylanishdek nozik bir ish dunyoda yo'qdir, - dedi Rahmat va Otabekka yuz o'g'irdi. - Uylangach, xotining tabKjingga muvofiq kelsa bu juda yaxshi; yo'qsa, munchalik og'ir gap dunyoda bo'lmas.

Otabek Rahmatning bu so'zini samimiyat bilan qarshiladi.

- So'zingizning to'g'rilig'ida shubha yo'q, - dedi, - ammo shuni ham qo'shmoq kerakki, oladiring'on xotiningiz sizga muvofiq bo'lishi barobarida er ham xo-ting'a muvofiqtabKj bo'lsin.

- Xoting'a muvofiq bo'lish va bo'lmasliqni uncha keragi yo'q, - dedi Homid eKjtirozlanib, - xotinlarga "er" degan ismning o'zi kifoya... ammo jiyan aytkandek, xotin degan erga muvofiq bo'lsa bas.

Rahmat kulib Otabekka qaradi. Otabek ham isteh-zolik tabassum orasi Homidga ko'z qirini tashladi.

- Uylanishdagi ixtiyorimiz, - dedi Rahmat, - ota-onalarimizda bo'lg'anliqdan, oladiring'an kelinlari o'g'illariga yoqsa emas, balki uning ota-onalari o'zlariga yoqsa bas. Bu to'g'rida uylanguchi yigit bilan er qilg'uchi qizning lom-mim deyishka haq va ixtiyorlari bo'lmay, bu odatimiz maKjqul va mashruKj ishlardan emasdir. Masalan, men ota-onamning yoqdirishlari bilan uylandim... ammo xotinim ota-onamga muvofiq bo'lsa ham menga muvofiq emas, siz aytgandek, ehtimol men ham xotining'a muvofiq emasdirman... So'zingiz juda to'g'ri, bek aka.

Otabek Rahmatning so'zini ixlos bilan eshitdi va "sen nima deysan?" degandek qilib Homidga qaradi.

- Jiyan, - dedi Homid Rahmatka qarab, - boshlab uylanishing albatta ota-onang uchun bo'lib ulardan ranjib yurishingni o'rni yo'q.

Xotining ko'nglingga muvofiq kelmas ekan, muvofiqini olib, xotinni ikki qil. Bunisi ham kelishmasa uchunchisini ol. Xotinim muvofiq emas deb zorlanib, hasratlanib yurish er kishi-ning ishi emas.

Rahmat Otabekka kulimsirab qaradida, tog'asig'a javob berdi.

- Xotin ko'paytirib, ular orasida azoblanishning nima hikmati bo'lsin? - dedi. - Bir xotin bilan muhabbatlik umr kechirmak, manimcha, eng maKjqul ish. Masalan, ikki xotinliqning bittasi sizmi? Uyingizda har kuni janjal, bir daqiqa tinchlig'ingiz yo'q.

- Seningdek yigitlar uchun albatta bitta xotin ham ortiqchaliq qiladir, - deb kuldi Homid. - Ko'b xotin orasida azoblanish o'zi nima degan so'z? Qamchingdan qon tomsa, yuzta xotin orasida ham rohatlanib tiriklik qilasan. Men bu kungacha ikki xotin o'rtasida turib janjalg'a to'ygunimcha yo'q, ammo xotinni uchta qilishg'a ham o'yim yo'q emas.

- Sizga taraf yo'q, tog'a.

Homid mag'rur bir tusda Otabekka qaradi. Otabek uning so'zidan kulimsiragan edi.

Hasanali palovg'a urnash uchun tashqariga chiqdi. Otabek mehmonlarga choy quyib uzatdi.

Homidning haligi so'zidan keyin oradagi bahs kesilgan edi. Uchovlari ham bir narsaning xayolini surgandek ko'rinar edilar. Bir necha vaqt shu holda qolishib Rahmat tog'asidan so'radi:

- Mirzakarim aka qizini erga berdimi, eshitdingizmi?

Bu savoldan nima uchundir Homidning chehrasi buzildi va tilar-tilamas javob berdi:

- Bundan xabarim bo'lmadi. Gumonimcha, bermagandir.

Rahmat so'zdan chetda qoldirmas uchun Otabekni ham orag'a oldi:

- Bizning Marg'ilonda bir qiz bor, - dedi, - shundog' ko'hlikki, bu o'rtada uning o'xshashi bo'lmas, deb o'ylayman.

Homid bir turlik vaziyatda er ostidan jiyaniga qaradi. Tog'asining holidan xabarsiz Rahmat so'zida davom etti:

- Shahrimizda Mirzakarimboy otlig' bir savdogar kishi bor, bu shuning qizidir. Balki siz Mirzakarim akani tanirsiz, u bir necha vaqt Toshkandda qutidorliq qilib turg'an ekan?

- Yo'q... Tanimayman.

Homidning yuzidagi boyag'i holat yana ham kuchlanib go'yo toqatsizlang'andek ko'rinar edi, Rahmat davom etti:

- Uning havlisi poyafzal rastasining burchagidagi imoratdir. O'zi davlatmand bir kishi; Toshkand ashroflarining ko'blari bilan aloqador bo'lg'anliqdan balki otangiz bilan tanish chiqar.

- Ehtimol, - dedi Otabek va nima uchundir g'ayri-ixtiyoriy bir tebrandi. Uning yuzida bir o'zgarish va vujudida bir chayqalish bor edi. Undagi bu o'zgarishdan Rahmat xabarsiz bo'lsa ham, ammo Homid uni er ostidan taKjqib etar edi. Bu taKjqib Otabekdagi haligi o'zga-rishni payqabmi yoki tasodifiymi edi, bu to'g'rida bir mulohaza aytish, albatta mumkin emas. Yana bir necha vaqt jim qoldilar.

- Endi biznikiga qachon mehmon bo'lasiz, bek aka?

Rahmatning bu so'zi bilan Otabek xayolidan bosh ko'tardi:

- Xudo xohlag'an vaqtda bo'larmiz...

- Yo'q, bek aka, - dedi Rahmat, - siz aniqlab bir kunni tayin qilingiz, biz bu erga sizni taklif qilg'ali kelganmiz.

- Ovora bo'lmoqning nima zarurati bor?

- Bunda ovora bo'lish degan narsa yo'q. Iloji bo'lsa sizni bu saroydan havlig'a ko'chiramiz.

Hozirga bir kunni tayin qilib bizga mehmon bo'ling-chi... Otam sizning bilan o'lturishib Toshkand ahvolutini so'zlash-makka mushtoqdirlar.

- Bu saroydan sizlarnikiga ko'chishim og'ir, - dedi Otabek, - ammo otangizning ziyoratlariga borishg'a har qachon hozirman.

- Sog' bo'ling, bek aka, boradig'an kuningizni ta-yin qila olasizmi?

- MaKjlumingiz, kechalari bo'sh bo'laman, shuning bilan birga otangiz qaysi vaqtni ixtiyor qilsalar ijobat etishdan o'zga choram bo'lmas.

- Salomat bo'lingiz, - dedi Rahmat, - shuni ham sizdan so'rayin: o'lturishka begona kishilar ham aytilsa mumkinmi, ozor chekmasizmi? Chaqirilg'anda ham o'zimizga yaqin va ahl kishilar bo'lur, masalan, Mirzakarim qutidor kabi.

Bu vaqt Otabekning tusiga ham haligidek o'zgarish chiqdi ersada, lekin sezdirmaslikka tirishib javob berdi:

- Manim uchun farqsiz.

Oshdan so'ng mehmonlar bilan xayrlashib chiqdilar.

Xon Qizig'a Loyiq Bir Yigit

Otabek o'zi bilan ko'rishgan mundaki ikki yot kishini tanimaganliqdan bir-ikki qayta ularni ko'z ostidan kechirdi. Buni payqag'an Ziyo shohichi Otabekka tanitdi:

- Amakilaringizni siz tanimag'andirsiz albatta, - dedi. - Bu kishi otangizning yaqin do'stlaridan Mirzakarim qutidor. Bu zot Andijon savdog'arlaridan Akram hoji.

Mirzakarim ismlik qirq besh-elli yoshlar chamasida qora qosh, qora ko'z, ko'rkam yuz, yaxshig'ina kiyingan bir kishi bo'lib, Akram hoji elli besh yoshlar orasidag'i bir keksa edi.

Otabek qaytadan Mirzakarim qutidorni ko'zdan kechirdi.

- Ota qadrdonlari bilan tanishdirg'aningiz uchun rahmat, amak, - dedi va Akram hoji bilan Mirzakarim akaga tavozuKjlandi. -

Otam sizlardek yaqin do'stlariga salom aytishni menga amonat topshirg'an edilar.

- Rahmat, sog' bo'lsinlar.

Majlis Ziyo shohichining uyida Otabekning meh-mondorchilig'i uchun yig'ilg'an, yuqorida ismlari o'tkan zotlardan boshqa Homid, Rahmat ham Hasanali bor edilar. Tanishdirishdan so'ng Otabek bilan qutidorning ko'zlari bir-birlariga tez-tez uchrasha boshladilar. Qutidor nimanidir Otabekdan so'ramoqqa og'zini jo'plab tursa ham Akram hoji bilan Ziyo shohichining allanarsa to'g'risidag'i gaplari keti uzilmay davom etar edi. Ularning ko'zi uchunchi to'qnashishida qutidor kulimsirab qo'yib so'radi:

- Meni eslay olasizmi, bek?

Otabek diqqat va eKjtibor bilan qutidorni kuzatib javob berdi:

- Yo'q, amak.

- Necha yoshg'a bordingiz?

- Yigirma to'rt yoshg'a...

Qutidor o'zicha nima to'g'risidadir hisob yuritdi-da:

- VoqiKjan siz meni eslay olmassiz, - dedi. - Men Toshkandda qutidorlik qilg'an vaqtimda siz taxminan besh-olti yoshliq bola edingiz... Go'yoki, men Toshkandda kechagina turg'andek va kechagina sizning havlingizda mehmon bo'lg'andekman... Ammo, haqiqatda, oradan o'n besh-yigirma yil o'tib, siz ham katta yigit bo'lg'ansiz, umr - otulg'an o'q emish.

- Siz bizning havlida bo'lg'ansizmi?

- Ko'b martalab mehmon bo'ldim, - dedi qutidor,- ul vaqtda bobongiz ham hayotda edilar.

Bu ikkisining so'zlariga quloq solib chetda o'lturgan Hasanali ham gapga aralashdi:

- Amakingiz bizning havlig'a kelib turadigan vaqtlarida siz yosh bola edingiz, bek, - dedi. - Amakingiz sizni saroylarga ham olib tushar edilar.

Otabek uyaluv aralash kulimsirab qutidorg'a qaradi:

- Taassufki, eslay olmayman, - dedi. Qutidor tag'in nimadir aytmochi bo'lg'an edi, Akram hoji unga yo'l bermadi.

- Hoji akamiz bu kunda qanday ish bilan mash-g'ullar?

Otabek:

- Toshkand begi yonida mushovir sifati bilan turadilar.

- Azizbek bu kunda ham Toshkandga hokimdir?

- Shundog'.

- Sotqi bek ketsin, Aziz bachcha deng, - dedi Homid va Akram hojiga qarab kuldi. - Yaqindag'ina Musulmon cho'loqning bazimi shu Aziz bachcha bilan qizir edi, - dedi, ulug' bir narsa kashf etgandek mag'rur, majliska qarab chiqdi. Homidning zaruratsiz ayb tekshirishi majliska yotroq tuyilgan bo'lsa kerak bir-birlariga qarashib oldilar. Bu o'rinsiz tekshirish majlisni bir oz sukutga yubordi-da, so'ngra Akram hoji savolida davom etti:

- Hokimingiz juda zolim emish, bu to'g'ri so'zmi?

- To'g'ri so'z, - dedi bek. - Azizbek zulmidan aholi juda to'yg'an.

Otabekning bu javobidan yolg'iz Akram hojigina emas balki, majlisning boshqa aKjzolari ham ajablandilar.

Otasining valineKjmati bo'lg'an bir bekning zulmini iqrar etish haqiqatan ham taajjubka loyiq edi. Azizbekning Turkiston xonlig'ining eng zolim va mustabid sanalg'an beklarining biri va uning o'z qa-ramog'ida bo'lg'an Toshkand aholisiga qilg'an zulmlari Farg'onaga doston, ammo Akram hojining bu savoli Azizbekning eng yaqini bo'lg'an bir kishining o'g'lini sinab ko'rishlik uchun edi. Bu sinash natijasi Akram hojining taajjubini orttirdi va buning sirrini bilishka qi-ziqsindi:

- Otangiz Azizbekning mushoviri ekan, - dedi Akram hoji, - nima uchun uni bir oz bo'lsa ham yo'lg'a solmaydir?
- Kechiringiz, amak, - deb Otabek kulimsiradi, - siz otamning mushovirlig'ini boshqacharoq onglag'ang'a o'xshadingiz... Bizning beklarga hukm vaqtida ham mushovir bo'lmoq imkonsiz narsadir. Otam Azizbekning mushoviri va yaqin musohibi sanalsa ham va lekin bu juzKjy ishlaridagidir, buning uchun sizga bir misol keltiray, bu ish shu yaqin oralardag'ina bo'ldi: Toshkanddagi jumKjalik gap majlislaridan birida bir kishi Azizbekni maxtar va bu maxtovg'a qarshi ikkinchisi "nega munchalik maxtaysan, Azizbekning asli bir bachcha-da" der.

Ularning bu muzokalarini chetda eshitib turgan xufiyalardan biri bu so'zni Azizbekning qulog'iga etkazur. Ertasiga Azizbek mazkur ikki kishini o'z huzuriga oldirib maxtovchig'a ulug' mansab ato qilar va ikkinchisini o'limga buyurar... Bu hukm majlisida hozir turgan otam mahkumning gunohini so'raganida Azizbek jallodga baqirar: "Tezroq olib chiq!" Otam tag'in qulliq qilg'anida jallodg'a buyurar: "Qo'ling-dag'ini bo'shatib, o'rniga hojini olib chiq!" - Mana ko'rdingizmi, otamning qadru qiymatini.

- Bo'lmasa aholi xong'a shikoyatnoma yozmaydirmi?

- Nechanchi shikoyatnomani so'raysiz, - dedi Otabek, - Azizbekdan zulm, jafu ko'rganlar bilan birgalikda endi o'ninchi shikoyatnomamizni yuborg'andir-miz... Lekin xonning yo'lbo'shchisi bo'lg'an kishining o'zi zulmda Azizbekdan bir necha zina baland o'rinni ishgo'l etkuchi kimsa bo'lsa, biz qandog' qilayliq. Ammo shunisi ham borki, shu keyingi vaqtlarda Azizbek Qo'qonning yorlig' va farmonlarini iltifotsiz qoldira boshladi. "Itoatdan bosh tortmasin..." degan mulohazada yozg'an shikoyatlarimizdan markazning ko'z yumishi ham ehtimoldir. Har holda Toshkand aholisi Azizbek istibdodidan ortiq to'yindi, kimdan ko'mak so'rashg'a ham bilmaydir.

Yusufbek hojining qanday odam ekani ayniqsa Akram hojiga onglashilib, bu to'g'rida ortiq bahs qilinmadi va so'z boshqa xususlarga o'tdi.

Ziyofat samimiyat bilan chaqirilg'anliqdan dasturxon qadrlik mehmonga maxsus turlangan edi. Ziyu shohichi bilan o'g'li Rahmatning har zamon mehmonlarni dasturxon qastashlari boshqalarning ishtahalarini ochishg'a sabab bo'lsa ham, ammo bizning Otabekka sira ham asar qilmas, xayollanib o'ltirar edi. Ul nima to'g'rida xayol surib, qaysi to'g'rida o'ylar edi - buni bi-lish qiyin bo'lsa ham, biroq uning hozirgi baKjzi harakatlari diqqatni jalb etarliq edilar: xayol surar ekan, uning ko'zlari ixtiyorsiz kabi qarshisidagi qutidorg'a qaraydilar, qutidorning ko'zi o'ziga tushdi deguncha ko'zini undan olib dasturxondagi ko'ngli tilamagan narsalarga urina boshlaydir... Otabekning bu holini majlisdagilar sezmasalar-da, ammo Homid uni taKjqi etkandek edi.

- Savdo bilan qanday shaharlarga bordingiz, bek?- deb qutidor so'radi.

- O'zimizning shaharlardan ko'pini ko'rdim, - dedi bek, - O'ris shahardan Shamayga ham bordim.

- Ha, ha, siz Shamayga ham bordingizmi? - deb Ziyu shohichi ajablandi.

- O'tkan yil borg'on edim, - dedi bek, - borishim noqulay bir vaqtga to'g'ri kelib ko'b mashaqqatlar chekdim.

- Chin savdogar siz emishsiz, - dedi qutidor, - biz shu yoshqa kelib hali o'zimizning kattaroq shaharlari-mizni ham ko'ralmadik; siz o'risning Shamayigacha borg'ansiz.

- Yurgan daryo, o'lturgan bo'ryo emish, - dedi Akram hoji.

O'ris shaharlariga borib savdo qilg'uchilar Turkistonda juda oz hisobda bo'lib, chet ellarni ko'rgan Otabek majliska tansiqlandi.

O'rislar to'g'risida allaqanday xayoliy rivoyatlar eshitib yurgan qutidor va Ziyu shohichilar-ning Otabekdan haqiqiy holni bilgilar kelib, undan Shamayda ko'rib, kechirganlarini so'radilar. Otabek Shamay xotirohini so'zlab berdi.

O'rislarning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotlarini eshitkuchilarni tongg'a qoldirib, ortiq tafsiloti bilan aytib chiqg'ach:

- Shamayga bormasimdan ilgari o'z hukmdorlig'i-mizni ko'rib; boshqalar ham shundaydir, deb o'ylar edim, - dedi bek, - lekin Shamay manim fikrimni ost-ust qilib, o'zimni ham butunlay boshqa kishi yasadi. Men o'risning idora ishlarini ko'rib, o'z idoramizning xuddi bir o'yinchoq bo'lg'anlig'ini iqrar etishka majbur bo'ldim... Bizning idoramiz bu kungi tartibsizligi bilan ketabersa holimizning nima bo'lishig'a aqlim etmay qoldi. Shamayda ekanman, qanotim bo'lsa, vatanga uchsam, to'ppa-to'g'ri xon o'rdasiga tushsam-da, o'risning hukumat qonunlarini birma-bir arz qilsam, xon ham arzimni tinglasa-da, barcha elga yorlig' yozib o'risning idora tartibini dasturilamal etishka buyursa, men ham bir oy ichida o'z elimni o'risniki bilan bir qator qo'rsam... ammo o'z elimga qaytib ko'rdimki, Shamayda o'ylag'anlarim, oshiqanlarim shirin bir xayol emish. Bu erda so'zimni eshitkuchi birov ham bo'lmas, bo'lsalar ham: "Sening orzungni shu xonlar eshitadimi, shu beklar ijro qiladimi?" deb meni maKjyus qildilar. Ilgariroq men ularning gapiga bovar qilmay yursam, so'ngg'idan to'g'ri so'zni aytkanlarini bildim. Darhaqiqat, mozoristonda "hayya alalfalah" xitobini kim eshitar edi.

Majlis Otabekning Shamay taassurotini maroq bilan eshitkan, shu kungacha hech kimdan eshitilmagan uning fikrlariga ajablangan edi. Istiqbol qayg'usi tushiga ham kirmagan bu Turkiston otalari Otabekning daruni dildan chiqarib aytkan gaplaridan hissasiz qolmadilar:

- Amiri Umarxondek odil poshsho bo'lsa, - dedi qutidor, - biz ham o'risdan oshib ketar edik.

Ziyu shohichi:

- Bizning bu holga tushishimiz o'z feKjli xo'yimiz-dan.

Akram hoji:

- To'g'ri.

Homid ham boshqalardan qolishmas uchun: "Xudo kofirning dunyosini bergan" deb qo'ydi.

- Manimcha, o'risning bizdan yuqoridalig'i uning ittifoqidan bo'lsa kerak, - dedi Otabek,

- ammo biz-ning kundan-kunga orqag'a ketishimizga o'z ora nizo'imiz sabab bo'lmoqda, deb o'ylayman, boshqa xil aytkanda Ziyu amakining fikrlari qisman to'g'ri. Oramizda bu qo'rqunch holatka bahaqqi tushunadirg'an yaxshi odamlar yo'q, bilKjaks buzg'uchi va nizo'chi unsurlar tomir yoyib, har zamon sodda xalqni halokat chuquriga qarab tortadilar. Bu kungi qora chopon va qipchoq nizo'larini sizga bir timsol o'rnida ko'rsatayin: o'ylab ko'rilsin, bu nizo'lardan bizga qanchalik foyda va qipchoq og'aynilarg'a nima manfaat hosil bo'lmoq-da?- Faqat bundan foydalang'uchilar ikki xalq orasig'a adovat urug'ini sochib yurg'uchi bir necha eKjvogar boshluqlarg'inadir. Masalan, Musulmonqulni kim xolis odam, deb o'ylaydir? - Uning yurt uchun qon to'kishdan boshqa nimaga foydasi tegdi? Musulmonqul o'z g'arazi yo'lida orada yo'q nizolarni qo'zg'ab, kuyavi SHERALIXONNI o'ldirdi, gunohsiz Murodxonni shahid etdi, qo'y kabi yovvosh Toshkand hokimi Salimsoqbekni o'ldirib, o'rniga Azizbekdek zolimni belguladi va o'zini mingboshi

deb eKjlon qilib, aqlsiz bir go'dakni (Xudoyorni) xon ko'tarib el elkasiga mindi. Tuzuk, agar Musulmonqul bu ishlarni bir yaxshi maqsadni kuzatib qilg'anda, zolimlarni o'rtadan ko'tarib, yurtka osoyish berganda, unga kim nima deya olur edi? Holbuki, Toshkand tarixida misli ko'rilmagan Azizbek kabi vah-shiyni faqat shu Musulmonqul qo'lidan oldi.

Basharti, Musulmonqul chin inson bo'lsa, insondan vahshiy tug'ilganini hech kim eshitkan chiqmas. Modomiki, o'z g'arazi yo'lida istibdod orqali el ustiga hukmron bo'lg'unchilar yo'qotilmas ekanlar, bizga najot yo'qdir, magar shunday g'arazchilarni ular kim bo'lsalar ham ish boshidan quvlash va ular o'rniga yaxshi xolis odamlarni o'tquzish najotimizning yagona yo'lidir.

Otabek majliska tamoman yangi va eshitilmagan fikrlarni so'zlab ketdi, ular bekning og'zig'a anqayishib qolgan edilar. Darhaqiqat, o'z ora bitmas nizo'larning asli manshaKjini ul yaxshi onglab tahlil qilar va durust qiymat berar edi. Uning shu yo'sun mulohaza va fikrlari majliska chuvalg'an ipning uchini topib bergandek bo'lib, lafzan bo'lmasa ham maKjnan ularning tahsin va olqishlarini oldi.

Otabek xufton namozi uchun tahorat olishg'a mehmonxonadan chiqg'an edi, uning keticha:

- Otabekning bolasi-da, - deb Ziyozohich mehmonlarga qarab qo'ydi.

- Umri uzoq bo'lsin, - dedi Akramhoji, - yigitlarimiz ichida eng aqllig'i ekan... Agarda xon ko'tarish manim qo'limda bo'lsa edi, xon qilib Otabekni ko'tarar edim... O'zi o'qug'anmi?

Bu maxtovlar bilan terisiga sig'may ketkan Hasanali javob berdi:

- Toshkand Beklarbegi madrasasining peshqadam mullabachchalaridan edi, lekin uch yilcha bo'ldi, xo'jamiz madrasadan olib savdo ishiga qo'yidilar.

- Xudo har narsadan ham bergan yigit ekan, - dedi qutidor.

Ahli majlis Otabekni ko'klarga ko'tarib maxtar edi, lekin Homid bu maxtashlarga ishtirok etmas va nimadandir g'ijing'andek ko'rinar edi. Shu orada qutidorning "uylanganmi?" deb Hasanalidan so'rashi Ho-midga yana boshqacha holat berdi. Hasanalining so'ra-g'uchig'a bekning qiz yoqdirmaslig'ini sabab ko'rsatib, shu kungacha uylanmay kelganligini tafsili bilan hikoya qilib berishidan so'ng ul toqatsizlang'andek bo'ldi:

- Balki begingizning tamaKjlarini xon qizidadir, - dedi istehzoz bilan Homid, - bundog' yigitlar uylanmalarida ham kishi qizini umr bo'yi azob ichida o'tkazadilar...

Sababiga tushunish qiyin bo'lg'an bu istehzoga qarshi Hasanali sukut qilmadi:

- Men uning xon qizini olish maqsadi borlig'ini bilmayman, - dedi kulimsirab, - biroq ul xon qizini olsa arzimaydirgan yigit emas... hatto zarxarid quli bo'lg'an holda menga ham qattig' so'z aytishdan saq-lang'an bir yigit o'z nikohida bo'lg'an ozod bir qizg'a albatta zahmat bermas, deb o'ylayman. BaKjzi xotin uradigan va xotin ustiga xotin olib, xotinlariga zulm qiladigan hayvonsifat kishilardan bo'lib ketishi menimcha ehtimoldan juda uzoqdir, inim mulla Homid...

Hasanali o'tkan faslda Homidning o'z og'zidan xotinlariga qarshi qamchi ishlatkanini eshitkan edi. Shunga binoan uning bu oxirgi jumlasini Homidni erga qaratib, lom deyishka majol bermay qo'ydi. Ziyozohich qaynisi Homidga "Tuzlatildingmi?" degandek qilib qaradi va Hasanalidan afu so'radi:

- Kechirasiz, ota, - bizning Homidboy shunaqa qo'lansa gaplar uchun yaratilg'an odam.

Qutidor ham Hasanalining ko'nglini ko'tarib tushdi:

- Gapingiz to'g'ri, ota, - dedi, - Otabek xon qizig'a loyiq bir yigit ekan.

Bahslashish uchun Homidga yo'l qolmag'an edi. Bir turlik iljayib er tegidan Hasanaliga ko'z tashladi.

Oshdan keyin boshlab Homid, so'ngra boshqa mehmonlar tarqalishdilar. Otabek bilan qutidorning yo'llari bir bo'lg'anlikdan birgalashib ketdilar. Qutidor havlisiga qayrilar ekan, bek bilan xayrlashdi:

- Albatta, birisi kun biznikiga marhamat qilasiz, tuzikmi?

- Xo'b, amak.

- Bizniki mana shu burchakdagi eshik... Qaytag'a bu kun biznikida qolsangiz bo'lmasmi-a?

- Rahmat... Xayr, salomat bo'lingiz.

Ular to'xtab so'zlashqan o'rinlaridan xayrlashib uzoq-lashg'ach, shundagi bir burchakdan choponig'a burkangan bir kishi chiqib, haligilar kelgan tomonga qarab yurdi...

Bek Oshiq

Saroy tinch uyquda, tun yarim. Hasanali hujraning uzun burama qulufini ochib ichkariga shamKj yoqdi va bekning to'shagini yozib uning kirib yotishini kutib turdi. Ammo Otabek nima uchundir tez kira bermadi. Hujra eshigini ochilganidan, shamKj yoqilib, o'rin yozilganidan go'yo xabarsiz kabi ustung'a suyalg'ancha qotib turar edi.

- O'rningizni yozdim, bek.

Otabek bu so'z bilan hujraga kirdi va borib to'shagi yonig'a o'lturdi. Hasanali bekning eshinish yotishini kutib turar, chunki uni yotquzib yoqilgan shamKjni o'zi bilan narigi hujraga olib chiqmoqchi edi. Biroq Otabek to'shagi yonig'a o'lturida, yana o'ylab qoldi... Otabek bir necha kunlardan beri Hasanalining ko'ziga boshqacha ko'rinar edi.

Hasanali 2 yu\1054 Otabekda shu kungacha ko'rilmagan qiziq bir holatka besh-olti kundan beri ajabsinib yurar edi. Hasanalini ajabsindirgan holat ham bekning shuning singari xayol ichida barchani unutib qo'yishi va boshqa ishlarga eKjtibor va parvosizligi edi.

Hasanali bekning hozirgi ipidan-ninasigacha bo'l-g'an qiziq holini uzoq kuzatib turdi.

Lekin Otabek xayol surishdan zerikmasa ham Hasanali kuzatishidan zerikdi.

- Menda yumushingiz yo'qmi?

Otabek bu gapni onglamadi shekillik, Hasanalining yuziga ko'tarilib qaradi-da, yana ko'zini bir nuqtaga tikib qoldi. Bu holatdan Hasanalining andishasi ortib, bekning bunchalik angravlanishiga qanday maKjno berishini ham bilmas edi. Otabek shu holda tag'in qanchag'achadir o'lturdi, nihoyat uyqudan uyg'ong'an kishidek so'chib o'zini kuzatkuchiga qaradi:

- Chiqib yotmaysizmi?

- Menda yumushingiz yo'qmi?

- Nima yumushim bo'lsin, shamKjni ham olib keting.

Hasanali shamKjni olib, o'z hujrasiga chiqdi. Uning hujrasi Otabekning bilan bir qatorda bo'lib, gazmol, poyafzal va shuning singari mollar ila to'lg'an va Otabekdan boshqa, alohida hujrada turishi ham shu mollarni saqlab yotish uchun edi. Hasanali o'rmini yozar ekan "tavba" deb qo'ydi.

Yuqorida so'zlang'anidek, Otabekdagi bu holatni biror haftalardan beri payqasa ham hozirgidek andishaga tushmagan va bunchalik diqqat etmagan edi. Xo'ja-zodasidagi bu holat uni har turlik mulohazalarga olib keta boshladi. To'shagi ustiga o'turib, oq soqolini o'ng qo'li bilan tutamlab o'ylar edi: savdo to'g'risida biror xato qildimi, Ziyo shohichinikida taomdan tuzukroq to-tinmadi, biror og'rig'i bormikan... Musofirchilikda og'risa... Ammo bu mulohazalarining bittasiga ham o'zi qanoatlanmadi. Zero savdo to'g'rilari undan yashirin emas, og'rig'anda ham albatta shikoyat eshitar edi.

O'ylab-o'ylab bir narsaga ham aqli etalmagach, o'rnidan turib toqchada yonib turgan shamKjni o'chirdi. Hujra orqa-o'ngni ajratib bo'lmasliq qorong'ilandi. Qo-rong'ida turtinib hujra eshigiga keldi-da, avaylab g'ijirlatmay eshikni ochdi va sekingina tashqarig'a bosh chi-qarib saroyini kuzatdi. Kishi yo'qliqqa qanoat hosil etib, mahsichan oyog'ini ohista qo'yib Otabek hujrasining yonida to'xtadi, saroyini yana qarab chiqdi. Saroy qop-qorong'i, tinch uyquda, ammo bu tinchlikni saroy ot-xonasidagi otlarning kart-kurt xashak chaynashlari va atrofdagi xo'rozlarning qichqirishlarig'ina buzilar edilar. Hasanali sekingina daricha ostig'a yotib hujra ichiga quloq soldi. Hujra ichi tinch edi. Oradan uch-to'rt daqiqa fursat o'tib hujradan ship etkan tovush eshitmadi. Tag'in bir necha daqiqa quloq uzmay turib, so'ngra o'rnidan qo'zg'almochi bo'lg'an edi, ichkaridan "ufff" degan ixrash eshitdi. Hasanalining quloqlari tikkayib o'rnidan turdi, ko'zi olalang'an edi.

- Bek og'riq, - dedi ko'ngildan va jazmlanib hujra eshigiga yurib keldi. Eshikni ochib Otabek yonig'a kirmochi edi. Eshikni itarishka borg'an qo'lini qoldirib "balki og'riq emasdir" deb to'xtaldi. Yana kiraymi, yo'qmi, deb ikkilanib turg'andan keyin yurib, o'zining hujrasiga keldi. Ammo Otabek to'g'risidagi tashvishi boyag'idan o'n qayta ortqan edi. Yeshinib uxlarg'a yotqan bo'lsa ham bekning xususi uni ko'z yumg'ali qo'ymadi. Bek to'g'risida har turlik xayollarga bormochi edi. Yusufbek hojining "O'g'lim yosh, sen dunyoning issiq-sovug'ini tatig'an va manim ishongan kishimsan. O'g'limning har bir holidan xabar olib turish sening vazifangdir", deb ta'kidlashi, Otabekning onasi - O'zbek oyimning yoshliq ko'z bilan: "Seni xudoga, Otamni senga topshirdim!" - deb yolborishlari, zorillashlari uning quloqlari ostida takrorlang'andek bo'lar edilar. Uxlab ketalmadi. Ko'ynakchan egniga choponini yopinib o'rnidan turdi, hujradan chiqib Otabek darichasi ostig'a yana kelib o'turdi.

Tun ayoz, izg'iriq el to'rt tarafa yugurib jon achitmakchi bo'lar edi. Hasanali yarim yalang'och holda junjayib daricha ostida, izg'iriq qichog'ida o'turar edi. Ul egan sovug'ig'a iltifot etmas, vujudini izg'iriqqa topshirib, fikrini hujra ichiga yuborg'an edi.

Hujra ichiga bir muncha quloq solib o'turgandan keyin, uzun tin olib boshini tirqishdan uzdi, Otabekning pishillab uxlag'an tovshini eshitib bir darajada tinchlandi. Vasvasadan ariyozg'an bo'lsa ham o'rnidan qo'zg'almadi, nima uchundir tag'in ham sovuqqa junjib o'tira berdi. Oradan yana bir necha daqiqa fursat o'tib, Hasanali tamom tinchlandi, ham turib ketmakchi bo'ldi va shu holatda ichkaridan uyqusirash eshitdi:

- "Qora ko'zlari, kamon qoshlari..."

- A-a-a, - dedi Hasanali va qaytadan qulog'ini tirqishg'a olib bordi. Endi uning butun borlig'i quloq bo'lib aylangan, o'zini unutib barcha diqqati hujra ichiga oqg'an edi. O'rtadan ko'b fursat o'tmadi, boyag'i uyqusirash yana takrorlandi:

- "Oy kabi yuzlar, kulib boqishlar, cho'chib qochishlar... Uff".

Hasanali uchun birinchida onglashilmay qolg'an maKjnolar bu keyingi gap bilan eshildi.

Hasanali endigi o'turishni ortiqcha topib o'rnidan turdi, hujrasiga kirar ekan, boshini chayqab o'zicha so'zlandi:

- Bek oshiq! O'rni ustiga choponini yopdi-da, ko'rpassi ichiga kirib o'turdi va "chindan oshiqmi?" degan savolni ko'ngildan kechirdi. Tanish bo'lmag'an bir shaharda kimning bo'lsa ham qizig'a uchrashsin, besh-olti kun ichida bu yanglig' uyquda ham... masalaga bu jihat bilan qarab bekning ishqig'a ishongusi kelmas edi. Ammo ikkinchi tomondan qulog'i ostida bekning o'z og'zidan eshitilgan "B" "kulib boqishlar, cho'chib qochishlar..." jumalari takrorlang'andek bo'lib xo'jazodasidagi bir necha kunlik o'zgarishka muhabbatdan boshqa hodisa, deb maKjno beralmas edi. Bu ikki turlik masalalarning o'ng-tersini aylandirib muhokama qildi va o'lchadi.

Hasanalining o'zi tarozuning ishonmasliq pallasida bo'lsa ham - "kulib boqishlar, cho'chib qochishlar" hamon quloqlari ostida takrorlanar edilar. Tun tong otarg'a yaqinlashg'an, uning uyquliy miyasi hech bir turlik bu muammoni esha bilmas edi. Ko'b o'ylasa ham bir qarorg'a kela olmadi. Ammo ertaga bekning o'zini sinab ko'rmakchi bo'lib ko'zi uyqug'a ketdi.

Marg'ilon Havosi Yoqmadi

Ertalabki choy hozirlang'an. Otabek xomush o'turub, Hasanali ersa uning holini taKjqib etmakda edi. Oradag'i so'zsizlik bir piyoladan choy ichkuncha buzilmadi. Oxirida Hasanali Otabekning tusiga bir necha qayta ko'tarilib qo'ydi.

- Bir necha kundan beri xomushroq ko'rinasizmi?

Otabek savol tashlag'uchig'a qarab oldi va tasdiq ishorasini berib:

- Bilmadim, - dedi va bir oz to'xtab izoh berdi. - Xomushligim sizga ham sezildimi, bilmadim... Mar-g'ilon havosi mizojimga to'g'ri kelmaganga o'xshaydir...

- Aytkaningizdek, - dedi Hasanali. - Marg'ilonning havosi buziq ekan, bir-ikki kundan beri manim ham ahvolim o'zgarib boshladi.

Marg'ildan tez jo'namasaq men ham ishdan chiqadig'an o'xshayman...

Bu gapdan keyin Hasanalining ko'zi bekkat tikilgan edi, agar tundagi uyqusirash Hasanalining o'ylag'an ehtimoliga to'g'ri kelsa, o'zining haligi so'zi Otabekka bir o'zgarish berishida shubha qilmas edi.

Otabek boshi berk ko'chada qolg'ondek bo'ldi, javobg'a qiynaldi:

- Ketamiz, - dedi bir oz o'ylang'andan keyin, - mol baholari to'g'risida bitisha olmay turamiz - olg'uchilar arzon so'raydirlar.

Shuning uchun tag'in bir necha kun qolishimizg'a to'g'ri kelarmikin. Bilmadim...

Hasanalining sinashi nihoyatiga etkandek bo'ldi, hatto yuqoridag'i javobni eshitkan vaqtida nima uchundir o'zini bir turlik kulgidan arang to'xtatib qolg'an edi. Yana o'rtada xomushlik hukm surib, Hasanali ishni tuzikroq ochish va yo shu ko'yi qoldirib ketaberish talashida edi. Hasanali bekning har bir siriga o'zini mahkam deb hisoblag'anliqdan, darhaqiqat, Otabekka mahram bo'lishg'a loyiq bir mehribonchilikqa ega bo'lg'anliqdan xo'jazodasi bilan ochiq so'zlashish fikriga keldi. Bir necha daqiqa muqaddima uchun reja qurib o'turgandan so'ng tilga keldi:

- O'g'lim, Otabek.

- So'zlangiz.

- Aytingiz-chi, men sizning kimingiz?

Otabek, Hasanalining maqsadig'a tushunolmay maj-hul unga nazar tashladi:

- Sizmi? - deb kulimsiradi. - Otam bo'lmasangiz ham meni otaliq muhabbati bilan suygan sodiq va mehribon bir kishimsiz - yaKjni maKjnaviy otam.

- Barakalla, o'g'lim, - dedi Hasanali, - javobingiz o'z o'ylag'animchadir. Endi sizdan shuni ham so'rayin: xo'jasig'a sodiq bir qul, sizning taKjbingizcha, maKjnaviy bir padar o'z o'g'lig'a yomonlik sog'inarmi, bu to'g'rida javob beringiz-chi?

Otabek kutilmagan bu savoldan ajablendi:

- So'zingizga tushunolmadim, ota, - dedi, - shundog' bo'lsa ham javob beraman: bu kungacha siz yolg'iz meninggina emas, bizning oilamizga otaliq mavqikjida turib, yaxshiliqdan boshqani sog'inmay kelasiz.

Hasanali tusini buzmadi:

- Ilgariroq balki shundog' bo'lg'andir, ammo endi, ayniqsa siz...

- Ayniqsa men... ochib so'zlangiz.

- Ayniqsa sizning menga saqlag'an ishonchingiz tugalanga o'xshab, o'zimdandandog' kamchilik o'tkaniga hayratdaman.

- Qiziq gaplar so'zlaysiz, - dedi Otabek, taajjubi ortqan edi. - Menga qandog' yomonlik sog'indingiz-ki, sizga ishonchim bitsin?

Vasvasalanishning o'rni yo'q, mundan so'ng ham sizning xayrixohona kengashlaringizga, ham vujudingizga muhtojman, amonatim, boshqam mundan keyin ham ona qornida saqlang'andek sizda saqlanishig'a ishonaman va bunga sizning ham amin bo'lishingiz kerak, ota.

- Lekin... til bilan ko'ngil boshqa-boshqadir, o'g'-lim...

Otabek bu ters va qo'rs muqobaladan toqatsizlandi:

- Yanglishasiz, ota.

- Yanglishmayman, bilKjaks bilib, qanoatlanib so'z-layman.

- Tilim bilan ko'nglimning boshqalig'ini isbot qilingiz.

Hasanali ginalik qiyofada qoshlarini chimirdi va:

- Mendan yashirib yurgan bir sirringiz bor, - dedi.

- Sizdan yashirg'on bir sirrim bor?

- Bor o'g'lim, bor, - dedi Hasanali, - agar daKjvongiz to'g'ri bo'lsa, menga chindan o'z kishim deb qarasangiz o'sha sirni yashirmangiz.

Otabek to'satdan o'zgarib, boyag'i asabiylik holatini yo'qotti, shundog' bo'lsa ham o'zini yig'ib kulgan bo'ldi:

- Hali shunaqa sizdan yashirin sirrim bormi?

- Bor.

- Bo'lmasa, marhamat qilib kashfingizni so'zlangiz.

Hasanali piyolani og'ziga ko'tarib, choyni ho'pladi, kashfini ochti:

- Marg'ilong'a kelgan kunlardan boshlab sizda qiziq bir holat bor, - dedi, - siz bu holatni "Marg'ilon havosi yoqmadi" deb taKjbir qilsangiz ham men mundan boshqa narsalar payqayman...

Otabek o'ziga qattig' tikilib turg'an Hasanalidan yuzini chetka burishka majbur bo'ldi. Go'yo bu sehrarg chol hamma sirni betdan o'qub olar edi. Hasanalini hamon o'ziga tikilib turg'anini bilib, manglayini qashig'an bo'ldi:

- Xo'sh, davom etingiz...

- Bu sirringizni mendan yashirmoqchi bo'lasiz, - dedi tamom qanoat bilan Hasanali, chunki, endi o'z kashfiga juda ishong'an edi. - Xayr, yashirmoqqa ham balki haqqingiz bordir... ammo shu ko'yi sir saqlash bilan birar natijaga etish mumkinmi?

- ...

Otabek qip-qizil qizarib gunohkorlardek erga qara-g'an edi. Hasanalining yuziga padorona tarahhum tusi kirib, keksalarga maxsus ohangdor bir tovush bilan bek-ning ustidagi og'ir yukni ola boshladi:

- Aybi yo'q, o'g'lim, - dedi, - muhabbat juda oz yigitlarga muyassar bo'ladig'an yurak javharidir. Shuning bilan birga ko'b vaqtlar kishiga zararlik ham bo'lib chiqadir. Shuning uchun kuch sarf qilib bo'lsa ham unitish, ko'b o'ylamaslik kerakdir.

Bu keyingi gap bilan Otabek ko'tarilib Hasanaliga qaradi va uzoq tin olib yana erga boqdi.

Go'yo buning ila "unitish mumkin emas" degan qatKjy so'zni aytgan edi. Orag'a so'zsizlik kirdi.

Ikkisi ham fikrga tol'g'an edi. Hasanalining ortiqcha berilib o'ylag'an kezda soqolini qayirib tishlaydigan bir odati bo'lib, hozir ham soqolini yamlash bilan mashg'ul edi. Uzoq o'ylag'andan so'ng ishning ochilmay qolg'an qismini eshishni boshqa vaqtg'a qoldirmoqchi bo'ldi.

Chunki Otabek shuning o'ziga ham yaxshigina qizarinib, bo'rtingan edi.

Kiroyi Kuyaving Shundog' Bo'lsa!

Poyafzal bozori va uning burchagidagi havli... O'qug'uvchi albatta bu havlining egasi bilan tanish chiqar. Ko'rimsiz, chirk bosib qorayg'an, juda ko'b xizmat qilib keksaygan, ochib-yopqanda anvo'i - turlik dodi-faryod qiladig'an, bunda sanalg'an sifatlarini bir erga jamlab natija chiqarg'anda "sharti ketib, parti qolg'an" bir darbozaning ostonasidan uch-to'rt qadam ichkariga kirilsa Buxoro zindonlaridan birini his etilur va qorong'u yo'lakning nihoyatidagi yorug'liqqa tomon oshiqilur. Qoqilib-suqilib yo'lak zindonidan qutiling'ach bir ulug' ariq yoqasig'a, o'rdadek havliga chiqilur va rohat tin olinur. Havlining kun chiqarida kun botishig'a qaratib soling'an, uncha maxtarliq bo'lmasa ham ammo zamonasining olding'i binolaridan hisoblang'an bir ayvon bilan bir uyga ko'z tushadir. Sahn va binolar kishi zotidan bo'sh, shuning uchun bu havli oilaning tashqarig'i qismi - mehmonxona ekanligi onglashilur.

Sahnning tun va kun botar jihatlarini kichkina hujralar bilan o'ralg'an va bu hujralarning barcha eshiklari yopiq va qulflang'an holda bo'lib mollar bilan bandligi va uy egasining davlatlik kishi bo'lg'anlig'i bilinur. Havlining janub tarafi do'konlar orqasi, ammo katta tup gilos yog'ochlari qoplab yotadirlar.

Endi biz tashqari havlini qo'yib mehmonxonaning yonidan ichkariga kiramiz. Ichkari havlining yo'lagi ham nargisidek usti va bag'ri yopiq - qorong'u, yo'lakning nihoyatiga borib o'ngga yurilsa axtaxonaga, chapka yurilsa birinchi martaba kirganimizdek ulug' bir havliga chiqarmiz. Havlining to'rt tarafi turlik ehtiyoj binolari bilan va to'rdagi binoning ikki biqini katta uylar bilan o'ralg'an bo'lib, shu ikki uyning orasig'a o'lturgan koshinkor va naqshin chorxari ayvon bu havlining birinchi martaba ko'zga chalinadig'an ortiqqlaridandir. Shu chorxari ayvonning o'rta bir erida, ustiga atlas ko'rpalar yopilg'an tanchaning to'rida devorga suyanib, avrasiga qora movut sirilgan sovsar po'stin kiyib bir kishi o'ltu-radir. Bu kishi bilan ikkinchi martaba tanishib o'lturmaymiz, chunki, bu odam o'qug'uchi bilan tanishqan - Mirzakarim qutidor. Tanchaning ikki biqinida ikki xotin: bulardan bittasi ichidan atlas ko'ynak, ustidan odmi xon atlas guppi kiygan, boshig'a oq dakanani xom tashlag'an, o'ttuz besh yoshlar chamaliq go'zal, xush bichim bir xotin. Yuzidan muloyimlik, eriga itoat, to'g'riliq maKjnolari tomib turg'an bu xotin qutidorning

rafiqasi - Oftob oyim, ikkinchisi etmishlardan o'tkan bir kampir. Oftob oyimning onasi - Oysha bibi. O'choq boshida qo'polg'ina, qirq besh yoshlar chamaliq yana bir xotin choy qaynatib yuradir. Bu xotin ersa oilaning cho'risi - To'ybeka. Biz bular bilan tanishishni shu erda qoldirib ayvonning chap tarafidagi daricha orqalik uyga kiramiz, ham uying to'riga soling'an atlas ko'rpa, par yostiqlik quchog'ida sovuqdan erinibmi va yo boshqa bir sabab bilanmi uyg'oq yotqan bir qizni ko'ramiz.

Uning qora zulfi par yostiqlik turlik tomonig'a tartibsiz suratda to'zg'ib, quyuuq jinggila kiprak ostidag'i timqora ko'zlari bir nuqtag'a tikilgan-da, nimadir bir narsani ko'rgan kabi...

qop-qora kamon, o'tib ketkan nafis, qiyig' qoshlari chimirilgan-da, nimadir bir narsadan cho'chigan kabi... to'lg'an oydek g'uborsiz oq yuzi bir oz qizilliqg'a aylangan-da, kimdandir uyalg'an kabi... Shu vaqt ko'rpani qayirib ushlagan oq nozik qo'llari bilan latif burnining o'ng tomonida, tabiKjatning nihoyatda usta qo'li bilan qo'ndirilg'an qora xolini qashidi va boshini yostiqlikdan olib o'lturdi. Sariq rupoh atlas ko'ynakning ustidan uning o'rtacha ko'kragi bir oz ko'tarilib turmoq-da edi. Turib o'lturgach boshini bir silkitdi-da, ijirg'anib qo'ydi.

Silkinish orqasida uning yuzini to'zg'ig'an soch tolalari o'rab olib jonso'z bir suratka kirgizdi. Bu qiz suratida ko'ringan malak qutidorning qizi - Kumushbibi edi.

Kumushbibi bir necha kundan beri sovuq havo tegdirib, bosh og'rig'i va ko'z tinishka o'xshash og'rig'lardan shikoyat qilib yurar, shuning uchun onasi "tinch uxlasin, ortiq urinmasin" deb bu kun namozga ham uyg'otdirmag'an edi.

Kumush, kiyinib uydan chiqdi, To'ybeka tomonidan hozirlanib berilgan issig' suv bilan yuzini yuvdi. Uyiga kirib artinib, tuzatingach ayvonga chiqdi. Ayvondagilarga salom berib otasining yonig'a kelib o'lturdi.

Qutidor qizini kuzatdi:

- Tuzikmisan, qizim?

- Yo'q, otajon, boshim hamon og'rib turadir.

Qutidor qizining peshonasini ushladi:

- Ey-ha, Kumush, hali issig'ing bor, - dedi. - O'zingni teja qizim, o'rningni qalin qilib burkanib yot, terlasang yorisharsan, qizim.

To'ybeka, Kumushning choyini oqlab ber-chi.

Oftob oyim erining so'zini kuchlab tushdi:

- Issig'i bor, yuzi ham qizarib bo'rtib turibdir.

O'zining ruhsiz tovushi bilan Oysha buvi ham gapka aralashdi.

- Nax kechasi bilmapsiz, nax meni qo'rqitib enka-tenkamni chiqardi. Isitmasi aralash allanuchka so'zlarni aytib chiqdi...

Kumushbibi yalt etib buvisiga qarab qo'ydi.

- O'sha harorati g'arizaniki hammasi, - dedi qutidor. - Men bu kun birar hakimdan so'rab qaraychi... Ol qizim, shu piyoladagi choyingni ich-chi, - dedi va tag'in bir qayta qizini kuzatdi.

Choyini ichib bo'lg'andan keyin qutidor fotiha o'qub o'rnidan turdi:

- Men senga aytib qo'yay, Kumush, - dedi turar ekan qutidor Oftob oyim'ga, - bu kunga bir mehmon aytkan edim. Cho'ringni chiqarib mehmonxonani tozalat. Anovi yangi qoplag'an ko'rpalarini ber, tanchaga o'shani yopsin. Katta gilamni ham chiqar, uyingda mevalaring bor edimi?

- Bor.

- Bor bo'lsa yaxshi. Bir ozdan so'ng et olib kirguzarman, varaqi pishirib qo'yingiz.

Oftob oyim varaqi pishirishdan u kungi mehmon-ning uncha-muncha kishi bo'lmag'anlig'ini bildi.

- Qanaqa mehmon edi?

- Sen tanimassan, toshkandlik bir yigit, tag'i shu erda-gi uch-to'rtta og'aynilar. Tuzikmi, aytkanlarimni uqdingmi?

- Uqdim-uqdim.

Kumushbibi otasining so'ziga iltifot qilmadi. Qutidor do'koniga jo'nag'andan keyin Oftob oyim To'ybekani mehmonxonag'a buyurdi va o'zi xamir qilishg'a o'lturdi. Kumushbibi xomush edi.

Bir narsa to'g'risida o'yarlami yoki bosh og'rig'isi kuchlikmidi, har holda namozshom gul kabi yopiq edi. Qarshisida o'lturg'an buvisining o'tkan-ketkandan qilg'an hikoyalariga erinibgina quloq berar va ko'nglini ochish uchun aytilgan qiziq so'zlarga iljayish bilan javoblanar edi.

Kumushbibi o'zining bir soatcha vaqtini shu ko'yi kechirdi, so'ngra o'rnidan turib kichkina latif oyoqla-rig'a otasining yaqindag'ina olib bergan qala kavshini kiydi va oshxona yumishi bilan qorishib yotqan onasi-ning oldig'a bordi.

Kumushbibi endi o'n ettini qo'yib o'n sakkizga qadam bosqanliqdan bo'yi ham onasig'a etayozg'an, ammo jussasi onasig'a ko'ra to'laroq edi. Onasining yumishig'a bir oz qarab turg'anidan keyin tashqarig'a tomon ketdi. Ayvonning bir chetidan mehmonxonada gilam to'shab uringan To'ybekaga qarag'an bo'ldi-da, ayvonning o'rta ustuniga kelib suyandi. Endi boyag'ig'a qarag'anda bir oz engillangansumon, jon olg'uchi qora ko'zlari harakatlana boshlag'an, bo'g'riqqan qizil yuzlari ochilinqirag'an edilar. Ayvon ustuniga suyang'ach, qora qiyig' qoshlarini chimirib ko'cha yo'lak tomong'a qaradi, bir oz qarab turdi-da, ayvondan erga tushib yo'lak tomong'a, ariq bo'yig'a ketdi. Suv bir do'konning ostidan chiqib, bu havlida uch-to'rt quloch chamasi ochiq havoda oqar va ko'prik-tom ostig'a ketar edi. Kumushbibi ariq bo'yidan bir o'rinni ko'zladi-da, sakrab narigi yuziga o'tdi va cho'nqaydi. Uning ko'zlari mulo-yimg'ina suv ustiga og'dilar. Ariqning musaffo tiniq suvi yovoshg'ina oqib kelar, Kumushbibining qarshisig'a etkanda go'yoki, uning taKjzimi uchun sekingina bir charx urib qo'yar, o'z ustida o'lturgan sohiraning sihri musaxxar bo'lg'an kabi tag'i bir kattaroq doirada aylangach, ohistag'ina ko'prik ostig'a oqib ketar edi. Ariq suvining nihoyatsiz bu harakatini uzoq ko'zdan kechirib o'lturg'ach, qo'l uzatib suvdan oldi va yuzini yuvdi. Uning yuzini o'pib tushkan suv tomchilari bilan ariq harakatka kelib chayqaldi, go'yoki suv ichida bir fitna yuz bergan edi... Ikkinchi, uchinchi qaytalab yuz yuvishda bu fitna tag'i ham kuchaydi...

Nozik oyoqlar toldilar shekillik, sadaf kabi oq tishlarini bir-ikki qaytalab chaydi, ariq bo'yini va uning suvlarini tashlab ketdi. Boyag'ig'a qarag'anda anchagina engillanib ichkariga kirdi, harakatlari ham bir muncha o'zgargan edi. Oysha buvi undagi bu o'zgarishdan so'yindi:

- Yengil tortdingmi, qizim?

- Shukur...

- Endi ortiq urinma qizim, tinch o'ltur.

* * *

Qish kunlari bir tutam, "ha, deguncha" kech bo'ladir. Bu kun ham "ha deguncha"ga ham qolmay kech bo'lg'an, mehmonlarning kelishkaniga yarim soatlab vaqt o'tkan edi. Qutidor mehmonlarni ixlos va samimiyat bilan kutar, ziyofat quyuq-suyuqlari bilan to'la-to'kis davom etar edi.

To'ybeka ichkari bilan tashqarig'a yugurib dasturxon yangilar, choy tashir edi. Xizmat tugalayozg'andan keyin To'ybeka o'zining sovub qolg'an oshini emak uchun Oftob oyimlar yonig'a o'lturdi.

So'zdan so'z chiqib Oftob oyim To'ybekadan so'radi:

- Mehmonlar qanaqa kishilar ekan, tanidingmi?

- Nax siz yosh mehmonni ko'rmabsiz, dunyog'a kelmabsiz, - dedi To'ybeka o'ngu ters osh chaynab,

- bir chiroylik, bir aqllik, tag'in o'zi hammadan yuqorida o'lturadir; hali yigirma ham bormag'andir, mo'ylabi ham endigina chiqa boshlag'an... Nax bizga kuyav bo'ladigan yigit ekan, - dedi va Kumushka qarab kulib qo'ydi. Bu so'zdan Oftob oyim ham kulimsirab qizig'a qaradi:

- Ana, Kumush, sen eshitdingmi, opangning so'zini, To'ybeka senga er topqan, sen bo'lsang boshim og'riydir deb yotasan.

Kumushbibining sezilar-sezilmas kulimsirashidan yoqutdek irinlari ostidagi sadafdek oq tishlari ko'rinib ketdi ersa-da, biroq uning bu holi tezlik bilan tundliqqa alishindi.

- Qolg'an xizmatlaringizning bittasi endi menga er topish edi.

To'ybeka Kumushning tundlanishini elamadi:

- Ey... singlim, hali sen bilmaysan, - dedi, - u yigitni bir ko'rgin-da, hu, deb ketabergin... sen tugil, shu yoshim bilan menim ham unga tekkim keldi, - dedi va xaholab yubordi.

Kumushbibi chirt etib yuzini To'ybekadan o'girdi.

- Tezroq tegib qoling.

- Koshki edi tegalsam, - dedi To'ybeka, - men uning bir tukiga ham arzimayman. Ammo sen bo'lsang uning bilan tenglashar eding.

"Teng-tengi bilan, tezak qopi bilan". Xa-xa-xa!..

To'ybekaning shuningdek hangomalari boshqa vaqtlarda Kumushni yaxshigina kuldirdi ham hozir unga yotishib kelmadi shekillik, achchig'lang'an ko'yi yotish uchun uyiga kirib ketdi. Oftob oyim "bachcha-machchadir" deb o'ylag'an edi. Shuning uchun bu to'g'rida so'z ochmadi.

- Tashqaridan xabar olingizchi, opa, - dedi Oftob oyim, - choy kerak bo'ldimikin.

To'ybeka nari-beri oshini eb tashqarig'a chiqib ketdi. Oradan daqiqa vaqt o'tkan yo o'tmagan edi, hovliqib ayvonga keldi:

- Tuf-e, qurib ketsin jonim chiqib ketdi-ya! Bir soatdan beri joynamozdan qo'zg'almay tasbih ag'darib o'lturgan Oysha buvi

To'ybekani boshdan-oyog' kuzatib yana ishiga mashg'ul bo'ldi. Oftob oyim iltifotsizgina kulimsirab tanchadan so'radi:

- Nima bo'ldi, nega muncha qo'rqish?

To'ybeka damini rostlab ustunning tegiga o'lturdi:

- Pochchamdan dasturxonni olib qoqish uchun gilosning yonidan o'tarmanmi, allakim baloga turtinib ketdim. Qo'rqqanimdan oz qoldiki, dodlab yuborsam... Chamasi mehmonlarg'a qarab turg'an ekan.

- Kimbalo ekan?

- Qorong'uda yaxshi ajratolmadim, tusini g'ira-shira anovi qora Homidg'a o'xshatdim. Tag'i umi-boshqamib Ъ" xudo bilsin, shatir-shutir qildi-da, chiqib ketdi.

* * *

Qutidor mehmonlarni jo'natib yotish uchun eshinar ekan, Oftob oyim so'radi:

- Chiroylik yigit, aqllik yigit, deb maxtiy-maxtiy To'ybekaning ichagi uzildi, u kim edi?

- Mehmonimiz o'sha edi, - dedi qutidor, - toshkandlik Yusufbek hoji otlig' yaqin oshnamning o'g'li.

- To'ybekaning maxtag'anicha bormi, o'zi?

- Bor, - dedi qutidor va g'italandi, - xudo kishiga o'g'il bersa shundayini bersin-da.

Oftob oyim kula-kula To'ybekaning Otabek to'g'ri-sida so'zlagan gaplarini va Kumush bilan bo'lg'an mojarosini so'zlab chiqdi.

Qutidor ham kulgidan o'zini to'xtatolmas ekan:

- Tentagingning aqli balo, kiroyi kuyaving shundog' bo'lsa, - dedi.

Toshkand Ustida Qonliq Bulutlar

Bu kunlarda Marg'ilonda shunday xabar chiqib qoldi. "Toshkand hokimi bo'lg'an Azizbek Qo'qong'a qarshi bosh ko'targan. Xon tomonidan xiroj (zakot, soliq) uchun yuborilgan devon beklarini o'ldirgan!" Ikkinchi kun bu xabar tag'i ham boshqacha to'n kiydi:

"Musulmonqul Normuhammad qushbegiga besh ming sipoh qo'shib, Toshkand ustiga jo'natqan!" Bu xabarlar xalq tomonidan juda oddiy, ortiqcha sovuqqonliq bilan qarshi olindilar. Bu voqiKjaga hech kim ajabsinmadi va bunda favquloddaliq ko'rmadi. Xalq bunga haqli edi, chunki, bunday tinchsizliklarni endi ko'ra-ko'ra juda ham o'rganib qolg'an, bu kun bo'lmasa ertaga o'zining botir boshisining, oftobachasining, nullas, kim bo'lsa ham beklaridan birining shunday tinchsizlik chiqarishig'a "mumkin va bo'ladirg'an ish" deb qarar edi. Ammo biz Otabekni bu to'g'rida xalq bilan birgalashtira olmaymiz. Chunki ul bu xabarga sovuqqonliq bilan qaray olmas edi va qaray olmadi. Bu xabarni eshitar ekan, eb turgani og'zida, yutkani bo'g'zida qoldi:

bunday o'zboshimchalik orqasidan o'zining ochiq ko'zi, o'tkir zehni orqaliq mudhish, falokatlik manzaralar ko'rar, millatini - xalqini - musulmonini qo'rqunch jar, tegsiz jahannam yoqasida, yiqilish oldida topar edi-da, seskanib "o'zing saqla tangrim!" der edi. Bu xabarni eshitkandan so'ng gangib esini yo'qotdi. Yarasi yangilandi:

- Oq bilan qorani ajratolmag'an fuqaroning bir necha g'arazgo' mustabidlar kayfi yo'lida bir-birisining qonig'a tashna bo'lishlari va natijada istiqbolning vahim ko'rinishlari! Shunday qayg'ular ichida bo'kib o'lturar ekan, Hasanali qo'lida bir maktub bilan hujraga kirdi. Maktubni Otabekka uzatib - "Toshkanddan emish, otangizdan bo'lsa kerak" dedi.

Otabek xatni ochdi: katta qog'ozda, yo'g'on qalam bilan yozilgan uzun bir maktub edi. O'qudi (aynan):

"Huvalboriy ...ko'zimizning nuri, belimizning quvvati, hayotimizning mevasi o'g'limiz mulla Otabekka etib maKjlum va ravshan bo'lg'aykim, alhamdulillah biz duogo'y padaringiz, mushtipar onangiz va yaqin do'stlaringiz munda Xaq taoloning hifzi himoyatida sihat va salomat bo'lib ko'z nurimizning duoyi jonini subhi shom, balki aladdavom rabbulolamindan rajo va tamanno etmakdamiz. Janobi Haq bod fursatlarda, yaqin va saKjid soatlarda to'kis- tugallik birlan diydor ko'rishmakka nasib va ro'zi qilsin, omin yorabbulolamin. BaKjdab so'zimiz: o'g'lim, Marg'ilong'a sihat va salomat etish maktubingni olib haq taolog'a shukurlar

9 Kitoblar Olami | Sever.UZ | Uzsmart.UZ

Uzsmart.UZ

Kitoblar olami

SEVER.UZ

Ka4ka.UZ

Original Mp3 To'plami

qildik. Bizning Toshkandan ahvol so'rasang, balki Marg'ilong'a ham eshitingandir, munda Azizbek qandog'dir bir kuchka tayanib Qo'qong'a isyon etdi. Xazina hisobini olish uchun kelgan devon beklarini o'ldirib o'rda darbozasiga osdi, bunga qarshi Qo'qon ham tinch yotmag'an bo'lsa kerak. Bu kun Kirovchidan besh ming sipoh ila Normuhammad qushbegini Toshkand ustiga buyurilganlig'in eshiddik. Fuqaroning tag'in qandog' ko'rguliklari bor ekan, o'g'lim! Kechagina qonliq qilichini fuqaro ustida yurguzib turg'an Azizbekka uning tig'i zulmi bilan qora qonig'a belanilgan o'g'lining, otasining, onasining, og'asining mazlum gavdasi tuproq ostida hali chirib bitmay turib bu kun xalq yana Azizbekka, o'sha qonxo'rg'a o'z qoni bilan yamin etdi; Azizbekni to o'zining bir tomchi qoni qolg'unchaliq himoya qilmoqqa ond ichdi.

Azizbekning buyrug'i bilan kecha o'rda tegiga barcha Toshkand xalqi yig'ilgan, bu yig'inda ulamolar ham bor, fuzalo ham bor; xulosa, shaharning har bir sinfidan ham hozir edi.

Azizbek o'rda qorovulxonasidan turib fuqarog'a salom qildi. Azizbekning salomiga musharraf bo'lg'unchilarning ko'z-laridan yoshlar oqmoqda edi. O'g'lim, sen bir qadar oq bilan qorani ajrata olasan, yozganlarimni diqqat bilan o'qi.

Azizbek o'rda darbozasig'a osilgan ikki gavdani ko'rsatib so'radi:

"Fuqaro! Ko'rasizmi bu ikki gunohkorni, nima uchun bu jazog'a mustahiq bo'ldilar?" Xalq:

"Bilmaymiz, taqsir".

Azizbekning o'zi javob berdi:

"Bular Musulmon cho'loqni sarkardalaridan, qip-choqlarning yo'l boshchilaridan va qora choponning dushmanlaridan bo'lgan ikki to'ng'izning gavdalari! Men bularni siz qora chopon fuqarom tomonidan o'ch uchun o'ldirdim, siz qora chopon og'aynilarning qipchoq qo'lida shahid bo'lg'an qarindoshlaringizning ruhlarini shodlandirmoq uchun o'ldirdim! Yoki bu harakatim adolatdan emasmi, fuqaro!" Xalq javob berdi:

"Adolat! Xo'b qilg'ansiz, taqsir! Qipchoqlarning ja-zolari shunday bo'lmog'i kerak!" Azizbek maqsadga ko'chdi:

"Siz qora choponliqlarg'a xolisona qilgan bu xizmatimga qarshi albatta qipchoqlar qasding'a tusharlar, meni Toshkand hokimligidan azl etmakchi va qo'llaridan kelsa hatto o'ldirmakchi bo'lurlar! Siz bu ehtimolga qandog' qaraysizlar?!" Xalq o'zining quyidag'i javobi bilan ko'ni ko'tardi:

"Bir tomchi qonimiz qolg'uncha yo'lingizda jon beramiz! Qipchoqlarda had bo'lg'aymiki, biz tirik turg'an joyda sizning bir tola mo'yingizni xam qilsinlar!" Azizbek xalqqa tashakkur aytib yarasini yordi:

"Rahmat fuqaro! Eshitamanki, qipchoqlar Normu-hammad qushbegi qo'l ostida Toshkand ustiga harakat boshlag'an emishlar.

Bunga qarshi bizning hozirlanishimiz kerakmi, yo'qmi fuqaro?!" Xalq:

"Kerak, albatta kerak, taqsir! Agar ruxsat bersangiz, bu kundan boshlab qo'rg'onlarni tuzata beramiz!" Azizbek:

"Rahmat fuqaro! Orqamda sizningdek fuqarom turg'anda menga hech bir qayg'u yo'qdir!" Xalq:

"Siz omon bo'lib osoyish o'ltirsangiz, qipchoqqa yo'l bermaymiz, taqsir! Qo'rg'on tuzatishka fotiha beringiz, taqsir!" Azizbek fotiha berdi. Xalq urush hozirilig'ga kirishdi. Ana, o'g'lim, bizning xalqning holiga yig'lashni ham bilmaysan, kulishni ham! Har holda Toshkand ustiga yana qonliq bulutlar chiqdi, ishning oxiri nima bilan tinchlanarab B" bu bir xudog'ag'ina maKjlumdir. Boshqa so'zlardan ham ortiqroq esingga shuni solib o'tayki, siyosat to'g'rila-rida o'ylanibroq so'zla! Arzimagan sabablar bilan talaf bo'lgan jonlarni hamisha ko'z oldingda tut! Sen bilan manim ko'ngillari-mizdagi yaratg'uchig'ag'ina maKjlum bo'lib, ammo Farg'onada meni Azizbekning sherikidir, deb o'ylashlari va seni bir fitnatching o'g'li, deb tanishlari ehtimoldan yiroq emasdir, shu jihatlarni mulohaza qilib oyog' bos! Bu tinchsizlik vaqtida sen bilan manim hayotimizning tahluka ostida bo'lg'anlig'ini unutma! Shuni ham aytib qo'yayki, bu tinchliksiz bosilmag'uncha Toshkandga kelmasliging maslahatdir. Toshkand tinchlangandan keyin (agar salomat bo'lsam) o'zim xabar yuborurman. Munda barcha yoru do'st salomat, mendan Hasanaliga salom ayt! Addoi otang Yusufbek hoji. Toshkand, 27-dalv oyida 1264-yilda yozildi".

Otabek maktubni tugatib, tushunmay o'tkan jumllarini qayta ko'zdan kechirar ekan, Azizbek voqikjasi ustiga kelganda ixtiyorsiz "tulki" deb yubordi.

"...bosilmag'uncha Toshkandka kelmasliging masla-hatdir!" - bu jumlaning o'qug'anda, - undog' bo'lsa sira tinchimangiz, - dedi-da, yovoshg'ina iljayib qo'ydi...

Majburiyat

Qo'qondan har kun deyarlik xabarlar kelib turar edi. "Qo'qon sipohi tomonidan Toshkand o'raldi" degan xabarga endi o'n besh kunlab vaqt o'tgan edi. Ammo hanuz - "Toshkand olindi" degan gap yo'q edi.

Kechadan beri kishilar og'zida: "Normuhammad qushbegi yaralangan, Qo'qon yigitidan bir yarim mingi qirilgan" degan xabar yurib ketdi. Chamasi, Azizbek osonliq bilan jon beradigan ko'rinmaydir.

Anovi yarasining ustiga Toshkand fojijyasi kelib qo'shilg'ach, Otabek tag'in ham xayolchanlangan, tag'in ham xomushligini ortdirgan edi. Hatto baKjzi kunlar hujrasidan tashqarig'a chiqmas, kishilar bilan so'zlashmas, boshqacha aytkada kundan-kunga go'shanishinlikka yaqinlashib borar edi.

Bu kun ertalabki choydan so'ng Hasanali kechagi fikrini chinlab amalga oshirmoqchi bo'ldi.

Chunki Otabekdagi o'zgarish - kundan-kunga rangining siniqib borishi, hujradan chetka chiqmasligi, xomushligi va boshqalar Hasanalini yaxshig'ina qo'rquvg'a solgan, o'zining faqat tomoshachig'ina bo'lib yurishidan rizosiz-langan edi. Durust, ul Otabekning muhabbatiga voqif bo'lg'anidan beri bir daqiqqa ham uni o'zining ko'z o'ngidan uzoq tutmag'an: mahubasi kim, kimning qizi, birar ebini qilsa mumkinmi? - Mana shuningdek masalalarni tekshirib, bilib ham o'ylab kelgan edi. Ammo bu to'g'rida Otabekning ko'magiga chinlab bel bog'lashdan uni baKjzi ehtimollar to'xtatib: "Otabek yosh, yoshlar muhabbati uchar qush, balki, bu kun-erta unutilib ham yuborar" kabi mulohazalarda bo'ling'an edi. Nihoyat, Otabekdagi o'ychanliq va o'zgacha hollarning kundan-kunga kuchayib borishi Hasanali haligi mulohazadan voz kechdirib, boshqa yo'sunlarni qaratmoqqa majbur etdi.

Garchi uning qarori bir nuqta ustida to'xtag'an bo'lsa ham shu holda tinib turmadi, yana yuz turlik boshqacha yo'sunlarni o'yladi, ming turlik xayollarga borib qaytdi, ammo ularning bittasini ham Otabek og'rig'ig'a em deb topmadi va nihoyat:

- Ko'ray-chi, qadamim muborak bo'larmikin, - deb qo'ydi.

Kechlik oshni o'tkazgach, Hasanali o'z hujrasidan kiyinib chiqdi-da Otabek yonig'a kirdi.

Otabek "Boburnoma" mutolaasi bilan mashg'ul edi. BaKjzi bir ehtimollarga qarshi o'zining niyatini bildirmay:

- Menda yumishingiz yo'qmi, bek? - deb so'radi Hasanali. - Hammomga bormoqchi edim...

Otabek ko'zini kitobdan uzmay javob berdi:

- Yumishim yo'q, boraveringiz.

Hasanali chiqdi. Qosh qorayib, qorong'u tushayoz-g'an edi. Havo bulut, achchig', sovuq el to'rt to- mong'a yugurar, onda-sonda qor uchqunlarini quvlab ziriqtirar edi. Eruv vaqtida yarim beldan loy kechishka to'g'ri keladigan ko'chalarning loyi qatqaloqlang'an, shuning uchun yurguchi qiynalmas, aksincha ola-chalpoq qor pag'alarini bosishdan vujudga kelgan oyoq ostidag'i "g'arch- g'urch" tovushlari kishiga bir turlik kayf, musiqaviy engillik berar edilar. Do'konlar yopiq bo'lsalar ham choyxonalar ochiq, kishilar o'rtaga gulxan solib, choyxonachining bachchasini gohi o'zlariga xon ko'tarib va gohi "xon qizi" deb ham qo'yadirlar. Xon saylag'uchilar orasida yosh yigitlar bor bo'lg'anidek, katta sallalik mullanamolar, etmish yoshliq keksalar ham ko'rinadirlar... Qish kechalari juda uzun, shuning uchun choyxonalar obod; xalq lazzatlanib bachchaning tabarruklangan choyini ichadir, husniga tamosho qilib xudoning qudratiga hayron qoladilar...

Hasanali Ziyo shohichining tashqarisig'a kelib kirdi-da, mehmonxona darichasiga qaradi.

Daricha tirqishidan ko'rilgan yorug'liq mehmonxonada kishi borliqni bildirar edi. Hasanali tuzatib oldi va ichkariga kirdi. Ziyo shohichi namoz o'qumoqda bo'lib, mehmonxona chet kishidan xoli edi. Bu tasodufdan Hasanali so'yindi va Ziyo akaning namozni bitirishini kutib o'lturdi. Ziyo shohichi yonig'a salom berib joynamozdan orqasiga qarab qo'ydi. Fotihaga qo'l ko'tardi. Fotihadan so'ng kelib Hasanali bilan so'rashdi:

- Keling ota, tinchlikmi?

- Shukur, tinchlik.

Tancha tevaragiga ulturishdilar. Bir muncha vaqt so'zsiz edilar. Ziyo shohichi bu vaqtsiz tashrifka tushuna olmay "nima qilib yurasan?" degandek etib, bir necha qayta Hasanaliga qarab oldi.

- Ajablanmangiz, boy aka, kelishimda bir majbu-riyat bor.

- Sizni Otabek yubordimi?

- Yo'q, o'zim keldim, boy aka.

Ziyo shohichi yana tushuna olmadi. To'g'risi ham Hasanalining bu kelishi Ziyo aka uchun yot bir ish edi. Chunki, Hasanali Otabekning quli. Qullar bilan jiddiy muomalada bo'linmoq, ayniqsa Ziyo shohichilardak odamlarg'a favqulodda bir ish. Buning ustiga majburiyat ostida o'zicha kelishi...

Ziyo akaning boshi qotib oxirda so'radi:

- Majburiyatingiz?

Hasanali kulimsirab oldi:

- Majburiyatimni eshitsangiz, balki ishonmassiz.

- Xo'sh.

- O'zingizga maK'jumki, - dedi tuzuklanib Hasan-ali, - Marg'ilon kelganimizga yigirma besh kun, bir oylar chamasi fursat o'tdi.

Shundan beri Otabek dard-mand.

Ziyo aka ajablangan edi:

- Qanday dardmandlik, Otabek sog'-ku?

- To'g'ri aytasiz, - dedi Hasanali, - ammo men ham uning dardiga bir necha kunlab tushunmay yurgan edim.

- Xo'sh, dardi?

- Muhabbat.

- Muhabbat?

- Muhabbat! - deb takrorladi Hasanali. - Shu yigirma besh kunlik bir muddatning ichida ul butunlay odamgarchilikdan chiqayozdi.

Bu o'rtada qanday tashvishlarga tushmadim, so'rasangiz.

- Kinga muhabbat qo'yg'an, xabaringiz bo'ldimi?

- Bo'ldi. Qutidorning qizig'a.

- Ha, ha-a! - deb yubordi Ziyo aka va bir oz o'ylang'adan keyin so'radi, - buni siz aniq bilasizmi?

- Aniq bilaman.

- O'zi aytdimi?

- O'zi aytmasa ham shunga yaqinlashtirdi.

- Otabek qizni qaerda ko'rgan?

- Afsuski, buni bila olmadim.

Hasanalining kelish majburiyati va nima uchun kelganligi Ziyo akaga yaxshi onglashildi ersa- da, yana shunday bo'lsa ham so'radi:

- Endi nima qilmoqchisiz?

- Huzuringizga kelishimning bosh sababi ham shundandir, - dedi Hasanali. - Bu to'g'rig'a siz qanday yo'llar ko'rsatasiz va nima kengashlar berasiz, albatta shunga qarab bir ish qilamiz, deb xizimatingizga keldim.

Ziyo aka o'ylab qoldi. Qiziq gap, deb bir-ikki qayta nos otib oldi. Bu orada Hasanali boshdan-oyoq hikoyani so'zlab chiqdi.

- Nozik gap, - dedi oxirda Ziyo aka, - agar biz Otabekni bu erdan uylandirib qo'ysak, hoji bizdan xafa bo'lmasmikin?

- Ko'b yashang, boy aka. Qulingiz ham bu to'g'rida ko'b o'yladim. Xafa bo'lsa nima chorakim, biz shu ishka majbur bo'lg'an bo'lsa. Shuning bilan birga Yusufbek hoji ham unchalik aqlsiz kishilardan emaski, bu gapka xafa bo'lsa. Ammo men qutidor ko'nadimi, yo'qmi, deb bu tomonni o'ylab turibman?

Ziyo aka yana o'ylanib bosh qashindi:

- Aytkaningizdek masalaning bu tarafi ham nozik,- dedi, - ammo qutidorning Otabekka qarashini yaxshi bilsam ham o'rtada yirog'liq masalasi bor... Qizimni musofirga bermayman, deb qo'yarmikin, bilmadim...

- Menimcha qutidorning oldidan bir yo'li o'tilsin,- dedi Hasanali, - agarda ko'nib xo'b desaku xayr, ko'nmagan taqdirda bu xabarni Otabekka etkuzsak, zora, shuning bilan ko'ngli sovib tushsa.

Hasanalining bu so'zi Ziyo akaga ham maK'jqul bo'lib tushdi:

- Bo'lmasa, qutidornikiga qachon borilsin, deysiz?

- Bunday ixtiyor sizdadir.

Ziyo aka o'ylab turdi-da, yuziga kulgi chiqardi:

- Hozir boramiz, - dedi, - biz ham umrda bir sovchilik qilayliq.

Ziyo aka kiyinish uchun qo'zg'algan edi. Hasanali undan so'radi:

- Manim ham birga borg'anim maK'jqulmi yoki yolg'iz o'zingiz?

Ziyo aka qo'l silkib:

- Sizning borishingizdan zarar yo'q, - dedi.

Qutlug' Bo'lsin!

...Ziyo shohichining kulib aytgan so'zlariga qutidor sira ham tushunmas va kutilmagan mehmonlarning ke-lish sababini so'ramoqdan iymanar edi.

- Olovni qo'yaturib, qudalarga dasturxon olib chiqingiz.

Ziyo shohichining bu kulguligidan so'ng qutidor tanchaga olov qalashni qo'yib dasturxon buyurish uchun ichkariga qo'zg'aldi.

Uning ketidan Hasanali: "Taqdir bitkan bo'lsin-da", - deb qo'yg'an edi, shohichi qatKjiy qilib: "Inshooloh bitar, shundog' yigitni kuyavlikka qabul qilmag'an bir kishini biz odamg'a sanamaymiz" - dedi.

Qutidor qaytib chiqdi... Ziyo aka bilan Hasanali maKjnoliq qilib bir-birlariga qarashib olmoqda edilar. Qutidor, ayniqsa Ziyo akaning og'zini poylab, ko'ngli chaqirilmag'an mehmonlardan tushunmog'i qiyin bo'lg'an bir maKjnoni sezmaqda edi. Oradagi so'zsizlik uzoqqa cho'zilabergach, qutidor Hasanalidan so'radi:

- Bek salomatmi?

Ziyo aka so'z o'nqovi kelganini payqab Hasanalining jim turishiga ishorat qildi va o'zi javob berdi:

- Bizning sizga chaqirilmag'an mehmon bo'lishimiz ham Otabekning sog'lig'i uchundir.

Qutidor bu javobdan bir narsa tushunolmadi va shu-ning uchun qaytalab so'radi:

- Otabek sog'mi?

- Bu kungacha Otabek salomat, - dedi Ziyo aka salmoqlab, - ammo bekning mundan keyingi sog'lig'i sizning qo'lingizda qolg'ang'a o'xshaydir.

Qutidor yana tushunolmay taajjub bilan mehmon-larga qarab oldi.

- Tushunolmadim...

- YaKjni Otabek bu kungacha salomat, - dedi Ziyo aka yana. - Ammo mundan keyingi sog'lig'i sizning qo'lingizda...

- Menim qo'limda?

- Sizning ixtiyoringizda.

- Otabek kabi bir yigitning sog'lig'i har bir aqlli kishi uchun maqsad bo'lsa ham, - dedi taajjub bilan qutidor,- lekin so'zingizning shunisi qiziqdir, bir yigitning sog'lig'i ikkinchi bir kishining ixtiyorida bo'lsin.

Ziyo aka boyag'i vaziyatini buzmadi:

- Ajablanmangiz, o'rtoq, - dedi, - bekning mundan keyingi sog'lig'i sizning ixtiyoringizda; bu o'yin emas - to'g'ri gap.

Qutidor to'sindan muddaoning kim va nima to'g'ri-sida bo'lg'anlig'ini payqab qoldi va o'zida bir turlik o'ngg'aysizlik sezdi. Ziyo aka To'ybekaning yozgan dasturxonini tuzatib, kulchalarni sindirdi. Hasanali bilan qutidorni nong'a taklif qilib o'zi maqsadni ochiqroq onglatmoqchi bo'ldi:

- Muhabbat degan narsa juda oz kishilarga nasib bo'ladirg'an bir durri bebahodir, - dedi Ziyo aka. - Qadrdongiz Yusufbek hojining o'g'li Otabek - bir necha kunlardan buyon pinhoni bir dard bilan og'riri edi. Ko'rinishda uning quli, ammo haqiqatda Otabekning maKjnaviy padari bo'lg'an Hasanali ota uning maxfiy dardining asli omilini izlaydir, bekning o'zi bo'lsa o'z holi to'g'risida hech narsa sezdirmay dardin yashiradir. Shundog' qilib xo'jasiga ixloslik Hasanalining tajribalik kuzatishidan bekning maxfiy dardi uzoqqa qocholmay natijada sir ochiladir... ShariKjat ishiga sharm yo'q, deydirilar o'rtoq, agarchi siz bilan menga bir muncha og'irroq bo'lsa ham yana so'zlab o'tishga hojat bor: kunlardan bir kun taqdir shamoli yuradir-da bir kimsa-ning iffat pardasi ostida o'lturgan qizining yuzidagi niqobini ko'tarib ikkinchi tomondan bizning Otabekni shu afifaga ro'baro' qiladir. Shu daqiqadan boshlab bekda u afifaga qarshi bir ishq, ham chin bir ishq tug'uladir...

Ziyo shohichi o'z tomonidan ham yana bir muncha gaplarni qo'shib chatib, so'zini tugatdi.

Qutidor yaxshig'ina o'ng'aysizlangan edi. Qutidorgina emas, sovchilar ham o'ng'aysizlangan edilar. Masalaning noziklig'iga uchavleri ham tushunarlar va shuning uchun ittifoq qilgandek chuqur bir sukutka ketgan edilar.

Garchi muddao kun kabi oshkora bo'lg'an bo'lsa ham nima uchundir qutidor yana o'zini tag'ofilga solib so'radi:

- U kimning qizi emish?

Ziyo shohichi qutidor tarafidan o'ziga beriladigan shu savolni kutib turg'an edi.

- Sizning karimangiz, - dedi.

Qutidor o'zining joysiz savolidan o'kinib erga qaradi. O'rtada tag'in so'zsizlik, o'ngg'aysizlik boshlandi. Bir necha fursat shu yo'sun jimgina o'lturishkandan keyin yana Ziyo shohichining o'ziga gapirishka to'g'ri keldi:

- Biz, o'zimizning bu kelishimizda sizning uchun dunyoga orzug'ulik bir o'g'ul hadiya etkanimizdek, inshooloh, qaytishimizda ham Otabek uchun mujassamai iffat bo'lg'an bir rafiqqa tuhfa qilarmiz.

Bu so'zdan keyin Hasanalining yuragi bezillay boshladi. Chunki shu daqiqada qutidor og'zidan yo rad va yo qabul javobi eshitar edi. Ikkinchi tomonda, kutilmagan bu sovchiliqqa ishonishnida, ishonmasnida bilmay shohib o'lturgan qutidor ham o'zining og'zig'a tikilib turg'uchi ikki kishiga qanday javob aytish uchun garangsigan edi.

- Otabek kabi bir yigitni o'g'ul qilish sharafiga noil bo'la olsam o'zimni eng baxtlik otalardan sanar edim, - dedi nihoyat qutidor, - ammo bu to'g'ridagi hamma ix-tiyor o'z qo'limda bo'lmay orada ko'krak suti berib o'sdirg'an xotin ham bor... Bu ish uchun yolg'iz o'zim qabul javobi bersam-da, onasi bir chekkada qoldirilsa, ehtimol, puxta ish qilmag'an bo'larmiz. Agar maslahat ko'rsalaringiz bu to'g'rida uning bilan kengashib ko'rar edim...

Qutidorning javobidan samimiyat va ixlos maKjnolari tomib turar edi. Javobni eshitkan sovchilarning tomiriga umid qonlari yugurib ketdi.

- Bu ot savdosi emas, umr savdosi, birodar, - dedi Ziyo aka, - yangimiz bilan kengashingiz, Otabek va otasi to'g'rilarida bilganlaringizni so'zlangiz, shundan keyin xo'b o'ylashib bizga javob beringiz.

Shu gapdan keyin qutidor mehmonlarni qoldirib ichkariga kirdi. Kumushbibi uxlashqa yotqan edi. To'ybeka bo'lsa o'zining o'choq boshi yonidagi uychasini titratib hurrak otar edi.

Qutidor uy eshigini ochar ekan ayvonda o'zini kutib o'lturgan Oftob oyimg'a dedi:

- ShamKjni olib kir-chi oldimga.

Uy jihozga g'oyatda boy, go'yo muzaxona tusini berar edi. Taxmonda turlik rangda atlas va shohilardan qoplang'an ko'rpalar, taxmon toqchalarig'a uyilgan par yostiqlar, qator-qator xitoyi jononlar: kosalar, ko'zalar, chinni choydoshlar, laganlar, kumush

qinlik xanjar va qilichlar, qalqon va siparlar, dorga soling'an turlik-turlik er va xotin kiyimlari: po'stin, chakmon va boshqalar, qip-qizil gilam va shohi ko'rpachalar kishi ko'zini qamashdirar darajada edilar.

Oshiqib og'zini poylag'an Oftob oyimg'a qutidor bir iljayib qo'ydi-da:

- Xotin, sen hali eshikdagi sovchilardan xabarsizdiansan? - dedi.

Oftob oyim erining "sovchi" xabarini oddiygina qarshiladi, chunki endi ikki-uch yildan beri uylariga kun sayin sovchilar jamoasi yog'ilib yotqanliqdan bu sovchilar ham o'shalarning birisidir, deb o'ylag'an edi:

- Xayrlik bo'lsin, kimlar sovchi?

Qutidor yana bir kulib qo'ydi:

- Ziyo shohichi, tag'in senga nomaKjlum bir kishi.

Oftob oyim bu kungi sovchilarning qutidorg'a boshqacharoq o'zgarish berganlarini payqadi va buni erining samimiyat ham oshiqishidan sezdi:

- Kim uchun kelganlar?

- Bundan o'n besh kunlar ilgari biz bir toshkandlik savdogar yigitni mehmon qilg'an edik, balki esingdadir?

- Esimda bor, To'ybekka maxtab kirgan yigit.

- O'lma, xotin, - dedi qutidor, - ana shu yigit uchun kelganlar.

Bu so'zdan Oftob oyim bezong'lab tushti va eriga qarshi rizosizlik vaziyatini oldi:

- Musofir-ku?

Oftob oyimning bu so'zi bilan qutidor bosh qashib oldi va umidsiz bir tovushda:

- Men ham shunisiga hayron bo'lib qoldim, - dedi. - Yo'qsa o'zi ayni biz qidirg'an, har to'g'rida ham etuk bir yigit edi.

Oftob oyim boshqa xotinlarimizdek erining raKjyi va xohishini, umuman butun shaxsini ehtirom qilg'uchi bir xotindir. Shuning uchun erining hozirg'i raKjyini garchi o'z tilagiga bus- butun zid topsa ham yolg'iz "musofirlik" masalasi bilangina gapka xotima bermay, boshqa taraf-lardan ham kamchiliklar topib asoslik suratda qutidor-ning Otabekka tomon haroratlanayozg'an yuragiga sovuq suv sepmakchi bo'ldi:

- O'zi qanday kishining o'g'li, otasi sizga tanishmi?

Oftob oyimning bu savoli o'zi uchun zararlik bo'lib chiqdi. Chunki qutidor, Yusufbek hojining qanday kishi bo'lg'anlig'ini, bu kunda qaysi ishda ekanligini va o'ziga bo'lg'an munosabatini mayda-chuyda tafsilotlari bilan so'zlab chiqib, so'zi oxirida:

"Yigitning naslini ayb-sitib bo'lmaydir, to'g'risiga ko'chkanda bu yigit naslan bizdan allaqancha yuqorida turadir", deb qo'ydi.

Oftob oyim endi ikkinchi turlik yo'l bilan ketdi:

- Uylanganmi, yo'qmi?

- Uylanmagan. Buni qaysidir bir majlisda uning qu-lidan eshitkan edim.

- Yoshi nechalarda bor?

- Ko'b bo'lsa yigirma besh yoshlarda bo'lur, bo'lmasa yigirma ikki-yigirma uchlardan oshqan emas.

- Nima majburiyatda bizga kuyav bo'lmoqchi, Toshkanddan qiz topilmag'anmi?

- Topilsa ham yoqtirmas ekan, - dedi qutidor va o'ngg'aysiz holatda voqiKjani shipshitib chiqdi. Masalaning bu yanglig' boshlanishiga va buning ustiga erining moyillanishiga Oftob oyim nima deyishni bilmay qoldi. Tuzik, erining maylini anchagina dalil va sabablarga suyanib bo'lgan bir mayl ekanini onglag'an, kuyav bo'ladirg'an yigitni o'zlarig'a o'g'ulliqqa loyiq bir kimsa ekanini ham yaxshi tushungan edi, ammo hozir bu gaplardan ham ilgariroqda "musofirlik" masalasi turar; bir necha yillardan beri muvofiq kuyav izlay-izlay nihoyat Toshkandlik bir musofirga berish xo'rliq'i Oftob oyim uchun og'ir edi.

- Endi qanday kengash berasan, xotin?

Oftob oyim o'z fikrini ochiq aytishka yuraksina olmas, erining ko'ngli olinishidan qo'rqrar, ammo - "musofir" masalasiga jonu dildan qarshi edi.

- Siz muvofiq ko'rgan bir ishqa qarshi tushib, raKjyiningizni qaytaraolmayman, - dedi ko'b o'ylag'andan keyin Oftob oyim, - chunki nima bo'lg'anda ham siz-ning otaliq ismingiz bor, ham ko'broq ixtiyor sizning qo'lingizdadir. Men albatta ko'zingizning oqu qorasi bo'lg'an yolg'iz qizingizni yaramas, bo'lmag'ur kishiga tutib berarsiz, deb bilmayman. Bu jihat bilan bu ishka rizolig'im bilinsa ham biroq qarshilig'im shundadirki, kuyav toshkandlik bo'lg'andan so'ng qizingizni o'zi bilan birga olib ketar va siz bilan meni yolg'iz bolamizdan ayirar... Bunga qolg'anda sizni bilmasam-da, ammo mening bunday judoliqqa sira toqatim yo'qdir... Mana shu ta-rafni engilroq o'ylag'anga o'xshadingiz, jonim.

- So'zlaring to'g'ri, xotin, - dedi o'ylab qutidor, - lekin taqdir bitkandanmi, nimadan bo'lsa ham bu yigitka qarshi ko'nglim jizillab turadir. Bu fikrim senga maKjql tushadimi, yo'qmi, har holda biz endi uzoq o'ylashib o'lturmayliq-da, o'z xohishimizcha qilib javob beraylik: masalan, sovchilarg'a rizolig'imizni bildirib, ammo Kumushni Marg'ilondan olib ketmaslikni shart qilaylik. Agar shartimizni qabul qilsalar yolg'iz bolamiz ikki bo'lib - ayni bizning muddaomiz; yo'q, qabul qilmasalar ul vaqtda kinalari o'zlaridan bo'lsin, mana bu maslahatka nima deysan, xotin?

- Musofirlik'i?

- Biz taKjnani kuyav qilmaymiz, - dedi qutidor, - bizga chin yigit kerak, xalq "musofirga berdi" deb so'z qilsa - qilsin.

Oftob oyim eridagi maylni boshdayoq payqagan edi, shuning uchun tilar-tilamas "o'zingiz bilasiz" javobini berdi. Javobni olib qutidor sovchilar oldig'a chiqdi va maKjlum shartni ularga eKjlon qildi. Bu shartni Otabek ismidan Ziyo shohichi qabul etib qutidorni Otabekdek bir yigitni kuyav qilishi bilan tabrikladi va shu takallufsiz sovchilik ila umr savdosi bitkan hisoblandi. Ikki yosh-ning muhabbatlik, uvalik-juvalik bo'lishlarig'a duo qi-ling'ach sovchilarg'a zarrin to'nlar kiydirildi. Hasanali qutidorga o'zining minnatdorchiligini aytib tugata olmas, so'z oralarida uni duolar bilan g'arq etmakda edi.

- To'nlar muborak bo'lsin!

- Sizga kuyav o'g'ul muborak bo'lsin! Qutidor ixlos va samimiyat bilan:

- Qutlug' bo'lsin! - dedi.

Qarshilash

Bu kungi kutilmagan tun Hasanali otani gangitkan, uning keksa ko'zlari uyqu bilan tamom chaplashib olg'an edilar. Ul bu xabarni ertaga ertalab qaysi yo'sun bilan bekka bildirish yo'llarini o'ylar edi. Bu favqulodda so'yinch xabarni bekning qaysi yo'sunda qarshilashini o'ylar edi. Bu xabarni eshitish bilan Otabekda ko'riladigan o'zgarishlarni, hollarni, harakatlarni... barchasini birma-bir ko'nglidan kechirar edi. Bu gapni eshitgach, haftalab hujra ichidan chiqmay yotqan bekni ko'chalarda, bozorlarda, qutidor

uyalarida shodlanib, ruhlanib yurganini ko'rar edi. Bu o'ylarni tugatkandan keyin uning ko'zlari uyqu sari yumila boshlab, qarshisig'a Otabek kelib to'xtar edi: "Ota, men sizning bu qilg'an yaxshilig'ingizni sira unutmaman" deb minnatdorlik qilg'andek bo'lar edi. Hasanali uyg'onib ketar va qaytadan shu to'g'rida o'ylab boshlar edi: "Bechora. Suyg'aning to'g'risida o'ylay-o'ylay boshlaring og'rib, ohlar tortib yotadiringandirsan... Yordamching yo'qlig'i-dan umiding kesilib, hasratingni kimga aytishni bilmaydirg'andirsan. Qayg'irma begim. Hasanali otang u to'g'rida ham seni yodidan chiqarmadi... Bu kecha se-ning qayg'uliy kechalarining eng keyingisi va oydinliq ham sheKjriyatlik tunlarningning arafasidir, begim".

Hasanalining ko'zlari tag'in uyqug'a ketar, qarshisig'a Otabek bilan ko'hlik, ko'rkam bir qiz kelib chiqar va ikkisi unga qarab iljayishar edilar: "Bizning chin otamizsiz" degandek bo'lar edilar. Hasanalining yana uyqusi qochar edi. Yoshim oltmish to'rtka etdi, o'g'ul-qizim bo'lmadi... Dunyodan charog'chisiz boraman... DarvoqKj Otabek menga o'g'ulliy qilmasmi, xotini menga qiz bo'lmasmi, ularning bolalari meni "bobo" deb ketimdan yugurmasmikinlar? Tuproq ostlarida unutilib yotqan kezlarimda: "Bir vaqt Hasanali otamiz ham bor edi", deb yodlasalar, yaxshiliq bilan eslasalar etar menga shu".

Tunlar uzoq, tongni otdirib, Otabekni quvondi-rishg'acha sabr chidamas, ko'z yumishg'a haligidek xayol-lar moneKj bo'lar edilar. Shu yo'sun yarim uyqu holatda tongni otdirib so'yintirish soatlari ham etdi.

Choydan keyin hujrasiga chiqib ketkan Hasanali qo'ltug'ida bir narsa bilan kirib bek qarshisig'a o'lturdi. Otabekdagi sukut, xayol, fikr kabi holatlarni yulib, yulqib olib, ular o'rniga chechak donalari ekib, umid suvlari sepmakchi edi. Hasanali:

- Endi muborak bo'lsin sizga, - dedi.

Otabek tushunolmay Hasanaliga qaradi. Hasanali iljaygan ko'yi qo'ltug'idag'i zarrin choponni olib sandal ustiga qo'ydi.

- Bu qanday chopon? - deb so'radi bek.

- Muborak bo'lsin, dedim-ku.

- Nima muborak bo'lsin?

- Sizga iffatlik va sevimlik rafiqa bilan qutidordek qayin ota, Hasanaliga kelin.

Otabek qiziq holatda qoldi: bir turlik titrab ketdi, ko'zlari qinidan chiqar darajaga etdi. G'ayri-ixtiyoriy qo'zg'alib o'lturgandan keyin so'radi:

- Bu nima degan so'zingiz?

- Nima deganimni so'ramangiz va deganimga ishonaberingiz, - dedi kulib Hasanali, - men sizni qutidorning qiziga uylandirishka qaror qilib, qarorimni ham bu kun kechasi Ziyo shohichi bilan amalga oshirdim... yaKjni qutidorning qizig'a sizning uchun unashib keldik.

Otabek gangib shoshib so'radi:

- Qaysi qizig'a unashib keldingiz?

- Qutidorning yolg'iz qizig'a, - dedi Hasanali, - bundan xotirjamKj bo'lingiz, bek. Ziyo shohichi ertalabki choyni ichib boraman degan edi, biz uning bilan hali to'y kengashlarini qilamiz.

Otabek tusida xursand va xafaligi majhul bir holat bor edi. Unashish masalasiga qarshi tushmaganidek, so'yinchini ham oshkor qilmadi...

* * *

Kumushbibi uyqudan turib, favqulodda bir holga uchraydi:

- Bir kechada hammaning tushiga "to'y" kirib chiqq'an.

To'y uchun yangi ko'rpalar qoplamoqchi bo'ladilar, par to'shaklar olmoqchi bo'ladilar, kuyav uchun qanday kiyim yarashmog'i ham bahs qilinadi. Oftob oyim eriga oltin kamar olmoqqa buyuradi... Tavba, demak chora yo'q: Oftob oyimlarning kuyavlarini kim, qaysi qizlarini erga beradirlar, ularning Kumushdan ham boshqa qizlari bormi? - Ularning qizlari yolg'iz, demak Kumush erga beriladi... Tushunarlik gap emas:

- Erga kim tegadir?

- Kumush.

- Kumushbibi kuyavni yoqtiradirmi, yo'qmi? Bu to'g'rida uning fikrini bilish kerak emasmi?

- So'zlash ham kerak emas, bildirish ham.

- Nega?

- Chunki odat shul! Kumush ota-ona yoqtirg'an kishiga rozi bo'lish uchun majbur! Kumushbibi kuyavning kim bo'lg'anlig'ini To'ybe-kaning shu so'zlaridan so'ng payqab oldi:

- Mana, bekachim, - dedi kulib To'ybeka. - To'ybeka opangni sen hech narsaga sanamaysan.

Biroq uning nafsilamrda karomati bor. Opang bir narsani tiliga va yo ko'ngliga oldimi, darrav farishtalar "omin!" deydirilar. Anovi kungi yosh mehmonni senga maxtasam achchig'landing, ammo kelib-kelib bu kun seni o'shanga berdilar... Endi mundan keyin To'ybeka opangga ixlos qo'y, bekachim! Bu xabarni eshitkuchi Kumushbibining qora ko'zlari jiq yoshg'a to'lib, kibraklari yosh bilan belandilar.

- Yig'lama bekachim, - dedi To'ybeka, - biz bi-lamiz sizning ko'z yoshlaringizning nimaga ekanin: erlar so'yinganda kulsalar, sizga o'xshash qizlar yig'laydirilar; sizning yig'lag'aningiz

- quvong'aningiz... Meni erga berganlarida senga o'xshash men ham yig'lag'an edim, ammo ichimdan nikoh kunining tezroq kelishini kuta-kuta o'lgan edim.

- Toqatim tugadi, opa, - dedi Kumush, - ortiq so'zlamangiz.

- So'zlamayman, - dedi To'ybeka, - lekin sirasini so'zlayman... Oh, ko'rsang edi bir kuyavni. Qanday chiroylik, qanday aqllik ekanini bilar eding, bekachim. Yulduzingiz nax bir- biringizga to'g'ri tushkan ekan, ik-kingizning ham bir-biravingizdan kamligingiz yo'q.

Kumushbibi ortiq chidalmadi, qo'rqunch bir tovush bilan hayqirdi:

- Oh, o'laman, ko'b so'zlama! Kumushning bu tovushiga Oftob oyim bilan Oysha kampir uydan yugurishib chiqdilar:

- Nima bo'ldi, nima bo'ldi?

Kumushbibi onasi bilan bibisining uydan chiqishlari ila boshini sandalning ko'rpasiga burkab, yotib oldi. To'ybeka juda qo'rqan edi:

- Qallig'i to'g'risida so'z ochqan edim, men bilan urishdi.

Oftob oyim To'ybekani qarg'ab berdi:

- Sen aqlsiz o'lgur, Kumushni uyaltirg'ansan! Tinch yursang seni birav bir nima qiladimi?

Bor, ishingga bor! Onalar Kumushning bu hayqirig'ini uyalg'anga yo'yidilar-da, yana uyga kirib bisot kavlashka, to'y hozirligini ko'rishka mashg'ul bo'ldilar.

Kumushbibi bir necha fursatkacha shu ko'yi burkanib yotdi. So'ngra o'rnidan turib tashqari havliga qarab ketdi. Ko'b yig'lag'anliqdan ko'zlari qizarg'an, qovoq-lari shishkan, yuzlar bo'rtkan edi. Ammo bu o'zgarishlar uning husnini, latofatini bir zarra ham kamitmay balki, o'n qayta oshirg'an edilar. Tashqariga chiqq'andan keyin ayvonning tumshug'iga kelib o'turdi va o'ng qo'lining kaftiga yuzini olib fikrga toldi. Shu holda uzoq qoldi. Shundan keyin ul qo'lini yuzidan bo'shatdi-da, entikib dam oldi va kimnidir izlagandek, kimnidir kutgandek tevaragiga qarab qo'ydi...

- Ariq bo'yi, sirlik ariq bo'yi.

Yoshliq ko'zlar ariq bo'yig'a tushib, nozik oyoqlar ariq bo'yi tomong'a harakatlandilar. Ul ariq bo'yig'a etkach, maKjlum o'ringa sakrab o'tdi-da, cho'nqaydi. Bir hovuch suv olib yuzidan to'kib tushirdi va ohistagina yo'lak tomong'a qarab olg'andan keyin suvning oqishig'a ko'zini tikdi.

Kumushning dardini hech kim bilmas, uning xayoliga hech kim tushunmas, magar shu ariq bo'yi tushungandek, bilgandek... Sirlik ariq bo'yi unga nimalarnidir so'zlar, undan nimalarnidir tinglar, bunga chetdan hech kim voqif bo'la olmaydir-da, bo'lmog'i ham mumkin emas.

Ko'zlaridan oqqan marvarid tomchilarini shu sirlik ariq suvi bilan yuvdi, bir martabagina yuvdi emas - qaytalab-qaytalab yuvdi. Boyag'i achchig'idan bir muncha tinchlanib, ko'z qizilliqdari ketkan holda bitta-bitta bosib ichkariga qaytdi.

To'y, Qizlar Majlisi

Qutidorning tashqarisig'a er mehmonlar, ichkarisiga xotin mehmonlar to'lg'anlar, ular quyuq, suyuq oshlar, holva, nisholdalar bilan izzatlanadilar. Tashqarida bir qo'sha sozandalar dutor, tanbur, g'ijjak, rubob, nay va amsoli sozlar bilan dunyoga jon suvi sepib shaharning mashhur hozifzlari ashula aytadilar. To'y juda ham ruhlik...

Ichkarida xotinlar majlisi: onalarcha aytikanda, ular qum-tuproqdek ko'b, biroq majlisning borishida tartib yo'q, havli yuzi va uylar xotinlar bilan to'lg'an, qaysi havli yuzida bir tovoq oshni eb o'turadir, kim yig'lag'an bolasini ovitish bilan ovora, birav yor-yor o'qub, tag'in bittasining quvonchi ichiga sig'may xaxolab dunyoni buzadi, xullas bag'-bug' etti qat ko'kdan oshadir...

Oftob oyim qayg'uliroq, tusi bir oz siniqqansumon... Mehmon kutib charchag'anidanmi, nimadan bo'lsa ham juda kalavlagan, baKjzan qiladig'an ishidan ham yanglishib ketkani, masalan, uyga kirmakchi bo'lib tavanxo-naga kirib qolg'ani ko'riladir. To'yga kelgan xotinlarning "To'ylar muborak, kuyav o'g'ul muborak!" deb so'rashlarig'a ham ishonchsiz bir ohangda "Qutlug' bo'lsin", deydir.

Oftob oyim donxonaning eshigidan turib xotinlar orasidan kimnidir o'z yonig'a chaqirdi.

Yoshi ellidan oshqan, kulgusi ichiga to'lib toshqan bir xotinni duvurdanchiqib, o'ziga qarab yurganini ko'rgandan keyin donxonag'a kirdi. Xotin ham ichkariga kimgach, Oftob oyim eshikni qiya bekladi-da, qayg'uliy bir boqish bilan xoting'a qaradi.

- Nega qayg'uliy ko'rinasan, Oftob?

Oftob oyim uzoq tin olib eshikka qaradi va yarim tovush bilan:

- Shu choqda ichimga charog' yoqsalar ham yorimaydirda, egachi, - dedi va ko'ziga jiq yosh oldi.

- Nega?

- Qizim to'g'risidan...

- Qizingga nima bo'ldi?

- Unashilg'anig'a bu kun ettinchi kun, - dedi Oftob oyim, - shundan beri Kumushingiz tun ham yig'laydi, kun ham, sababini so'rasam sira javob bermaydir-da, do'lonadek ko'z yoshisini oqiza beradir. Bu kun tag'in yig'isi oshib tushdi. Haytovur yalinib, yalpog'lanib arang hammomga yubordi.

Xotin Oftob oyimning bu gapidan hayron bo'ldi va o'ylab so'radi:

- Nimabalo, kuyaving ko'rksizmi?

- O'zim ko'rmadim, - dedi Oftob oyim, - ammo ko'rguchilarning so'zlariga qarag'anda o'xshashsiz ko'rkam, tengsiz aqlli bir yigit emish... Otasining o'zi yigitni yaxshi ko'rib kuyav qilg'an edi.

- Kumushning o'zi yigit to'g'risidan hech narsa bilmaydirmi?

- Biladir, - dedi oyim, uning oldida biz jo'rttaga kuyavni maxtashamiz, lekin bu maxtovlarni eshitgusi kelmay, qaytag'a yig'isining'ina ortdiradir.

Xotinning ham bu gapdan hayrati ortdi va bundan qanday sir borlig'iga aqli etmadi.

Oftob oyimni yupatish uchun o'tkan-ketkandan va boshda yig'lab erga tekkan qizlarning chimildiqda yigit bilan apoq-chapoq bo'lishib ketkanlaridan hikoya qildi:

- Qayg'irma, Oftob, - dedi, - kuyaving bunchalik suluv bo'lsa, gap-so'zda tenggi bo'lmasa, hali chimildiqda qizingning pechak guldek bo'lib erga chirmashqanini ko'rarmiz.

- Oh, opajon, - dedi umidsizcha oyim, - manim bunga ko'nglim chopmaydir.

- Chopsin, Oftob. Men bunday yig'loq qizlarning ko'pini ko'rdim, shunday qizlarning uyalmay-suyalmay chimildiqda hatto yigitdan ham ortdirib harakat qilganlarini ham ko'rdim, sening qizing ham shularning bittasi, qayg'irma Oftob.

- Ilohi shunday bo'lsin-da.

- Bo'ladi-bo'ladi, - dedi kulib xotin, - shoshmachi, Oftob. Agar qizing men aytikandek o'zgarib ketsa menga nima berar eding?

- Sizga bosh-oyog' kiyim.

- So'zingdan qaytma, Oftob. Pechak guldek bo'lib erga chirmashqanini ko'rarmiz hali, xudo ko'rsatsa, bor, o'ynab-kulib mehmonlaringni kut!..

Shundan keyin ikavi donxonadan chiqib xotinlar orasig'a kirdi.

* * *

Qizlar majlisi - gullar, lolalar, to'tilar, qumrilar majlisi! Bu uyda - Kumushbibining tog'asining uyida qizlar majlisi, gullar majlisi! Bu uyga o'ttuz-qirq chamaliq qizlar yig'ilg'anlar, yig'ilishdan maqsad: qizlar o'zlarining eng latif, eng go'zal bir aKjzolarini bu kun xotinliq olamiga uzatmoq-chidirlar. Bu uzatish majlisini jonlik, ruhlik o'tkazmak uchun barcha qizlar o'zlarining eng asil, eng nafis ki-yimlarini kiyib, favqulodda yasanib, husn olamini yana bir qat, yana bir qayta bejabdirlar.

Agar bu uyga kirib, bu majlis aKjzolarini bir martaba ko'zdan kechirsangiz, hozirdanoq aytib qo'yish mumkin-ki, albatta esingiz chiqib ketar:

- Bu gulmi, ko'hlik? Yo'q narigisi! Undan ko'ra bunisi! Barisidan ham o'ttasi!.. Ana shunday qilib esdan ham ajrarsiz, gul tanlashda bir qarorg'a kelalmay el ichida kulgiga ham qolursiz, rasvo ham bo'lursiz.

Mana, majlis aKjzolari shunaqanggi bir-biravidan o'toq malaklar, parilar edilar.

Majlisning shoirlari, o'yinchilari, childirma va dutorchilari - barchasi ham hozir bo'lib faqat Kumushbibigina hammomdan qaytmag'an edi. Shuning uchun majlis ochilmag'an, ochilsa ham ruhsizroq, Kumush kelgach, majliska ruh kirishiga barcha ishonadir va uni to'zimsizlanib kutadir.

Kimdir, oradan bittasi "kelishdi!" deb yubordi. Barcha qizlar uying darichasi yonig'a uymalashib havlig'a qaradilar. Chindan ham ul yonida ikki yangasi bilan kelgan edi. Shu choqda bizga Otabek kerak edi! Nega desangiz, ul kelsin edi-da, suygani bir ko'rsin edi: hammom bilan ul... faqat jong'ina so'raydir, majruh ko'kslarga o'qqina otadir... Boshdag'i oq shohi ro'ymol, ichdagi oq shohi ko'ynak, ustdagi oq kumush zarrin siril-gan po'stin, baqbaqalarni o'rab o'pib turg'an yoqa qunduzlarining kelishkani, solinib tushkan qora jinggila sochlarning bo'yin tevaragiga chirmashqani, xom nuqra yuzlarning bo'g'riqqani...

Yangalar Kumushni havlidan turib qizlarga topshirdilar:

- Mana Kumushbibi - sizlarga, qizlar! Kumushning ko'nglini yaxshilab ochinglar, qizlar! Ikki-uch qiz chopib havlig'a tushdilar-da, Kumushbibidan paranjini olib uyga boshladilar.

Yangalar Kumushni qizlarga topshirib ketdilar. Havli er va xotindan bo'sh, yolg'iz qizlarga xoslanib qoldi.

Kumushbibi boshlag'uchi qizlar bilan uyga kirdi, undan ongqan atir islari bilan uy to'ldi.

Qizlar o'zlari-ning bir turlikkina so'zlashishlari bilan Kumush ila ko'risha boshladilar:

- Esonmisiz, sarupolar muborak?

Kumushbibining qizlarga bergan javobi eshitilar-eshitilmaslik edi:

- Qutlug'...

Kumushbibi uying to'riga o'tquzildi. Qizlar uying tevaragiga o'turishib olg'andan keyin orag'a nima uchundir bir jimjitlik kirdi.

Qizlar maKj nolik qilib er ostidan Kumushka qaraydirlar. Majlisdan bir xil maKjyusi-yat. Qizlar nimani o'ylaydirlar va nima to'g'risida maKjyuslanadirlar, bu ersa qizlarning bizga nomaKj lum bo'lg'an ichki sirlaridir.

Qizlar ipka chizilgan guldek uy tevaragini olganlar, buning ustiga yovoshliq, o'yanchanlik ularning tuslariga maKjnaviy bir husn va jiddiyat berib, birga yuz husn qo'shgan edi. Agar biz shu kezda zarshunosliq uchun eng shimarsak, yaKjni gulni guldandan ajratadurg'an bo'lsaq boyag'idek esankirab, mutaraddid qolmaymiz, chunki Kumushbibi lolalar isidagi bir gul va yo yulduzlar orasidagi to'lg'an oy edi.

Orada hamon boyag'i jimjitlik hukm surar edi.

Har bir majlisning jonlandirg'uchi, idora qilg'uchi bir-ikki qahramoni bor bo'lganidek, bu qizlar majlisi ham shunday qahramonlardan holi emas edi. Majlisni bunchalik ruhsizlanib, maKjyusi-yat ichida qolishig'a Gulsinbibi chidab turolmadi:

- Biz nima uchun yig'ildiq-da, nimaga er chizishib o'lturamiz! - dedi. - Biz bu erga aza ochqali keldikmi?

Gulsinning yonig'a Xonimbibi qo'shilishdi:

- Ko'b o'ylashmang, o'rtoqlar! - dedi, - baribir bu gap hammamizning ham boshimizda bor! Tur Savra! Havlig'a olov yoqib childirmangni qizit! Anorgul, sen dutoringni ol! Kumushbibi, siz uncha xayol surmang kulib o'turing. Baribir ertaga joysiz chekkan qayg'in-gizdan o'kinarsiz!

- dedi-da, majlisni ost-ust kuldirib yubordi. Kumushbibi ham ixtiyorlik, ixtiyorsiz bu kulgulikka tortilib, uning yovoshqina iljayishidan yoqutdek lablari ostidagi sadaf kabi oq tishlari bir oz ko'rinib qo'ydilar.

Shu gapdan keyin majliska kutilmagan bir ruh kirdi. Anorgulning qo'lidagi dutor "O'rtoqlar" kuyini tanlarga larza berib, tarona qildi. Xonimbibi qizlarga qistatib o'lturmay o'rnidan sakrab turdi-da, o'ynab ham ketdi. Dutor yonig'a childirmaning chertmagi kelib qo'shilg'andan keyin bazm tag'in ham jonlandi. Chapaklar ham ko'tarildi. O'yin qizib borar edi, uning daricha eshiklari beklanib toqchalarga shamKj yoqil-g'andan so'ng, bazmning ruhi yana oshdi. Yel bilan o'ynashib yong'an shamKj nuri qizlarni allaqanday ajib holatga qo'ymoqda, majlis ersa "Alif laylo" hikoyala-ridagi "parilar" bazmini xotirlatmoqda edi. Dutor "Ifor" kuyini chalib, childirma ham nozik yo'l bilan unga qo'shilisha bordi. O'yin ham bir turlik nazokat kasb etib, Gulsinbibi yo'rg'alay ketdi. Dutor ko'ngilning allaqanday ingichka joyini qitiqlaydir, childirma yurakni nimagadir oshiqdirib, Gulsin qizning yo'rg'alashi borliq aKjzoni zirillatadir. Bazm juda qiziq, juda ko'ngillik edi.

Kumushbibini ham bu qiziq bazmdan boshqalardek hissa oladir, so'yinib quvonadir, deb o'ylanmasin, chunki vujudi qizlar bazmi ichida bo'lsa ham xayoli allaqa-yoqlarda uchib yurgandek, ko'zlari o'ynag'uchi qizlarda bo'lsa ham, ammo haqiqatda boshqa bir narsani ko'rgandek... Ko'rinishdan natija chiqarib aytganda, bu qiziq majlis uning uchun bazm o'rmini emas, aza joyini tutqandek... Ikki soatlik qiziq bir bazmdan so'ng qizlar charchadilar-da, o'yinni to'xtatdilar. Gulsin bilan Xonimbibi endi dutor bilan qo'shiqqa o'lturdilar. Gulsin o'zining qo'ng'uroqdek tovshi bilan "Yig'larman" kuyidan boshladi:

O'rtoqlarim, qo'lg'a olsam torimni, Beixtiyor yodlaydirman yorimni! Ikkinchi qaytarib aytishda unga Xonimbibi qo'shilishdi. Bir turlik, bir ohanglik nafis, musiqaviy tovushlar kishining borliq vujudiga, qon tomirlariga ajoyib bir o'zgarish bergan edilar. Shu choqqacha mo'ltayib, xayol ichida sho'ng'ib o'lturg'an Kumushbibi bir seskandi-da, qo'shiqchi qizlarga qaradi.

Qizlar ikkinchi baytka o'tdilar:

Bir ko'rinib yag'mo qilg'an ko'nglimni, Qaytib yana ko'rilmadim norimni! Shu vaqt kutilmagan joyda Kumushning ikki ko'zi jiq yoshga to'lg'an edi. Uchunchiga o'tdilar:

Agar ko'rsam edi yana yorimni, Bag'ishlardim hama yo'qu borimni! To'rtinchi:

Bilurmikin, bilmasmikin u zolim:

Kunlar-tunlar tortqan ohu zorimni! Kumush toqatsizlang'an edi...

Beshinchi:

Chindin ayting o'rtoqlarim menga siz, Qayta boshdan ko'rarmanni yorimni?

Keyingi:

Ketdi toqat, ketdi sabrim... ketdilar...

Sindirarman urib erga torimni! Bu keyingi baytka quloq solg'uchi qolmadi. Chunki yonidagi qizg'a osilib yig'lay boshlag'an Kumushbibiga har kim taajjubda, har kimning ko'zi, qulog'i shunda edi.

- Nima bo'ldi, Kumush?

- Nega yig'laysiz, Kumush opa?

- Birar joying og'riydirmi, Kumush?

Kumushbibi o'z ustiga duv yig'ilg'an qizlarga ko'zini ochib qaradi-da, hushyor tortqanlardek bir harakat qilib qo'ydi va tez-tez cho'ntagidan ro'ymolini olib ko'zyoshisini quritdi.

- Nega yig'lading-a?

Bu savolni berguchi Gulsinga Kumush kuch bilan iljayib qaradi-da:

- O'zim... - dedi.

- Voy sho'rginangga sho'rva to'kilsin, Kumush! - dedi Gulsin, - men shunday erni topib teksam boshim ko'kka etar edi! Gulsinning gapiga qizlar kulishdilar. Kumush juda xafa ko'ringanlikdan uning ko'nglini ochmoqqa to'g'ri kelar edi. Shuning uchun boshqa o'yinlarni qo'yaturib majlisning eng qiziq tarafi bo'lib sanalg'an lapar aytishka ko'chdilar. Gulsin kuyav ro'lini o'ynar, Xonimbibi Kumush ro'lida, ikkisinining bir-birisiga qarab o'qishgan laparlari barchani kuldirib, ichaklarni uzar darajada. Biroq Kumushning tishining oqini ko'rish juda qiyin, uning hamma ishi faqat munggayib xayollanishqina...

Qizlarga to'yxonadan oshlar, tavanlar kelib tortildi. Oshdan keyin yangalar kelib, qizlardan Kumushni so'radilar. Qizlarning, "Yo'q, biz Kumushbibini sizlarga bermaymiz!" deb o'ynab aytgan so'zlari Kumushbibiga chindek bo'lib eshitilar, yangalar bilan uydan chiqar ekan, ko'mak so'rag'andek qizlarga termulib qarar edi. Shu yo'sun qizlar o'zlarining bir o'rtoqlarini xotinlik dunyosiga uzatib, majlisdan tarqalishdilar.

Kutilmagan Baxt

Kumushbibidan vakolat olish ham juda qiyin bo'ldi. Domlaning: Sizkim Kumushbibi Mirzakarim qizi, o'zingizni toshkandlik, musulmon Otabek Yusufbek hoji o'g'liga bag'ishlamoq vakolatini amakingiz Muham-madrahim Yo'ldosh o'g'liga topshirdingizmi? degan so'rog'i olti, etti qaytarilg'andan keyin, shunda ham yangalar qistog'i ostida arang uning rizolig'i olindi.

Kechki soat beshlarda qutidorning havlisi to'rt ko'z bilan kuyav kelishini kutadir. Kuyav uchun palovlar, quyuq-suyuq oshlar, necha turlik neKjmatlar hozirlanib, bular ham kuyavning intizorida turadilar. Nihoyat, soat besh yarimlarda kuyav keldi. Yigirma-o'ttiz chog'liq yosh yigitlar - Rahmatning o'rtoqlari, ular orasida Otabek - kuyav ko'rindi: boshida simobi shohi salla, ustidan qora movut sirilgan sovsar po'stin, ichida o'zi-ning Shamayda tiktirgani osmoni rang movut kamzul, movut shim: oyog'ida qalapoy afzali, belida Kumushbibining usta qo'li bilan tikilgan shohi qiyig'... Yuzlar qizil, og'iz irpaygan, ko'zlar o'ynab allakimni qidiradir. Oshlarini eb bo'lsalar ham jo'rttaga kuyav ko'rish uchun o'lturg'an mahalla kishilari bir-birlarini turtishib: "Tuzuk-tuzuk, kuyavlikka arzigundek, chakki chakkiga tushmapti, olmayu-anor" deyishdilar. Tomda kuyav kutib o'lturg'an xotinlar ichidan Oftob oyimning egachisi oshiqib singlisi yonig'a tushdi-da: "Oftob, darrav isiriq hozirla, kuyavingni yomon ko'zdan o'zi asrasin!" dedi. Qutidor eshik ostida qo'l qovishtirib mehmonlarni kutib oladir, er ostidan kuyaviga ko'z qirini tashlab, kishiga sezdirmay o'zicha kulimsirab qo'yadir.

Mehmonxona ayvonida oq soqolliq, ko'rkam siymo va og'ir tabiKjatlik domla bilan Ziyo shohichi, Hasanali, qiz vakili va tag'in bir necha kishilar o'ltu-radilar. Yigitlar kuyavni domlalar qarshisiga'ga kelturib to'xtatqandan keyin Otabek vakili bo'lg'an Ziyo shohichi bilan Kumush qiz vakili Muhammadrahim oralarida mahr masalasi ochiladir. Ko'b tortishqandan so'ng quyidag'i mablag'lar mahr qilib belgulanadilar: uch yuz oltin pul, mundan keyin olib berish vaKjdasi bilan Marg'ilondan o'radek bir havli, sog'ish uchun sigir, as-bobi ro'zgor... Bunga Otabek ham o'z rizolig'ini bildiradir. Domla xutba boshlaydir. Forsiycha o'qulg'an hamd, salovot va boshqalardan so'ng xutba eng nozik bir o'ringa kelib to'xtaydir: "Sizkim Otabek Yusufbek hoji o'g'li Kumushbibi Mirzakarim qizini o'zingizga sharKjiy xotinliqqa qabul qilasizmi?" - fors tilida so'ralg'an bu savol Otabekning kulgusini qistatib, ko'nglidan kechi-radir:

- Qabul qilasizmi-ya?

Ul birinchi so'roqdayoq - "uchib, qo'nib qabul qi-lamiz" deb javob bermakchi bo'lsa ham biroq xalq-ningB" "o'lib turg'an ekan" deb qiladigan taKjnasidan cho'chib, javob bermaydir. Yana bir qayta yuqoridagi "siz kim falonchi..." jumlasini domla tarafidan takrorlanadir.

Kuyavlarga uchunchi so'roqda javob berish odat hukmida bo'lsa ham, Otabek bu takallufka chidalmaydir. Go'yo uchinchi so'roq o'rnig'a "Endi olmas ekansiz Kumushbibini..." deb majlis buziladig'andek seziladir-da, hamma tovshini qo'yib, barchag'a eshitdirib "Qabul qildik!" deb yuboradir.

Domla alhamdulillah, alhamdulillah... bilan nikoh-ni tugatib majlis tomonidan kelin bilan kuyavning haqlarig'a duo boshlanadir, hamma duog'a qo'l ko'tarib, hatto tomdag'i tomoshachi xotinlarg'acha "omin"ga ko'maklashadilar va shundan keyin nikoh majlisi yopiladir. Yigitlar kuyavni mehmonxonag'a olib kiradilar, ziyofat boshlanadir.

Otabekda bir daqiqag'a bo'lsin to'zim bo'lmag'an bir vaqtda bir necha soatlarga qarab cho'zilg'an bu tomoq majlisi bilan albatta ul yaxshi chiqisha olmaydir. Xuftanga yaqin banaKjji bir ishtiho bilan eyilib bo'shatilg'an lagan, tovoqlar olinib dasturxonlar yig'ildi. Bizningcha bir yarim soat, Otabekcha allaqancha yil hisoblangan bir fursat o'tib, nihoyat, yangalar kuyav so'radilar. Ikki yoshg'a muhabbatlik umr so'rab fotiha o'qilg'andan so'ng Otabek ichkariga uzatildi.

Hasanali mehmonxona ayvonida bekni kutib turar edi:

- Endi kuyavlik muborak bo'lsin, begim?

- Qutlug' bo'lsin.

Hasanali boshdan-oyoq bekni kuzatdi, otaliq muhab-bati bilan bekning orqasini siladi va yoshli ko'zlari bilan duo qilib unga ruxsat berdi. Otabek yangalar kutib turg'an tarafka yurdi.

Ul hozir qiziq holatda edi: bu nima gap, tushimi, o'ngimi, nima gaplar o'tib, nimalar bo'lmoqda, bo'lib turg'an ish haqiqatmi?

Biz ichkariga kiramiz: havlining ikki tomoni to Kumushbibining uyigacha qator kuyav kutkan xotinlar, bola-chaqalar bilan to'lg'an. BaKjzan kutkuchi xotinlar-ning qo'lida yonib turg'an shamKj, kuyav tushadigan uy to'y mollari bilan juda ham bejalgan. Yuqorida yozilib o'tilgan qutidor uyining aksar jihozlari shu uyga, Kumush qiz uyiga ko'chirilgan. Bir bulargina emas xotin- qizlar qo'li bilan chatib ishlangan turlik ziynat chodirlari bilan ham bejalgan, shipda katta qandil, qandilda o'ttuzlab shamKjlar yonib uyni sirlik bir holatga qo'yadilar. Burchakda qizlar majlisida ko'rilgan oq kiyim-lar bilan Kumushbibi turadir... Uning husni bejalgan uyning oqlari, ko'klari, sariqlari va qizillari bilan tovlanib xayoliy bir siymoda... Ko'z yoshlarini oquzib yangasi-ning so'ziga quloq osmaydir. Tashqaridan eshitilgan "kuyav! kuyav!" so'zi bilan tag'in ham uning ko'z yoshisi ko'payib tusi ham o'zgardi. Yangasi Kumushni shu holda qoldirib o'zi yugirganicha eshikka chiqdi. Kuyav kelar edi: ikki tomonni sirib olg'an xotin-qizlar o'rtasidan Otabek kelar edi. Uning ketidan Oftob oyimning egachisi isiriq tutatar edi. Xotinlar qo'llarida shamKj bilan unga

qarar va kuzatib qolur edilar. Kuyav uying yonig'a etdi. Uning yuzi uyatidan juda qizarg'an, qochqali joy topolmas edi. Shu kezda uying eshigi ochildi-da, yanga tomonidan qarshilandi.

- Kiringiz, bek.

Otabekning yurak urishi ehtimol yangasiga ham eshitilar edi... Otabek uyga kirgandan keyin yangasi tashqari chiqib, eshikni o'zi ko'rarlik qiya qilib yopdi... Uyning to'rida yonini Otabekka berib ro'ymolining uchini tugibmi, yirtibmi Kumushbibi turadir va kim keldi, deb yonig'a qaramaydir. Ro'ymol tugish bilan mashg'ul latif qo'llarni chet qo'l kelib siqdi:

- Jonim! Kumushbibi begona qo'ldan seskandi va qo'llarini qutqazmoqqa tirishib:

- Ushlamangiz, - dedi ham siquvchi qo'ldan quti-lish uchun orqag'a tislandi.

Titrag'an va qovjirag'an bir tovushda:

- Nega qochasiz? Nega qaramaysiz? - dedi bek. Kumushbibi shu choqq'acha qaramag'an va qarashni ham tilamagan edi.

Majburiyat ostida, yov qarashi bilan sekingina dushmaniga qaradi... Shu qarashda bir muncha vaqt qotib qoldi. Shundan keyin bir necha qadam bosib Otabekning pinjiga yaqin keldi va esankiragan, hayajonlang'an bir tovush bilan so'radi:

- Siz o'shami?

- Men o'sha, - dedi bek. Ikkisi ham bir-birisiga beixtiyor termulishib qoldilar.

Kumushbibi og'ir tin olib:

- Ko'zlarimga ishonmayman, - dedi.

Otabek ko'zlarini to'ldirib qarab:

- Men ham, - dedi.

Shu vaqt ikki lab o'z-o'zidan bir-birisiga qovishdi... Kichkina nozik qo'llar elka ustiga, kuchlik qo'llar qo'ltiq ostig'a yopishtilar.

Kumushbibi Otabekning yuziga uzoq tikilib turdi-da:

- Kutilmagan bir baxt, - dedi va o'zining otidek bir narsaning tovshi kabi qilib kulib yubordi. Bu kulish havlilargacha eshitildi.

Qiya ochilib turg'an uy eshigi ham qattiqqina beklandi. Kumushbibi Otabekning qo'lidan ushlab quyida yozib qo'yilgan dasturxon yonig'a boshladi:

- Siz bo'lg'anlig'ingizni ilgaridan bilganimda boshqacha qarshilar edim, - dedi.

- Boshqa deb o'yladingizmi?

- O'ylash qaerda, siz bo'lursiz, deb ko'nglimga ham kelmagan edi, - dedi-da, tag'in kulib yubordi.

Dasturxon yonida Kumushbibining latif bilagiga Otabek oltin uzuk solur ekan, ul erga qarag'an holda edi.

- Men sizga hech narsa ham hozirlamag'an edim...

- Hozirlamag'aningiz uchun o'kinasizmi?

- ...

- O'kinmangiz, - dedi bek, - sizdan bir narsani so'rasam ayamassiz?

- Ayamayman.

Otabek Kumushbibining lablari ustidagi qora xolig'a ishorat qilib:

- Shu erdan bir o'pish bersangiz, siz ham katta esdalik hozirlag'an bo'lur edingiz, - dedi.

Kumushbibi qizarindi.

* * *

Otabek Marg'ilon kelganning ikkinchi kuni poyafzal bozorida bo'lg'an edi. Asr namozning vaqti o'tib borg'anliqdan ul shundagi do'kondorlarning birisidan tahorat olish uchun suv so'radi. Ko'chadagi suv ariqning tegidan sayoz oqar, shuning uchun undan foydalanish qulay emas edi. Do'kondor unga suvning qulay o'rnini ko'rsatdi: "Mana shu burchakdagi darbozadan ichkariga kirsangiz, ariqning yuza joyini topib tahorat olursiz", dedi. Otabek do'kondorning ko'rsatishicha qutidorning tashqarisig'a kirdi.

Shu vaqt tasodufan nima yumish bilandir mehmonxonadan chiqib kelguchi farishtaga ko'zi tushdi. Kumush ham ariq yoqasig'a kelib to'xtag'an chingilin yigitka beixtiyor qarab qoldi. Ixtiyoriy emas, g'ayri ixtiyoriy ikkisi ham bir- birisidan bir muncha vaqt ko'z ololmadilar. Oxirda Kumush nimadandir cho'chig'andek bo'ldi, engilgina bir harakat bilan o'zini ichkari yo'lak tomong'a burdi. Bu burilishdan uning orqa- o'ngini tutib yotqan qirq kokillari to'lqinlandilar. Kumush ichkariga qarab chopar ekan, yo'l ustidan ariq-bo'yida qotib turg'an yigitka yana bir qarab qo'ydi va bu qarashda unga engilgina bir tabassum ham hadya qildi...

Kumush ichkariga kirib ko'zdan g'oyib bo'ldi, lekin Otabek yana bir necha daqiqa erga mixlangandek qotib turdi... Oxirda ko'zini katta ochib o'tkan daqiqada uchrashkani xayoliy go'zalni istab xayol-landi. Biroq haqiqat boshqacha edi. Tahorat olmoq uchun ariq bo'yig'a o'lturdi. Ammo ko'zi xayol yashi-ring'an yo'lakda edi. Tahoratlanib bo'ldi, yana ko'zini o'sha tarafdin uzolmadi.

Artinib olg'andan keyin yana oyog' ustida to'xtab qoldi. Yashiring'an go'zal ikkinchi qayta ko'rinmadi, ehtimolki, Otabekni ipsiz bog'lab, o'zi qaysi burchakdan bo'lsa ham asirini tamosha qilar edi.

Ko'b kutdi, asr namozini qazo qilib kuch bilan qutidor uyidan chiqdi va shu daqiqadan boshlab unda muhabbat mojarosi tug'ilg'an edikim, bu yog'i o'qug'uchimizga maKjIumdir.

Kumushbibining yuqorida "Siz o'shami!" deb so'rashi shunga binoan bo'lib, ammo unga masalaning onglashilmay qolishi va chin baxtni bilKjaks kutib olinishi qiziq edi. Shunday qilib ikki yoshning birinchi ham sof muhabbatlari qovishish bilan natijalandi.

Chaqimchiliq

- Bu kun etti kun... Otabek qutidorning qizig'a uylandi.

Ul bu xabarni Qo'qondan qaytishda eshitkan edi. O'zining qiyofasiga yarasha qo'rqunch yo'llar izlar ekan, quloqlari tegida "...qizig'a uylandi" jumlasini takrorlanib turg'andek bo'lar edi.

Uning Qo'qondan qaytishi ikkala xotini uchun ham ulug' bir falokat bo'ldi. Chunki arzimagan bir sabab bilan ikkalasi ham yaxshig'ina tayoq eb oldi. Shuning uchun ikki kundash uning oldig'a kirishdan qo'rqib, yana to'g'risi - uning sovuq aftini ko'rishdan jirkanib havlining chet- chetida yurarlar, ikki kundash bilittifoq unga o'lim so'rarlar: "Qo'qonda o'lsa, o'ligini itlar esa biz achinarmi edi", deyarlar edi.

Ul o'lturgan ko'yi nima to'g'risida bo'lsa ham juda bosh og'ritib o'ylar edi. Shu choqda uning tusidan yirtqichlik, bir gunohsizning ustiga hujumga hozirlang'an vahshilik belgulari ko'rilar edi. Har holda ul yaxshiliqqa emas, qandog' ham bo'lsa bir vahshilikka yo'llar, rejalar izlar edi. Oxiri uning yuzida istehzolik bir iljayish ko'rildi-da, bir narsaga qaror qo'yg'andek bir harakat yasadi va o'rnidan sakrab turib qoziqdag'i kirib ketkan sallasini qo'lig'a oldi va havliga chiqdi. Tashqarisida besh do'konlab ish to'qib

18 Kitoblar Olami | Sever.UZ | Uzsmart.UZ

Uzsmart.UZ
Kitoblar olami

SEVER.UZ

Ka4ka.UZ
Original Mp3 To'plami

turg'an xalfa shogirdlariga baKjzi taKjlimotlarni bergach, bir ulug' darboza orqaliq ko'chaga yurdi. O'ralib bitmagan sallasini tuzata-tuzata tor, kirdi-chiqdilik ko'chalar bilan shaharning kunbotar tomonig'a, beklar mahallasiga qarab ketdi.

Beklar mahallasining boshlanishida, janubga qaratib qurilgan ulug' bir darbozaning yonida ikki nafar miltiq va qilichlik yigit so'zlashib turar edilar. Bularning yonig'a bizga maKjlum kishi kelib to'xtadi va ulardan so'radi:

- Bek uydamlar?

So'zning beliga tepkani uchun yigitning birisi o'shshayib so'rag'uchig'a qaradi, ikkinchisi qo'llari ora-sidag'i miltig'i bilan ichkariga ishorat qilib javob berdi:

- Bor! Darbozadan ichkariga kirilgach, saroy kabi bir havli, ayvonda o'n beshka yaqin yarog'liq yigitlar to'nkaldan gulxan solib, isinib o'turmakda edilar. Ul to'rdagi ayvon orqaliq yuriladigan uyning eshigida turg'uchi yigit og'asining yonig'a bordi va qo'rboshi bilan uchrashmak orzusida bo'lg'anlig'ini aytib undan kirishka ijozat so'radi. Yigit og'asining rahbarligi bilan ichkariga kirdi: boshig'a ko'k salla chulg'ag'an, egniga O'ratepaning bosmasidan chakman, beliga kumush kamar bog'lab kumush qinlik qilichini tizasiga bosqan, qora tanlik bo'lsa ham ko'knorimi, taryakmi isteKjmolidan yuzi sarg'ayg'an qirq-elli yoshlar chamaliq bir kishi yorliqsumon bir yozuvni o'qub o'turmoqda edi. Qo'rboshi kelguchining salomiga eKjtborsizg'ina javoblang'an bo'ldi-da, ruhsiz bir tovush bilan:

- Nima qilib yuribsiz? - deb so'radi.

- Taqsir, sizga arz bor.

Yigit og'asi kelguchini qoldirib chiqdi. Kelguchi eshik yonida oyog' ustida qo'l bog'lab turar edi.

- Qanday arzing bor?

- Taqsir... ijozat bersangiz o'ltursam...

- Xo'b, o'ltur.

Kelguchi ko'p tutulib tusi o'nggan gilam ustidan yurib borib, qo'rboshi qarshisig'a tavoziKj bilan o'lturdi. Qo'rboshi qo'lidag'i yozuvni buklab qo'ynig'a tiqdi-da, kelguchini er ostidan kuzatdi:

- Qaerliksan?

- Taqsir... shu erlik, marg'ilonlik.

- Oting nima?

- Taqsir... Homid.

- Nima kasb qilasan?

- Ustakorlik.

- Yaxshi, arzingni gapir?

Homid o'zining tovshig'a yasama bir ohang berib arzini boshladi.

- Janobi padari arus shahanshoi Musulmonqul bahodir zamoni adolatlarida ham, - dedi Homid, - qora choponliqlar hanuz tinch yotmay yurtni qipchoq og'alarig'a qarshi oyog'landirmoqchi bo'ladirlar, ishni yana tadbirsiz qora choponlar qo'lig'a olib mamlakatni buzg'unliqqa solmoqchi bo'ladirlar... Biz bunday buzu-qilar yolg'iz Toshkanddagi Azizbek bilan uning yo'lboshchisi bo'lg'an Yusufbek hoji, deb bilgan edik. Biroq ularning urug'i bizning Marg'ilong'a ham sochilg'an ekan.

Qo'rboshining ko'zi ola-kula keldi:

- Nima deysan? U kim ekan Marg'ilonda?!

- Bittasi mashhur buzuqi toshkandlik Yusufbekning hozirda Marg'ilonda turg'uchi o'g'li - Otabek ismlik bir yigit, ikkinchisi uning hammaslaki va qayin otasi bo'lg'an Mirzakarim qutidor.

- Hali-ya?

- Shundog', taqsir.

- Sen bu gapni qayog'dan bilding?

- Shu kunlarda ularning bir majlislarida bo'lg'an edim, taqsir...

- Xo'sh, xo'sh, majlisda?

- Majlisda ko'b gaplar o'tdi, taqsir, - dedi Homid, - majlisning boshlug'i bo'lg'an Otabek qipchoqlarning zulm va taKjaddisini, qipchoqlaridan ishni olmoq uchun Toshkanda Azizbek va o'z otasi boshliq bilfeKjl ish boshlag'anlarini so'zlab, Marg'ilonning ham mundan so'ng oyoqqa qalqishi kerakligini aytdi... Majlis ahli, ayniqsa Mirzakarim uning so'zini kuchlab tushdi.

Agar bu ishning oldini olinmasa, hukumat va mamlakat uchun natija qo'rqundir, taqsir.

- Majlis kimnikida edi?

Homid tarafidan kutilmagan bir savol. Homid o'ziga berilgan bu savol qarshisida taraddudlanib qoldi. Chunki majlis o'rnini aytsa pochchasi bilan jiyani Rahmatning ham qo'lg'a tushishlari aniq va buning bilan ul o'z oyog'iga bolta qo'ygan bo'lar edi. Shu mulohaza yuzasidan ul tutiliqdi:

- Majlis o'rni yodimda yo'q, taqsir.

Mantiqsiz bu javobga qarshi qo'rboshi achchig'i bilan baqirdi:

- Yodimda yo'q?! Homid garangsidi va bir xil siniq tovushda:

- Esimda bo'lsa ham nozik bir joy edi, taqsir, - dedi.

- Nozik bir joy edimi! - deb qo'rboshi zaharxanda qildi. - Agar aytmasang o'sha muttahamlar tiqiladir-g'an chuqurg'a sen ham tashlanasan.

- Kechiringiz, taqsir.

Qo'rboshi yirtqichlardek bo'kirdi:

- Kechirish yo'q! Homid uchun eng keyingi choradan boshqa iloj yo'q edi - cho'ntak kavlashka tutindi va yuz mashaqqat bilan yonchig'ini chiqardi. Yonchiqdan o'nga yaqin oltinlarni sanoqsizcha olib, qo'rboshig'a uzatdi:

- Taqsir... sizga atag'an nazrimiz edi...

Homid kavlangan boshlag'andanoq qo'rboshining ustidan sovuq suv sepilgan edi. Ul oltinlarni yonig'a solib joylag'ach, tovush ham eski holiga qaytib, so'zlar ham muloyim tortdi.

- Demak, nozik joy edi, degin Homidboy.

- Taqsir...

- Badbaxtlar shunday maslahat qildilarmi hali?

- Taqsir... Bu ishning oldini olinmasa natija yomon albatta.

- Albatta, biz o'sha buzuqilarning jazolarini berarmiz... Men hozir borib bekka arz qilay, shu kechadan qoldirmay qo'lg'a olamiz muttahaamlarni, - dedi qo'rboshi.

Homidning chehrasi ochilib ketkan edi. Qo'rboshi o'zining imo va ishorasiga o'tkanlikdan uning ko'zida o'ch olish quvonchlarini va undan keyingi Homidning o'ziga maKjlum bo'lg'an bir baxt umidlari o'ynar edilar. Qo'rboshi tokchadan davot, qalam olib oldig'a qo'ydi-da, yozuvig'a hozirlanib so'radi:

- Ayt-chi, Homidboy, muttahaamlar kimlar edi?

- Bittasi toshkandlik Yusufbek hojining o'g'li - Otabek.

Qo'rboshi yozdi:

- Ha-ha! Hali Yusufbek hojining o'g'li degin. Bizning Marg'ilonni ham qong'a botirmoqchi ekan-da, muttahaamlar, ikkinchisi?

- Shu kunlarda Otabekka qizini bergan marg'ilonlik Mirzakarim.

- Pes-pesni qorong'ida topqan ekan, uchinchisi?

- Otabekning quli - Hasanali.

- To'rtinchisi?

Homid bir oz o'ylab javob berdi:

- Bilmadim... Hozir Marg'ilondami, yo'qmi, andijonlik Akram hoji.

Qo'rboshi yozdi:

- Ish katta ekan, tag'in?

- Endi yo'q, taqsir, - dedi Homid va so'ziga shuni ham qo'shdi, - Otabek bilan Mirzakarim qo'lg'a olinsalar ilonning boshi yanchilgan hisoblanib, o'zgalarning qo'lidan ish keladigan odamlar emas, taqsir.

Qo'rboshi yozuvni bitirib qo'yniga tiqdi - "Bo'l-masa ish bitdi, ertaga erta bilan mojaroni eshitarsan", - dedi. Homid o'rnidan turib qo'rboshig'a qulliq qilib chiqdi.

Qamoq

"Yormozor" mavziKjida shahar qo'rg'onig'a tiralib so-ling'an o'rda. O'rda darbozasining sahni botmonlab hisoblang'an mevazor bo'lib, bunda olma, o'rik, nok va tut yog'ochlari xilig'ina bor edilar. Darbozaning ikki biqinini o'rab olg'an loyig'a gullar, naqshlar tushirilib ishlangan sakkiz gazlar yuksaklikda o'rda qo'rg'oni, darbozaning ikki burjida alachami, bo'zdanmi uzun choponlar kiyib, boshlarig'a quloqchin qo'ndirg'an, qayish kamar ustidan qilich tiqinib multiqlarig'a suyang'an ikki yigit ko'rinadirlar - bular navbatchi o'rda qorovuli, qorong'i tushishka yaqinlashqanliqdan qiya yopilib turg'an darbozani kimdir, ichkaridan bittasi zichlab yopdi-da, kuch sarf qilib darbozaning zo'r zanjirini sharaq-shuriq etib bog'ladi. Hozir bizga o'rda ichiga kirish mumkin bo'lmag'ani uchun qo'rg'onning tashqari tebrasida aylanib turayliq:

darbozaning so'l biqinig'a qarab ikki yuz adim ketsak qo'rg'on devori tugalab, burja etiladir.

Qo'rg'on burjiga qorovul turish uchun maxsus manora shakilli joy yasalg'an bo'lsa ham hozirda navbatchidan xolidir. Shundan keyin bir bo'shliq er bilan qo'rg'onning janubiga qarab ketiladir. To'rt yuz adimlab borilg'ach, qo'rg'onning sharqi-janubi burjiga etilib, bu burjini ham anovisidek qorovulsiz topiladir. Bu burjdan qarag'an kishiga qo'rg'onning g'arbi-janubi burji ham ko'rinib, shu yo'sunda o'rdaning to'rt burjini aylanib chiqilsa bir ming olti yuz adim bosilg'an bo'lib o'rda-ning g'arb tomonidan biz tanishqan o'rda darbozasig'a kelinadir.

Hozir qorong'i ham o'bdan tushkanliqdan kishi-kishini tanimasliq darajada edi. Boyag'i darboza ustida ko'ringan qorovullar hamon qora haykal kabi qotib turar edilar.

Shahar ichidan o'rda darbozasig'a qarab kelmakda bo'lg'an bir necha ot oyog'larini eshitib qorovullardan bittasi - "tuyoq tovshimi?" deb, ikkinchisiga savol tashlab qo'ydi. Ikkinchi qorovul mo'ralab-mo'ralab yo'lg'a qaradi:

- Uch otliq ko'rinadir.

- Vaqtsiz kelguchi kim ekan?

- Bunday vaqtda qo'rboshidan boshqa kishi kelmas edi, ehtimol, o'shadir.

DarvoqiKj, qo'rboshi o'zining ikki yigiti bilan etib keldi va otidan qo'nib jilovini yigitining qo'lig'a berar ekan, qorovullarg'a buyurdi:

- Darbozani ochsinlar! Qorovullar ichkariga xabar bergandan so'ng darboza ochilib qo'rboshi ichkariga kirdi.

O'rdaning tevarak masohatini biz chamalab ko'rgan edik, shuning uchun o'rdaning qay daraja keng bo'lishi ham bizga qiyosan maKjlum. Ammo o'rdaning ko'proq qismi darboza tomonida qoldirilib, janubka tortilg'an xatti mustaqim bir devor bilan bo'lingan edi. Narigi tomon o'rdaning ichkari qismini tashkil etib, unda bek - hokim oilasi turar edi. O'rdaning tashqarig'i qismining uch tarafi (janub, sharq, g'arb) binosiz, faqat qo'rg'on devorlari-ning zinalari edi.

Ammo imorat qismi darboza bilan bir qatorida bo'lib, so'l biqinida devonxonona, uning qatorida bo'yiga qirq, eniga yigirma olchin joy olg'an o'n besh darichalik kattakon chorzari uy, ichida elli chog'liq bek yigitlari gulxan solib o'turar edilar. Bu uying qatori oshxonona, otxona va shuningdek, hojat uylarini tashkil etar edilar.

Qo'rboshi darbozabon yonida to'xtab, undan so'radi:

- Bek ichkaridamilar?

Darbozabon darbozani kuchanib yopar ekan, javob berdi:

- Bilmadim, taqsir.

O'rdaning charog'chisi darboza yaqinidag'i mashKjala yog'ochig'a o't berib, butun o'rda ichi yorib ketdi. Qo'rboshi darbozaning o'ng tarafiga qarab yurdi. Bu tomonda nihoyatda ziynatlanib bino qiling'an oliy imoratlar bo'lib, shahar ustalarining hamma sanKjat va mahoratlari shu binolarda gavdalanur edi. Qo'rboshi bi-rinchi eshik yonida turg'an yarog'liq qorovuldan o'tib, kichikrak, naqshliq bir uyga kirdi. Ikkinchi eshikdan o'tib, ulug' bir zolga chiqdi. Zol juda nafis ishlangan edi: oltin qandildagi ellilab shamKjllarning nuri bilan munaq-qash devorlarning oltin, kumush, ko'k-qizil, oq-pushti, sariq-qora gullari yulduzlardek yashnab, uyga bir xa-yoliylik berar edilar. Uying ostig'a to'shalgan qizil lola gullik gilam kishini go'yo bir chamanda his etdirar edi. Zolning to'rida, kichkina haldor bir eshikcha yonida, atlas ko'rpacha ustida o'n besh yoshlar chamaliq, qizil duxobadan kiyingan ko'rkam bir o'g'lon palov eb turar edi.

Qo'rboshi eshikdan kirar ekan, o'g'long'a qarab kulimsiradi:

- Ha, Ahmadxon, siz shu erda ekansiz, - dedi.

Ahadxon joyidan qo'zg'almadi:

- Men hamisha shu erda, qani, oshg'a.
- Rahmat. Qushbegi ichkaridadirlar?
- Ichkaridalar, - dedi Ahmadxon, - men to'yib qoldim, kelsangiz-chi.
- Bo'lmasa, tabarruk qo'lingiz bilan bitta oshatsangiz.

Ahmadxon qo'lig'a siquncha osh olib qo'rboshig'a tutti, qo'rboshi ixlos bilan Ahmadxonning qo'lidan oshadi. Ul oshnig'ina emas, hatto Ahmadxonning qo'lini ham oshaydirg'an edi.

Ko'b fursat o'tmadi. To'rdagi kichkina eshik ochilib ichkaridan to'la yuzlik, o'siq qoshliq, og'ir qarag'uchi ko'zlik, siyrak soqol, o'rta bo'yliq, ustidan kimxob to'n kiyib, beliga qilich osqan qirq besh yoshlar chamasida bir kishi ko'rindi. Ahmadxon bilan qo'rboshining o'rinaridan turib taKjzim qilishlaridan bu zotning kim ekanligi bilinar edi. Bu kishi kelib atlas ko'rpacha ustiga o'tturdi va o'zining salmoq tovshi bilan:

- Qalay, Xoliqbek, - dedi, - yurtlaringiz tinch-likmi, o'lturing.
- Xudog'a shukur, davlatlari ko'lankasida, - deb qo'rboshi tavoziKjlandi va qo'l qovushtirib qushbegining yaqiniga cho'kkaladi.

Ahmadxon bo'sh laganni dastur-xoni bilan ko'tarib qushbegi kirgan eshikdan chiqdi.

- Kechagi o'g'rilar nima bo'ldi, qo'lg'a tushirdingizmi?
- Davlatlari ko'lankasida... O'g'rilardan bittasi tutildi, davlatlari yori bersa qolg'anlari ham ushlanur, deb o'ylayman.
- Boshqa nima xabarlar bor?

Qo'rboshi yuziga jiddiylik holati berdi:

- Davlatlari yori bersa hukumatimiz uchun qo'rqunch bo'lg'an buzuqilar uyasini topqandekman,
- dedi.

Qushbegi o'ziga o'ng'aysizlik bermakda bo'lg'an qilichini tizasiga olib hamon sovuqqonlilik bilan so'ra-di:

- Qanday buzuqilar uyasi?
 - Qanday buzuqilar uyasi bo'lsin, taqsir, - dedi qo'rboshi, - dunyoda qora choponliqlardan ham kuchlirak buzuqilar bo'ladimi?
- Qushbegi ko'tarilinqirab oldi va ko'zlari bir oz kattaroq ochildi:

- Xo'sh?
- MaKjlumingiz, ulardan Azizbek bilan Yusufbek Toshkandda bilfeKjI isyon chiqarib yotadirlar. Biroq ular shuning o'zigagina qoniqmay, Marg'ilonni ham buzish fikriga tushkanlar va shu maqsadda bu erga odam ham ko'ndirganlar.
- Odami kim, tanidingizmi?
- Tanidim, taqsir, - dedi qo'rboshi mag'rur bir ohangda, - Yusufbek hojining o'g'li va o'zimizning Marg'ilondan ham yana bir necha buzuqilar.
- Yusufbek hojining o'g'li?
- Taqsir... ismi Otabek.

Qushbegining ko'zi yondi... Manglay etlari tirishib, so'l qo'l bilan soqolini tutamlab fikrga ketdi. Bu xabar unga boshqacha taKjsir bergan edi: Toshkandning Qo'qong'a qarshi isyon qilg'an bir zamonida, isyonchi-lardan biri ham birinchisi bo'lib tanilg'an Yusufbek hojidek bir kimsaning o'z o'g'lini Marg'ilonga yuborib, bunda ham isyon chiqarish qasdidan bo'lmog'i uningcha juda yaqin va shubhasiz edi.

- Ul hozir qaerda turadir?
- Mirzakarim qutidor ismlik bir kishinikida.
- Mirzakarim bilan qanday aloqasi bor emish?
- Barakalla, taqsir, - dedi qo'rboshi, - Otabekning Marg'ilondan topqan eng yaqin kishisi shu qutidordir. Mundan bir necha kun ilgari Otabekka o'z qizini berib kuyav ham qilibdir.

Aytishlaricha, Otabekning barcha rejaları shu qutidor bilan kengashib bo'lar ekan.

- Ularning tevaragiga kimlar yig'ilg'an?

Qo'rboshi qo'ynidag'i yozuvni olib qushbegiga uzatdi:

- Hozircha menga maKjIum bo'lg'an buzuqilar shunda.

Qushbegi yozuvga ko'z yugurtirib ro'yxatdagi kishilarni darhol keltirishga buyurdi. Qo'rboshi qulliq qilib chiqq'ach, yana bir qayta yozuvni o'qub fikrga toldi.

* * *

O'taboy qushbegi hozirgina ichkari o'rdadan qaytib chiqq'an edi. Shu orada qo'rboshi kirib unga qulliq qildi:

- Keltirdim, taqsir. Biroq ikkisini topolmadim.

Qushbegi chidamsizlik bilan:

- Otabekni-chi? - deb so'radi.

Qo'rboshi muzaffarona javob berdi:

- Tutdim, taqsir, qutidorni ham.

- Olib kiringiz.

Qushbegi tinchlandi, qo'rboshi dahlizdan tashqarig'a ishorat berdi va qaytib qushbegiga ruxsat qullig'i ado qildi va undan izn olib o'tturdi. Eshikdan ikki qurollik yigit muhofazatida Otabek va qutidor ko'rinib bekka qulluq qildilar. Qushbegi yarog'liq yigitlarni qaytishg'a buyurib, gunohkorlarni yovoshg'ina qilib o'z oldig'a chaqirdi. Otabekda tushunmaslikdan boshqa o'zgarish sezilmasa ham qutidor juda qo'rqqan, rangi o'chkan edi. Ikkisi tenglikda qushbegiga qarshi cho'kkaladilar. Otabekni ortiqcha bir diqqat bilan ko'z tegidan o'tkargach, qushbegi so'radi:

- Otabek degan sizmi?
- Taqsir, man.
- Toshkandlik Yusufbek hojining o'g'lisiz?
- Taqsir.
- Hozir Marg'ilonda turasizmi?
- Taqsir.
- Marg'ilon kelganingizga ko'b bo'ldimi?
- Qirq kunlar chamasida.

- Marg'ilonga nima yumish bilan kelgan edingiz?

- Savdogarchilik bilan, taqsir.

- O'zingiz yolg'izmi?

- Bir kishim bor edi.

Qushbegi qo'lidagi ro'yxatka qarab oldi va davom etdi:

- Hasanali kim bo'ladi?

Otabekdagi boyag'i tushunmaslik bir shubhaga alishindi. Ammo parvosizcha javobini beraverdi:

- Qulimiz bo'ladi, Toshkandan kelgandagi yo'l-doshim shu siz aytgan Hasanali edi.

- Hasanali bu kunda qaerda?

- Marg'ilonda.

- Siz bilan birga turadimi?

- Yo'q. Saroyda bir muncha mollarimiz bo'lar edi, saroyda mollarg'a qarab turadir.

- Bu kishi kimingiz?

- Qayin otamiz.

- Ko'bdan berimi?

- Bu kun sakkizinchi kun...

- Ilgari o'zingiz uylangan edingizmi?

- Yo'q.

- O'zingiz toshkandlik bo'laturib nima majburiyat ostida Marg'ilondan uylandingiz?

Bu savoldan Otabek bir oz o'ng'aysizlanib to'xtadi. Ammo bu o'ng'aysizlanishdan qushbegining oldida boshqa bir haqiqat ochilg'andek bo'ldi:

- Javob beringiz.

- Taqdir, taqsir.

Qushbegi bir oz o'ylab olib yana savol berdi:

- Marg'ilonda kimlarni taniysiz?

- Marg'ilonda uch-to'rt kishidan boshqa odamni tanimayman.

- Akram hojini tanirsiz?

- Taniyman. Uning bilan bir necha majlislarda o'turishkan edim.

- Bu kunda Akram hoji oshnangiz qaerda?

- Bilmadim, taqsir, - dedi va qayin otasig'a qaradi.

Qutidor javob berdi:

- Akram hoji bu kunlarda Andijonda bo'lsa kerak, taqsir.

- Xo'b. Otabek, siz javob beringiz: Akram hoji bilan bo'lg'an majlislarimiz kimnikida edi?

Otabek bunday so'roqlarning bekorga emasligini payqab, buning tegida qanday bo'lsa ham bir gap borli-g'ig'a ishonadi:

- Birinchi majlisimiz mundan bir oy chamasi burun Ziyo aka deganning uyida, ikkinchisi (qutidorg'a imo qilib) bu kishinikida bo'lg'an edi. Shu majlislarda Akram hoji ham bor edi.

- Ziyo akanikida bo'lg'an majlisingizga kimlar ishtirok qildi?

- Men, Ziyo shohichi, bu kishi (qutidor), - dedi va bir oz o'ylanib oldi, - Ziyo akaning o'g'li

- Rahmat, Akram hoji, Hasanali, Homid ismlik yana bir kishi.

Homid ismini eshitkan qo'rboshi tasdiq qilg'andek bir harakat yasab qo'ydi. Qushbegi qo'rboshig'a er tegidan ko'z yuborib oldi-da, davom qildi:

- Ikkinchi majlisingizda kimlar bo'ldi?

- Ikkinchi majlisimizda boyag'i kishilargina bo'ldi. Faqat Homid yo'q edi.

- Boya, Marg'ilon kelganimga necha kun bo'ldi, dedingiz?

- Qirq kunlar chamasi.

- Yaxshi, - dedi qushbegi, - aytingiz-chi, qirq kunlab Marg'ilonda qolishingizning sababi nima edi?

- MaKjlmki, hozir Toshkand qamal (muhosara) holatidadir. Shunday vaqtda Toshkandga qaytish o'zi aqlsizlik bo'lar edi.

- Qorachoponchi bo'lg'aningiz uchun, - dedi isteh-zo qilib qushbegi, - qipchoq og'aynilardan qo'rqdin-gizmi?

- So'zingizga tushunolmayman, - dedi kulib Otabek. Bu gapni oddiy kishiga aytqandek qilib so'zladı. Qutidor uning bu aytgan gapidan emas, kulishidan nihoyat darajada qo'rquv'ga tushib o'zida issiqliq-sovug'liq bir holat his etkan edi. Hokimlarga garchi to'g'ri bo'lg'anda ham dag'alroq so'z aytish o'limni tilash bilan teng edi. O'tabboq qushbegi zamona hokimlarining tuzugi bo'lsa ham, ko'p bo'lmasa ozroq ular-ning taKjsiri bunda ham bor edi. Otabekning bu gapidan qizishdi:

- Qipchoq dushmani bo'lg'an otangiz Yusufbek hojini unutingizmi? Otangizning sizga bergan vakolati qaerda qoldi?

- Qipchoq dushmani kim, otam kimga qanday vakolat bergan, xudo haqqi uchun ochib so'zlangiz, yo'qsa yorilaman, taqsir!

- O'zingizni dag'ofulg'a solmangiz, bek yigit, - dedi qushbegi, - otangizning kim ekanini, sizni Marg'ilonga nima uchun

yuborg'anini, qutidor bilan munda qanday ishlar qilmoqda bo'lg'anlig'ingizni, barchasini hujjatlari bilan bilamiz. Siz marg'ilonlik og'aynilarni qipchoqlarg'a qarshi oyoqlandirmoqchi bo'lasiz, buni ham yaxshi bi-lamiz!..

Otabek Qutidor Otabek azbaroyi bo'g'ilib ketkanidan ko'kimtil tovlang'an, qutidor bezgaklardek titray boshlag'an edi. Otabek o'zini kuch bilan yig'ishtirdi:

- Bunda zo'r tuhmat bor, taqsir, - dedi, - otamni qipchoq dushmani va meni Marg'ilon og'aynilarini isyonga hozirlash uchun kelgan, deb o'ylaysizmi?

- O'ylamaymiz, ammo yaxshi bilamiz. Qutidorning sizga nima uchun qizini berib, kuyav qilg'anig'a ham yaxshi tushunamiz.

Qutidor suratdek qotib qoldi, Otabek bo'lsa o'zidagi hayajonni kuch hol bilan tarqatishg'a tirishar edi. Qushbegi bilan qo'rboshi bu ikki gunohkorni taKjqib etar, ulardagi har bir harakatni o'zlaricha bir narsaga yo'yar edilar.

Uch-to'rt daqiqalik sukutdan keyin Otabek tilga keldi:

- Biz bu daqiqada sizning fikringizcha go'yo bir ig'vogar, go'yo bir isyonchi bo'lib tanilib turibmiz, - dedi bek, - chindan ham shundog' kishilarmizmi, yo'qmi, buni albatta sizning tekshirishlaringiz, haqiqat-laringiz ko'rsatar. Men sizning qilichingiz ostida o'lim-dan qo'rqib yoki sizga xushomad uchun so'zlamay hukumat kishilarimiz orasida tushunadig'an bir odam bo'lg'anlig'ingiz

vajidan otamning ham o'zinning qanday fikr va maslak kishisi ekanligimizni aytib o'tmakchi bo'laman: biz na qipchoqlarga tarafdor bir kishi va na shaharlik og'aynilarg'a. Bu ikki firqa bizning nazari-mizda bir-birisidan mumtoz, idora ishida biri-biridan ortiqroq xalqlar emasdir. Shunga binoan Turkiston xalqlarining istiqbollarini bu ikki firqaning bittasiga havola qilish baayni qo'yni bo'riga topshirish qabilida bo'ladir. Nega desangiz, har ikki tomonning ish boshig'a intilgan kishilarining ko'kragiga qo'l solib ko'rsangiz, birisining faqat el talamoq, boylig' ortdirmoqqag'ina bo'lg'an g'arazini, ikkinchisining ko'rkli xotinlar, yuqori turmishlar uchun bo'lg'an maqsadining'ina ko'rib, ikki oradan "elni tinchitay, el ham rohat-tirikchilik qilsin" degan uchunchi bir oliy maqsadni charog' yoqib axtarsangiz ham topolmassiz. Mana biz, taqdir, shu keyingi ishda ko'rilmasa ham faqat shirin xayollardagina yurgan oliy firqag'a o'zimizda tarafdorlik his etamiz. Otamning Azizbekka yaqin turishi qipchoq dushmani, qora chopon tarafdori bo'lg'anidan emas, balki boyag'i maslakka bir xizmat qilmoq uchundir. Taassufki, otam-ning Azizbekdan bo'lg'an umidi bo'shka ketdi: bu kun ul o'zining yaramas xayoli yo'lida xondan yuz o'girdi va bu orada qancha gunohsizning qoni to'kilishiga sabab bo'lmoqdadir. Manim bu so'zlarimga ishonimg- ishonmang, ixtiyor albatta sizdadir. Ammo bundog' eng jo'n bo'hton bilan qoralanishimg'a vijdonim qarshisida so'ng daraja muazzabman, taqdir! Qushbegi Otabekning bu gaplaridan yaxshig'ina taraddudga tushkan edi, ammo - "Azizbekning otalig'i va kengashchisi" bo'lg'an Yusufbek hojining o'g'li bo'lishi uning miyasini qotirg'an, balki, bu gaplar shunday ehtimollarga qarshi dastur qilib berilgan bo'lmasin, degan fikrga kelgan edi. Otabekning yuqoridagi gapla-ridan so'ng bo'lg'an undagi o'zgarish ham faqat bu ishni yaxshilab tekshirish va hozirdan bir hukm bermaslikkina bo'ldi. - Har holda sizning yaxshi niyatlik kishilar bo'lmag'anlig'ingiz ko'zimiz o'ngidadir, - dedi qushbegi,- shuning uchun to haqiqat oshkor bo'lg'unchalik har ikkingiz zindonda qolarsiz. Otabek bir so'z aytmay sukut qildi. Qutidor "chora yo'qmi?" degandek qilib kuyaviga qaradi. Qushbegining ishorati bilan yigitlar hozir bo'lib, gunohkorlar zindonga jo'natildilar. Qushbegining - "Ertaga uyida majlis qurilganlarni va bu majlisda ishtirok qilg'an boshqalarni ham qo'lg'a olib, huzurimga keltiringiz!" degan amridan so'ng qo'rboshi ham ruxsat olib chiqdi.

Najot Istab Toshkandga

Bu kun sakkiz kundan beriga - "kutilmagan bir baxt" egasi bo'lib olg'an Kumushbibi uchun bu hol kutilmagan bir baxtsizlik, kutilmagan bir falokat edi. Endigina "Bekni uylantirdim, suyganiga qo'shib quvontirdim", deb bu uylantirishning husni va qubhini tuzukrakkina o'ylay olmag'an Hasanali uchun ham bu voqi'Kja kichkina gap, ozg'ina qayg'u emas edi. Ko'zining oqu qarosi, yolg'iz qizini maxtovlik kuyavga berib, qizi bilan kuyavining bir daqiqa ham bir- birlaridan ajrasha olmag'anlarini ko'rib ko'ynagiga sig'may yurgan Oftob oyim uchun kuyavigina emas, hatto erining ham bu vartaga tushmog'i chiday olarliq bir hol emas edi. Kumushbibi o'zining "kutilmagan bir baxti" uchun ishonmag'anday bo'lib yurar edi. Chindan ham mundan keyin qaytadan qovishmog'iga ishonmay qo'ydi. Hasanali "qutildim" degan edi, yana tog'dek qayg'ug'a tutildi. Oftob oyimning so'yiningani ichiga tushdi.

Kumushbibi bilan Oftob oyimning bu falokatga qarshi topqan-tutqanlari yolg'iz ko'z yoshi to'kishkina bo'ldi. Bu falokatning og'irlig'i yana o'zining tog'dek kattaligi bilan Hasanalining ustiga tushdi. Kumushbibi eri bilan otasining najotlarini kimdan kutishni bilmas edi-da, qora ko'zlarini jiq yoshg'a to'latib - "endi nima qilamiz?" degandek Hasanaliga termular edi. Qutidor oilasida boshqa er zoti bo'lmag'anliqdan Oftob oyim qarindoshlaridan "jonkuyar" deb tanilg'an kishi Kumushning tog'asi Ahmadbek bo'lib, ul ham umrining ko'pini Qo'qondami, Xo'jandami o'tkarar, shuning uchun undan ham yori kutish uzoq gap edi. Mana bu jihatdan ham Kumush va onasining birdan-bir ishon-g'anlari yana Hasanalining o'zi edi. Barcha og'irliq Hasanalining ustida. O'zingning tug'ilib o'sqan eringda og'a-inilaring, bilish-tanishlaring bo'lib har nuchikda ulardan shuningdek og'ir kunlarda so'z bilan, ish bilan bir yordam ola bilasan. Ammo biz-ning Hasanali Toshkandda emas - Marg'ilonda, musofaratda, kishilarini tanimag'an bir shaharda. Boshda Hasanali Ziyo shohichi bilan uning o'g'li Rahmatdan yaxshig'ina umid tutkan, har holda ulardan boshqa tayanarliq kishim yo'q, deb o'ylag'an edi. Baxtka qarshi bu fikrdan ham tezda qo'l yuvdi: Ziyo aka bilan Rahmat ham qo'lg'a olindilar va Hasanalining o'zi ham qidirila boshlandi. Hasanali va Kumushbibilarning qayg'ulari yana bir qat oshti, qo'rqunchi ustiga qo'rqunch qo'shildi. Hasanali ham Otabeklar bilan birlikda birinchi kun qo'shilib qamal-g'an bo'lar edi, biroq uning saroyda bo'lishi ulardan ajralib qolishig'a sabab bo'lg'an edi. Qo'rboshi yigitlari tomonidan Hasanali ham qidirilib boshlang'ach, ulardagi "balki bu kun, erta bo'shatib yuborarlarni" degan umid ham bo'shg'a chiqdi. Boshda Hasanali o'z erki bilan hukumatga topshirilib, mahbuslarga jazo kelsa birlikda tortib, qutilish muyassar bo'lsa birga qutilishg'a o'ylab qarag'an edi. Uning bu fikriga Kumush bilan onasi qarshi tushdilar: "Sizning ozod yurishingiz mahbuslar uchun balki foydali bo'lar", dedilar. Hasanalining o'zi ham ularning ra'Kjyini muvofiq topdi. Biroq uning tashvishi ikki qat oshdi: har daqiqa hadukda, qo'rboshi yigitlaridan qochib yashirinishg'a, har soat joy yangilashka majbur edi. Hasanali kunlarini tomoqsiz, tunlarini uyqusiz kechira boshladi: Otabeklar nega qamaldilar, qanday gunohlari bor ekan? Otabekning ipidan-ninasiga bo'lg'an sirri unga ma'Kjlum emasmi? - Bu jihat bilan o'ylag'anda "Qutidorlarning birar ishlari balosiga qoldi-yov", deb fikr qilar edi. Bu falokatni umumiyroq tekshirib boshlasa, xalq og'zida maqol o'rnida iste'Kjmol qi-ling'an "Ajalingning etishi qilg'an yozig'ingdan emas B" bek akangning qonsirashi" degan gap ko'ngliga tushar edida, beixtiyor uflab yuborar edi.

Oradan besh kunlab o'tdi, mahbuslar zindon balosidan qutila olmag'anlaridek, ularning qamalish sirlari ham hech kimga bilinmadi. Hasanali shu besh kun ichida mahbuslarning najotlari yo'lida qora pullik ish chiqara olmag'anidek, bundan keyin ham bir ish qila olishig'a ko'zi etmay qoldi. Chunki qo'rboshi yigitlaridan saqlana olishning o'zi ham unga katta vazifa daraja-sida edi. Nihoyat, Marg'ilonda turish fikridan qaytib, Toshkand jo'nash xayoliga tushdi. Bu kunlarda ham Toshkand tinchsizligi bir taraflik bo'lmag'an, hanuz Toshkand Qo'qon sipohlari tomonidan muhosara holatida ekanligi to'g'risidagi xabarlar kelib turmoqda edi. Hasanali bu gaplardan xabarsiz emas, Toshkandga kirib olishning qay daraja qo'rqunch bo'lg'anlig'i ham uning ko'z o'ngida edi. Ish shundog' bo'lsa ham ul Toshkand jo'nash uchun o'zida bir majburiyat his etar, najot yo'llarini endi Toshkanddan izlamasa boshqa chora yo'q edi. Qarorni shunga berib, bu fikrini Kumush bilan Oftob oyim'ga so'zladi. Ularda epaqalik bir miya, Hasanaliga yo'l ko'rsatadig'an ixtiyor qolmag'an, topqanlari faqat yig'i edi. Hasanalining "Siz bilan manim qo'llarimizdan bir ish chiqadig'an o'xshamaydir. Nima bo'lsa ham men Toshkand borib, najotni o'sha erdan izlamasam bo'lmas", deyishiga qarshi Kumushbibi bir xil siniq tovushda:

- Marg'ilondan topilmag'an najot Toshkanddan topilsinmi? - dedi.

- Biz endi shunga majburmiz, qizim, - dedi Hasanali, - qayin otangiz ehtimol buning birar chorasini topar.

- Biz endi shunday qolaberamizmi, agar zolimlar...- dedi-da Kumush so'zining oxirini aytalmay o'krab yubordi. Hasanali ham

o'zini kuch hol bilan yig'idan bosar ekan, Kumushni yupatdi:

- Unday bo'lmag'ir xayollarga tushmang, qizim, - dedi, - qushbegi boshqalarga qarag'anda insoflik hokimdir. Xudo xohlasa, men Toshkandan qaytquncha ular ham zindondan qutilurlar.

Bu kun kechasi ul yo'l tayyorliqlarini ko'rdi. Minib ketishi uchun qutidorning saman yo'rg'asini belguladi. Ertasi ertalab Marg'ilonning Qo'qon darbozasidan bi-rinchi galda chiqq'uchi Hasanali bo'ldi.

Toshkand Qamalda

Bu kun Toshkand qamalining elli birinchi kuni. Sovuq bir oz yumshab tushkan, quyosh ochiq havoda harakat etmakda edi. Yerlar erib, hamma yoq shilt-pilt loy, qo'rg'on kungiralardagi qirovlar bo'g'qa aylanib ko'kka ko'tarilmakda edilar.

Bu kun tongdan boshlab, Toshkandning Samarqand darbozasi tomonidan bo'lg'an qo'qonlilarning hujum-lari o'zlari uchun so'ng darajada halokat bilan tugalgan. Qo'qon sipohlari endigi hujumgacha shikastrextlarini tuzatish, yaralarini bog'lash, damlarini olish uchun qo'rg'on yonidan qayoqqadir, qo'shlariga ketkanlar. Qaramoqqag'ina emas, so'zlashka ham dahshat: Kamolon darbozasi bilan Samarqandg'acha bo'lg'an qo'rg'on ostlari (bu ikki darboza oralari besh yuz adim keladir) boshsiz va ishtondan boshqasi tunalgan inson gavdalari bilan to'libdir. Bu ochiq mozoristonni qo'rg'on kungiralari ustida mudofaadan so'ng charchab, quyoshda jilining o'lturgan sallalik, qalpoqlik va popoqlik Toshkand mudofiKjlar ming turlik shodliqlar ichida tomosha qiladirlar. Bu ikki darboza orasida ikki xil holat hukm suradir

- qo'rg'on ostlarida jahannam dahshati bilan yalang'och, boshi tanidan olinib qora qonig'a belangan odam gavdalari yotib, qo'rg'on ustida ikkinchi kishilar dunyo shodlig'i ichida suzadirlar.

Qo'rg'on ustidagi qahramonlardan bittasi kula-kula bir sarkardani otib o'ldirganligini so'zlab: "Padar laKjnatini o'zim xo'bam otdim-da, otning ustidan uch gaz ko'tarilib yiqildi!" deydir. Tag'in bittasi o'liklar ichidan kimnidir ko'rsatib: "Ana, ana, hov ana! O'sha qipchoqqa o'q tegib o'lib o'lalmay, yurib yuralmay ingrab yotqan ekan. Qilichim bilan boshini shartta kesib, belidagi oltin kamari va ustidagi kimxob po'stunini olib chiqdim!" deydir. Har kim bu kungi urushdagi o'zining erliklari bilan, qo'lg'a tushirgan oltin kamari, yoqut ko'zlik uzugi, sovsar po'stuni, kumush qinli qilichi va boshqa o'ljalari bilan maxtanadir.

Shu vaqtda qo'rg'on ustidan qo'shiq tovshi eshiti-ladir:

Zamoning zamon bo'lsin - yor, Aziz beging omon bo'lsin - yor.

Dardiga davo topmay - do'st, Normating yonib o'lsin - yor! Biz endi shu o'liklar yoni bilan qo'rg'on bo'yab bir oz ilgariga yursak olti gaz yuksaklikda, besh gaz kenglikda, ikki yoni sakkiz gazlik qo'rg'on devori bilan o'ralg'an, kunbotarg'a qaratib qurilg'an Samarqand darbozasi yonida to'xtarmiz. Tevaragimizdan dushmanning hujum qilish qo'rqunchi bo'lg'anliqdan biz ortiqcha chidamsizlik bilan darbozani qoqa boshlarmiz:

- Ochingiz bek aka, tezroq ochingiz! Darboza beklari bizga iltifot qilmay o'ltura beradirlar. Bizning o'n besh daqiqaliq jon achchig'ida qaxshag'animizdan keyin darbozabonlardan bittasi zerikib sekingina qo'rg'on devoriga chiqadir-da, mo'ralab bizga qaraydir. Ul bizni aniq toshkandlik bo'lg'animizga ishonsa darbozaga solingan nortuyaning boshidek qulfni ming mashaqqat bilan ochib, zanjir-rini tushuradir. Biz o'zimizni ichkariga olg'ach, darbozabon o'zining hazmi ko'targan qadar bizga po'ng'illaydilar-da, darbozani berklash harakatiga tushadir. Endi biz darbozaning hayKjatiga qaraymiz: oshlangan qo'y po'stagidan po'stun kiyib, beliga butun bir bo'zdan belbog' bog'lag'an va belbog'ig'a yarim gaz chamaliq kalid osqan, turkman popoqlik bir kishi. Shundan keyin biz darbozaning o'ng tomoniga qarab yuruymiz. Darbozadan o'n besh adimlar narida, shiyponga o'xshash to'rt tarafi ochiq bir binoda darboza beklari gulxan solib, chilim chakib o'lturadirlar. Biz qo'rg'onning osti bilan ilgarilashda davom etamiz. Endi biz boyagi mudofiKjlarni ichkaridan ko'ramiz: mudofiKjlar qo'rg'onning eng yuqorig'i pog'onasida o'zlari-ning turlik tus va bichiqdagi kiyimlari bilan qaysilari shashvar tutib, qaysilari miltiq ushlab, qo'rg'on kungirasiga suyanib, boshlarini quyoshg'a berib o'lturadirlar. Qo'rg'onning Kamolon darbozasigacha bo'lg'an qo'ruq o'rinlari shu-ningdek mudofiKjlar bilan to'lg'an bo'lib, o'ziga bir turlik ko'rinish tashkil etadir.

Kamolon va Samarqand darbozalarining o'rta bir eri bo'lg'an qo'rg'on ostida kimxob to'n kiyib, simobi salla o'rag'an, beliga kumush bog'lab, qilich taqing'an bir bek oldidagi bir uyum narsaga ishorat qilib yonidagi bir yigit-ka nimanidir uqdirmoqda edi. Biz yana elli-oltmish adim yurib haligi so'zlashib turg'an beklar yaqiniga borsaq, qo'rg'on tashqarisida ko'rgan dahshatlarimizni o'zining ko'lagasida qoldiraturgan yana bir "dahshatlar tepasi"ga ko'zimiz tushadir-da, qo'rqvimizdan soatlab hushimizni yo'qotib qo'yishga majbur bo'lamiz.

Uch-to'rt yuz inson boshidan turg'uzilg'an bir tepa.

Qarichg'a keladigan uzun soqollar, boshdag'i xun olud siyrak sochlar, bo'zarg'an yuzlar, qong'a belanib, yarim ochiq holda qorachiq o'rnini qo'rqunch bir oqliq bosqan ko'zlar dunyoga va shu hayotka laKjnat uqug'andek qaraydirlar. Ayniqsa bir bosh, ehtimolki, hali yigirma yilni ham o'tmagandir, murti ham chiqmag'an. Xun olud quyuq qoshlari ostidagi yarim ochiq ko'zlari kimnidir izlagandek qaraydir... Yarim ochiq irinlari ichidagi oq tishlari bilan tilini g'archcha tishlagan-da, go'yo shu turmushda, shu besar xalq ichida tug'ilg'ani uchun "attang" o'quydir.

Bu boshlar uyumi ustida turg'an qo'rg'on begisi yonidagi yigitka boshlar orasidan birini ko'rsatib, o'z tanishlaridan bir bekning boshi bo'lg'anlig'ini so'zlaydir. Shu paytda Kamolon darbozasi tomonidan yarog'lang'an uchta otliqning ot choptirib kelganlari ko'rilib, qo'rg'on ustida o'lturgan mudo'filar ichida olag'ovur qo'pti:

- Hudaychi, Sulaymon hudaychi! - deyishdilar.

Hudaychi qo'rg'on begi qotig'a etib, bek hazratlari-ning hozir etib kelishlariga bashorat berdi, yana oti-ning boshini burib yigitlari bilan orqag'a qaytdi. Huday-chiboshining xabaridan bu kungi ulug' muzaffariyatni qutlag'ali Azizbekning kelishi maKjrum bo'lar edi.

Hudaychi jo'nag'ach, qo'rg'on begining paytavasiga qurt tushib, tipirchilab qoldi va u yoqdan-bu yoqqa yugira boshladi:

- Hoy qo'rg'on ustidagi azamatlar! Hozir bo'lingiz, yasov tortingiz, bek keladirlar! Hoy Husaynbek, darbo-zabonlarga yugir, hozir tursinlar! G'anibek yuzboshi, siz yigitlaringizni tartiblangiz! Yasovuboshi, hozir bo'lingiz! Qo'rg'onning qo'ruq o'rnidagi qahramonlar harakatka keldilar, yuqori qo'ruqdan bir pog'ona quyig'a tushib saf-yasov tortdilar. Shovqin-suron orasida qo'rg'on begi ot ustida qo'rg'onning u boshidan-bu boshig'a chopib:

- Hozir bo'l, yigitlar! Tartibingni tuzat, salomga tayyorlan! - deb qichqirib yurar edi.

Qahramonlar qo'llaridagi miltiq, shashvar, oybolta, qilich va nayzalari bilan tizilishib oldilar. Safning o'rta eridan yashil bayroq ko'tarildi. Shuning bilan Aziz parvonachining is- tiqbolig'a lozim va vojib bo'lg'an barcha tartib va tantanaga hozirlanilg'an bo'lindi.

Azizbek

Oradan uch-to'rt daqiqa o'tkandan keyin Kamolon tarafidan bir yuz chamaliq sarkarda va yigitlari bilan Azizbek ko'rindi. Tilla jabduqli qizil ayg'irg'a mingan, quyosh yog'dusi bilan turlik tuska kirib tovlanadirg'an, yoqa va etaklariga oltin uqa tutilgan kimxob to'n kiyib, belidagi oltin kamarga kumush qinli jazoiri qilich osqan, boshig'a oq shohidan salla o'rab, oyoqlarini kumush uzangiga tiragan, siyrak qoshlik, cho'qqi soqol, bug'doy ranglik, qirq besh- elli yoshlar chamaliq bir kishi edi. Uning orqasidan qora otg'a o'tlanib, zangori movutdan uqalik to'n kiygan, kumush kamarning o'ng tomonig'a qilich, so'lig'a to'fangcha qistirg'an, boshig'a barra popoq kiyib, jin yalag'an deganlaridek qoshsiz, qoramtil yuzlik, ikki chakagining ustida bir oz, iyagida bir oz siyrak, ko'rimsiz qora soqolliq, ko'zlari ichiga botig'roq, ammo qon quyilg'ansumon bir kishi kelar edi. Bu kishi Azizbekning amri lashkari va o'ng qo'li bo'lg'an Rayimbek dodxoh edi. Uning qatoridagi ikkinchi kishi kichikroq saman otka o'tlanib, ustiga Buxoroning ola bayroq matasidan chopon kiyib, kamar o'rniga choponini tugmalagan, boshig'a katta salla o'rab, qamchi sopi bilan egarning qoshig'a takya qilg'an; to'la ko'rkam yuzlik, katta malla ko'zlik, uzun mosh-guruch soqollik mullanamo bir zot bo'lib, bu kishi yaroqsiz edi. Azizbek orqasidan kelguchi bu ikki o'tliqdan so'ng sipohlar turkumi boshlanib, zangor movutdan tizzagacha tushkan kalta kamzul, qizil movutdan shim, oyog'ida sag'ri etik, boshda Rayimbek dodxohning boshidag'idek popoq, ammo ust tomoni qizil movutdan, oq qayishdan kamar, so'lig'a qilich osilib, o'ng tomoniga to'fangcha qisti-rilg'an har qatorida to'rttadan o'tliq kelmakda edilar. Sipohlarning keksaliklari to'g'risidagi nuqsonni eKjiborga olinmasa, ko'rinish muntazam edi.

Qo'rg'on ustida yasov totqan qahramonlar qo'l bog'lab ikki bukilgansumon taKjim bilan Azizbekni ilga-riga o'tkaza boshladilar. Azizbek ularga qarshi oltin sopluk qamchisini ko'krigiga ko'ndalang qo'yib boshi bilan ham javob ishorasi berib oldinlar edi. Shu kezda boshlar uyumi yonida turg'an qo'rg'on begisi otidan erga tushib jilovini qovushtirilgan qo'llari orasig'a oldi. Boshlar uyumi bilan Azizbek orasi qirq-elli ot adimi qolg'an edi. Azizbek qahramonlarning salomlariga javob qaytarishni ham unutilib, ko'zini kesik boshlarga tikdi.

Azizbekning orqasidagi sarkarda va sipohlar ham bu dahshat uyumiga egarga qiyshiq o'lturib tomosha qilib kelar edilar. Azizbek kishilari bilan boshlar yonig'a kelib to'xtadi.

Azizbek bir muncha vaqt boshlarni tomosha qilib turdi-da, qarshida qo'l bog'lag'an qo'rg'on begiga qarab iljaydi:

- Barakalla g'ayratlaringizga, - dedi Azizbek, - bu kun qipchoqlarg'a rustamona javob berib, o'zlarini ham itdek qirg'ansiz. Bunchalik g'ayrat ko'rsatkan fuqarolarga rahmat, dunyo turguncha tursinlar! Azizbek tashakkurini bitirgach, hudaychi qo'rg'on ustidagi qahramonlarga hamma tovshini qo'yib qich-qirdi.

- Bek janoblari bu kungi rustamona g'ayratlarin-gizga rahmat aytib, haqlaringizga duo qiladirlar! MudofiKjlar dunyoni buzib javob berdilar:

- Qulliq taqsir, qulliq! Taqsirimiz dunyo turguncha turib, soyai davlatlari boshimizdan kam bo'lmasin! Azizbek qamchisini ko'ndalang qo'yib mudofiKjlarga qulliq qildi va hudaychiga buyurdi:

- Qo'rg'on begiga kimxob to'n, yuzboshilarg'a atlas chopon, boshqa yigitlarga uch tangadan pul inKjom beril-sin.

Hudaychining xabaridan so'ng mudofiKjlar javob qaytardilar:

- Davlatlari ziyoda bo'lsin! Xazinachilar sipohlar orqasidan ikki otni etaklashib hudaychi yonig'a etdilar. Bir otning ustiga choponlar ortilg'an, ikkinchi otdagi katta xurjinning ikki ko'zi liq tanga edi. Boshlab hudaychi ot ustidan bir kimxob to'nni olib, qo'rg'on begiga kiydirdi. Qo'rg'on begi to'nni kiyib Azizbek haqiga uzun duo qildi. So'ngra hudaychi bir yigitka to'n qo'ltiqatib, ikkinchi yigitka tangalardan oldirib qo'rg'on begi bilan birga qahramonlar yonig'a chiqdi. Qo'rg'on begining ko'rsatishicha kimga uch tanga pul, kimga adras chopon ulashilib boshlandi.

Azizbek ot ustida boshlar uyumi tevaragida aylanib Rayimbek dodxoh va ola-bayroq to'nlik kishiga o'zining tanish sarkardalaridan bo'lg'an kimlarningdir boshlarini ko'rsatmakda, tirik vaqtlarida nima ishlarda bo'linib va qora choponlilarg'a qanday zulmlar qilg'anlarini so'zlamakda edi. Azizbekning bu gaplarini Rayimbek dod-xoh samimiy eshitsa ham olabayroq to'nlik odam "taqsir, taqsir" bilan javob berib, boshlar uyumidan jirkangansumon egarining qoshig'a ko'zini tikib turmoqda edi.

Yarim soatlik bir fursatdan keyin qo'rg'onning boshdan-oyoq yasov tortqan qahramonlariga inKjomlar ulashilib bitdi-da, hudaychi o'zining quruq xurjini bilan Azizbek qotig'a kelib qulluq qildi. Azizbek qarshisida qo'l bog'lab turg'an qo'rg'on begidan so'radi:

- Yigitlaringizning barchasi ham quruq qolmadimi?

- Davlatingiz soyasida, taqsir.

- Qipchoqlarning bu kungi hujumi qay vaqtda bo'ldi?

- Tong yorir-yorimas Oq tepa tomonidan to'p ota boshladilar, - dedi qo'rg'on begi, - O'n besh daqiqa o'tar-o'tmas o'tliq qipchoq qo'shinlari ko'rinish Samar-qand darbozasiga yugirdilar.

Shungacha men ham davla-tingiz soyasida ikki darboza oralarig'a merganlarni yayratqan edim.

Boshlab Samarqand darbozasi qo'rug'i-dan otishg'a buyurdim. Merganlar o'n besh daqiqa orqa- sini uzmay miltiqqa o't berib turdilar. Qipchoqlar biz-ning tomondan otilg'an miltiq o'qlarig'a chidalmay, Samarqand darbozasini tashlab, Kamolon darbozasiga yuzlandilar. So'ngra davlatlari ko'lankasida Kamolon qo'rug'idagi merganlarni ishka qo'ydim. Bir soat chamasini otishqandan so'ng yov bizning o'qimizg'a chidalmay, ikki darboza orasida uch-to'rt yuz o'lik qoldirib, qochishg'a majbur bo'ldi. Bizdan yolg'iz besh kishi o'lib, to'qqiz kishi yaralandi.

Azizbek juda zavqlang'an edi, yana bir qayta barakalla o'qub, so'radi:

- Normat qipchoq ko'rindimi?

- Yo'q taqsir: qo'rg'on yaqinig'a yo'lamadi, yo'la-g'anda...

- O'shanga hozir bo'lmoq kerak.

- Davlatlari yori bersa, albatta bizning muddao ham shunda...

Azizbek o'z og'zi bilan mudofiKjlarga "Men sizlardan rozi!" deb qichqirdi va mudofiKjlarning qiy-chuv duolari ostida sipohlari bilan Samarqand darbozasiga tomon harakat qildi.

Bu kun Azizbek g'olibiyat daldasida qo'rg'onlardan bir aylanib chiqmoqchi edi. Shuning uchun Samarqand darbozasidan o'tib qo'rg'on osti bilan Chaqarg'a qarab yurishdilar. Qo'rg'on Chaqarning chuqur jarlik arig'ig'a taqalib tugalar edi. Chaqar suvi ustiga qo'rg'on tiklash mumkin bo'lmay, jarning usti qo'rg'onidan tabiKjiy bo'sh edi. Ammo jarning narigi tomoni bir tepadan iborat bo'lib, janub biqini maKjlum Chaqar suvi bilan, g'arbi Bo'z suv va Ko'kcha arig'i bilan o'ralg'an burun kabi bu tepa qo'rg'onsiz ham dushmanning hujumiga o'ngg'aysiz edi. Tepa ustida sipoh turishi uchun bir necha binolar soling'an, janubi-g'arbig'a qaratib bir, g'arbig'a qaratib bir va shimoli-g'arbig'a qaratib yana bir; barisi uchta to'p qo'yilg'an edi. Bu tepa ustida doimiy to'pchi va

qorovullar turar edilar.

Azizbek sipohlari ila jarga tushdi va suv kechib haligi tepaga yuzlandi. To'pchi, qorovullar ko'zdan kechi-rilib, ularga bir necha tangadan inKjom berildi. Shundan keyin tepaning kun chiqishig'a qarab qaytdilar. Chunki tepaning boshqa tomonlari yuqorida aytilgandek bir necha terak bo'yi jarlik bo'lg'anliqdan Ko'kcha darbozasiga o'tish uchun Suzuk ota mozori yaqini bilan Ko'kcha arig'ig'a tushilar va undan keyin Ko'kcha qo'rg'onlarig'a qaytib kelinur edi.

Ko'kcha qo'rg'onlari qo'rug'ida anovi qo'rg'onlarni-kidek mudofiKjlar ko'b bo'lmasa ham, yo'q ham emas edilar. Hudaychi Azizbekdan ilgariroqda qo'riqchilarni ogohlantirib borar, miltiq, shashvar tutkan yosh va keksa muhofizlar uni salomlab qarshi olar edilar va Azizbekning "Rahmat fuqarolarim!" so'zini eshitib yaxshig'ina talta-yishib qolar edilar. Shu ravishda Ko'kcha, Chig'atoy, Sag'bon, Qorasaroy, Taxtapul, Labzax darbozalarini o'tib, eng keyin Qashqar darbozasiga etdilar. Qashqar darbozasi o'rdaga yaqin bo'lg'ani uchun munda muhofiz va sipohlar talayg'ina bor edilar. Ularning salomlariga ko'milib, Azizbek Qashqar darbozasining muyushiga etkan ham edi, tashqaridan kimningdir darbozani oshig'ich taq-taq urgani eshitilib, Azizbekning oti hurkibmi, qo'rqibmi ketiga burulib to'xtadi. Boshqalar ham to'xtashg'a majbur bo'ldilar. Azizbek qarshisida qo'l bog'lab turg'an darboza begig'a baqirdi:

- Nega qarab turasan, darboza ustiga chiq, kim ekan u it?! Darboza begi yugurib qo'rg'on devoriga chiqdi:

- Taqsir, bir chol!

- Darbozangni ochib, ichkariga ol! - dedi Azizbek. Darboza ochildi. Tashqaridan saman otini etaklab Hasanali kirdida, kutilmagan ish ustidan chiqg'ani uchun qo'rqib, Azizbekka salom berdi.

Yusufbek Hoji

Rayimbek dodxohning yonidagi bizga tanish olabay-roq to'nlik kishi Hasanalini ko'rishi hamono:

- Ha-a-a, bizning Hasanali-ku! - dedi, - kel, Hasan ko'rishaylik, Otabek esonmi?

Hasanali kelib ko'rishdi, Yusufbek hoji ko'rishar ekan, Azizbekka dedi:

- Bu bizning kishimiz taqsir, Marg'ilondan keladir.

Azizbek labini tishlab qoldi. Chunki darboza taqillatib, otini hurkitkan Hasanalini jallodg'a topshirish niyati, albatta yo'q emas edi.

Yusufbek hojining so'ziga javob bermay yo'lida davom etdi. Hasanali sipohlar orqasidan, Yusufbek hoji Azizbek ketidan o'rdaga qarab yurdilar. O'rda darbozasiga etkandan keyin kutib turg'an o'rda begi Azizbekning qo'ltig'idan olib otdan tushirdi. Azizbek o'rda ichiga kirmakda ekan, Yusufbek hoji otdan qo'nib so'radi:

- Menga ruxsatmi, bek?

Azizbek yo'l ustidan hojiga qaradi:

- Ruxsat, ertaga choyni o'rdaga kelib iching.

- Yaxshi, taqsir.

Yusufbek hoji sipohlardan birining qo'ltiqlashi bilan otig'a minib, narida kutib turg'an Hasanaliga qarab yurdi. Sipohlar ham o'rda ichig'a ot etaklashib kira boshladilar.

Yusufbek hoji Hasanalining vaqtsiz ham Otabekka qaytishidan tashvishlangan va qanday bo'lsa ham bir falokat yuz berganiga ishongan edi:

- Nega vaqtsiz kelding, Otabek sog'mi? - deb so'radi.

Yusufbek hoji Hasanaliga etmasdanoq bu savolni berdi, Hasanali eshitmadimi yoxud eshitsa ham eshit-maganga solindimi, har nuchuk javob bermadi.

- Nega indamaysan?

- Otabek salomat...

- Bo'lmasa, nega vaqtsiz kelding, Otabek qani?

Otabekning qamalishidan xabar berish Hasanali uchun juda og'ir tuyilgan edi. Nihoyat ko'zidagi yoshini artdi-da:

- Otabek Marg'ilon hokimi tarafidan qamaldi, - dedi.

- Nega, nega? - dedi hoji, otidan sachrab yiqilishga etkan edi. - Sababi nima?

- Sababi maKjlum emas.

- Astag'firulloh, - deb qo'ydi hoji, o'zini bir oz to'xtatqan edi.

Hasanali Otabekning Marg'ilon borg'anidan tortib, qamalishig'acha bo'lg'an hikoyalarini so'zlab ketdi. Yusufbek hoji bekning uylanishini ham oddiy gaplar qatorida eshitib o'tkardi.

- Marg'ilonda turib bir ish chiqarishg'a ko'zim etmagandan keyin Toshkand kelishka majbur bo'ldim, - dedi Hasanali va shu gap bilan mojaroni so'zlab tugatdi. Hoji vaqiKjani eshitib, chuqur bir mulohaza ichida borar edi. Uning qanday kishi bo'lg'anini

Toshkandning etti yosharidan etmish yosharig'acha bilganlikdan guzar va mahallalarda unga duch kelgan kishilar joylaridan turib salom berarlar, hoji bo'lsa javob qaytarishni bilmas, go'yo kishilarni ham ko'rmas edi. Nihoyat shu holda ko'b yurgach, orqasida kelmakda bo'lg'an Hasanaliga qarab otining boshini burdi va:

- Otabek bilan birga qamalg'anlarni necha kishi deding? - deb so'radi.

- Uch kishi: biri Mirzakarim qutidor, ikkinchi Ziyu shohichi, uchunchi Rahmat.

- Yaxshi, sen bu to'rtavining o'lturishlarida bo'lg'anmiding?

- Bo'lg'an edim.

- Nima va qaysi to'g'rilarda so'zlashdilar, Otabek qipchoqlarg'a qarshi so'zlamadimi?

- So'zlamadi. Boshqalarning ham bu to'g'rida so'zlari bo'lmadi.

- Ularning majlislarida bo'lmagan vaqting ham bo'ldimi?

- Har bir o'lturishlarida men hozir edim.

- Yaxshi, sen ular bilan qay erlarda o'lturish-ding?

- Birinchi martaba Ziyu akanikida bo'ldiq, ikkinchi...

- To'xta, Ziyu akanikida mehmonlar necha kishi edilar?

- Qutidor, Otabek, andijonlik Akram hoji, men, Ziyu akaning qaynisi - Homid degan birav. Ziyu aka va uning o'g'li... Hammasi etti kishi.

Yusufbek hoji otining yolini qamchisi bilan tarar ekan, uch-to'rt daqiqa o'ylab qolib, so'ngra so'radi:

- Ikkinchi o'lturish qarda bo'ldi?

- Ikkinchi o'lturish Ziyo akanikidan ikki kun so'ng qutidornikida bo'ldi. Bu majlisda ham o'sha birinchidagi kishilar edilar. Yolg'iz Homid yo'q edi.

- Tag'in qacda o'lturishdingiz?

- Boshqa joyda o'lturishmadik... Mundan yigirma kundan keyin to'y bo'ldi. To'yda albatta bunday so'zlar gapurishilmaydir.

- Ikkinchi majlisingizda kim hali, Homid dedingmi, nega yo'q edi?

- Bilmadim, nega yo'q edi... Qutidor aytmagan bo'lsa kerak.

- Qamalg'uchilar: Otabek, qutidor, Ziyo aka, Rahmat, shundog'mi?

- Shundog', hoji.

- Seni ham qo'rboshi yigitlari qidirdilar?

- Qidirdilar.

- Akram hoji Andijon ketkan edi. Shuning uchun uni topolmadilar, shundog'mi?

- Shundog'.

- Homidni-chi?

- Uni qidirmadilar shekillik... Otabek qamal-g'andan so'ng alla qacda ko'rgandek bo'laman.

- Bizga kelin bo'lmishni, go'zal, dedingmi?

- Ilohi Otabek salomat qutilsin, muhabbat qo'yg'anicha bor...

- Kelinning suluvligi Marg'ilonda maKjlum ekan-mi?

- MaKjlum ekan, tillarda doston ekan.

- Homid uylangan yigitmi, bildingmi?

- Uylangan. Bizning hujraga kelganda, ikki xotini borlig'ini o'z og'zidan eshitkan edik.

- Homid sizning hujraga nima uchun kelgan edi? - deb so'radi hoji, - nega buni boya so'zlamagan eding?

- Esimdan chiqibdir, - deb uzr aytdi Hasan, - Homid Rahmat bilan birga Otabekni Ziyo akanikiga taklif qilg'ali kelgan edi va biz ularga osh-suv qilib jo'natqan edik. Ammo ularning unday-bunday so'zlari bo'lmag'an, to'g'rilikcha kelib ketkan edilar.

- Yaxshi, o'sha Homidni sen qanday odam, deb o'ylaysan?

- Qo'lansa so'zlik, ichi qoraroq bir yigit edi, - dedi Hasanali, bir oz borg'ach so'radi. - Otabekning ishini og'ir, deb o'ylamassiz? Hoji javob bermadi. Ul javob bergali ham qo'rqr edi. Uningcha ish juda nozik, g'oyatda qo'rqunch edi. Chunki, Marg'ilon zindonida yotguchi qipchoq dushmani bo'lg'an Azizbek otalig'ining o'g'li edi. Toshkandning isyon chiqarg'an bir zamonida Otabekdek bir yigitning Marg'ilonda qanday gunoh bilan bo'lsa-bo'lsin ushlanishi har jihatdan ham mudhish edi. Ul o'g'lining qutilishi yo'lida har bir mulohaza ko'chasiga kirib chiqmoqda, ammo har birisidan ham bo'sh va umidsiz qaytmoqda edi. Eng so'ng o'g'lig'a hujum qilg'an bu falokatning tadbiridan aqli ojiz qoldi, miyasi ishlashdan to'xtadi va shundan so'ng - "Parvar-digoro, keksaygan kunlarimda dog'ini ko'rsatma", dedi va ko'z yoshlari bilan soqolini yuvdi.

- Hasanali, zinhor uning qamalg'anini onasi bilmasin.

- Albatta.

Shundan so'ng otlarini etaklashib ichkariga kir-dilar.

Jar

... Bu kun soat o'n ikkida Otabek ila qutidorning isyon-chiliq gunohi bilan dorg'a osilishlarini jarchi shaharga xabarlab yurar va xalq og'zida Otabeklarning emish-memish hikoyalari edi.

Homid ila birgalashib kirgan mirshabni qo'rboshi tashqarig'a chiqmoqg'a buyurdi-da, Homidni o'lturishka imladi.

Qo'rboshi nimanidir so'zlamochi bo'lsa ham, negadir uning tili osonlik bilan harakatka kelmas va o'zi ham bir turlik o'ngg'aysizliqda edi. Nihoyat qo'rboshi o'ziga bir turlik jasorat berdi:

- Bobolar: "Dunyoniki miri kam ikki" deganlar, - dedi, - to'g'risi ham shundog': o'zingni yuz yoqg'a ursang ham tiriklikning yana bir boshqa yamog'i chiqib turadir...

Tuyg'un Homid qo'rboshining nima maqsadi borlig'ini payqadi:

- To'g'ri so'zlaysiz, taqsir, - dedi, - dunyoniki hamisha mirikam ikki, shu etishmaslik balosidan to'yib, baKjzi vaqtlarda kishining dunyodan chiqib ketkusi kelib qoladir. Yaxshikim, dunyoda oshna, og'ayni degan kimsalar bor... Agar shular bo'lmasa-chi, kishi allaqachon dunyodan chiqib ketadir. Shuning uchun men og'aynilarni ko'zlarim ustida tutaman, ularni muhtojliq chog'larida ko'rsam, o'zimni garav qo'yib bo'lsa ham ehtiyojdan chiqarishg'a tirishaman.

Qo'rboshi tizasi ustiga ko'ndalang qo'yg'an qilichi-ning ikki tarafidan bosib, bir qo'zg'alib qo'ydi:

- Bali, bali, mulla Homid, munday og'aynilarning sadaqasi ketsang ham arzir, - dedi tomoqlarini qirib qo'ydi. - Shu kunlarda o'g'ilchalarning yoshi etib, sunnati nabiyunani bajo keltirish taqozo etadir... To'y keraklaridan ko'pini tadorik qilg'an bo'lsam ham, etishmagan erlari ham ko'b. Shuni sizning kelishingiz oldida o'ylab o'ltirar edim...

- Bek aka, - dedi Homid va tusiga yasama kulish chiqardi, - siz achchig'lansangiz ham aytay:

beklar zoti kishiga sira ham oshna bo'lmas ekanlar. Ayniqsa siz hamon o'zingizning beklig'ingizga borib, istig'nongizni eskicha olib borasiz... Boshingizda shunchalik qayg'ingiz bo'lur emish-da, bir og'iz menga aytmas emishsiz?

Qo'rboshi Homidning zakovatiga qoyil bo'lib iljaydi:

- Yo'q, yo'q, mulla Homid, - dedi, - bu yoqda gap bor: hukumat xizmatida turg'aningdan keyin yuz yoqning mulohazasini qilar ekansan...

- Tuzik, bek aka, ammo manim oshnachilig'im tamom boshqachadir, - dedi Homid va yonchig'ini chiqarib bir qo'lidan ikkinchi qo'lig'a oltinlarni sanab tushira berdi. Qo'rboshining ko'zi oltinlar ustida o'ynab bular barakasida qiladig'an sunnat to'yisini, Marg'ilon beklari oldida ortdiradig'an obro'sini o'ylamoqda edi. Oltinlardan yigirmatasi ajratilgach, sanoqqa ishonmay ko'rib turg'anim tushmi, deb uyqusiradi. Homid oltinlarni uzatdi, - mana, bek aka, bu arzimagan oltin xolis oshnalig'imizning bog'lanishidir, yana etmagani bo'lsa qarab turmasmiz.

Qo'rboshi titrab, qaxshab oltinlarni joyladi. Homiddan nihoyatda xursand edi:

- Xo'sh, mulla Homid, endi bu kungi hangamalardan so'zlashayliq, - dedi bek. - Pochchangiz ila jiyaningizning bu ishka oralashib qolg'anlari yomon bo'ldi-da.

Bu so'zdan Homidning yuziga qayg'irish alomati chiqdi va eKjtibor bilan qo'rboshining og'zig'a qaradi.

Qo'rboshi davom etdi:

- Bu ikki begunohning qamalishlariga ham o'sha yaramas sabab bo'ldi. Yo'qsa ularni qamoqqa olishga qushbegi buyurmas edi. Ammo kechagi qushbegiga so'zlag'an so'zingiz Otabek ila qayin otasini o'limga mahkum qilganidek, pochchangiz ila jiyaningizni bir qadar oqlaydilar.

Shuning uchun men borg'an so'ng bo'ladirg'an hukm majlisida ehtimol qarindoshlaringizni qutqazishga muvaffaq bo'lurman. Har holda qarindoshlaringizning qattig' jazo tortishlari shubhalikdir, siz payqadingizmi, yo'qmi kecha men jarchig'a bu kungi osilg'uchilarni Otabek ila Mirzakarim bo'lg'anlig'ini taKjyinlagan edim.

- Marhamatingizga qulluq, - dedi Homid, - ammo shundog' bo'lsa ham qarindoshlarim to'g'risida xavfdaman... Buning boshqacharog' bir ebini topib bo'lmasmikim?

Boyag'i mukofotlar qo'rboshini chinlab bosh og'ri-tishg'a majbur etar edi. Bu to'g'rida ul ancha o'ylab oldi:

- Kecha qushbegi oldida Otabeklarni qay ravishda ayblab so'zlag'an edingiz, tag'in bir eshitib ishning rejasini olay-chi?

- Qushbegiga so'zlag'an shunday edi - "Otabek aytdi: endi bizning Toshkand xalqi qipchoqlarning jabru zulmi va tadbirsiz idorasi ostida yotib juda to'ydi. Boshlab Toshkandan qipchoq balosini yo'qotish uchun Azizbek va otam boshliq isyonga tayyorlandilar.

Shu maqsadda Marg'ilon og'aynilarini ham qipchoqlarga qarshi oyoqlandirmoq uchun meni bu erga yubordilar. Biz tokay qipchoqlar qo'l ostida ezilamiz va bir hovuch dalatoblarga bosh egamiz, dedi. Otabekning bu so'ziga qutidor va Akram hojilar qo'shilishib, unga bu yo'lda yordamlashmakchi bo'ldilar. Ammo men bo'lsam bu gapka qarshi tushib: sizlarning bu fikrlaringiz yanglishdir, biz uch yil bo'yi janobi O'tabboq qushbegining qo'l ostlarida yashab hech bir zulm ko'rmadik. Shu holda hukumat ustiga iqdomimiz kufroni neKjmat bo'lur, dedim.

Otabek menga qattig' so'zlar aytdi. Pochcham ila jiyanim bo'lsa manim fikrimda edilar, ammo uyimizga kelgan mehmon, deb ularga ochiq qarshilik qilmadilar. Bu majlisdan keyin men bir necha vaqt Otabek va yo'ldoshlarining qonlari to'kilmasin, deb bu gapni ichimga solib yurdim.

Biroq Toshkanda Azizbek va Yusufbek hojilar isyoni boshlang'andan so'ng, o'zimning bu ishimi hukumatimiz uchun xiyonat bilib, qo'rboshi janoblariga xabar berdim. O'zimning sodiqona bu xizmatim evaziga janoblaridan ojizona o'tinchim shulki, bu sirni sizlarga bildirguvchi men bo'lg'anlig'imni o'zlaridan boshqa kimarsa bilmasin, hatto muttahamlar ham sezmasinlar" - mana, faqirning Otabeklarni ayblashim va qarindoshlarni oqlashim xulosasi shundan iboratdir.

- Barakalla, - dedi qo'rboshi, - sizning bu gapla-ringiz juda ham o'rinlik tushkan, men ishonamankim, Ziyo aka bilan Rahmat qutulurlar.

- Buni nimaga suyanib aytasiz?

- Suyanchig'ingiz maKjlum, - dedi qo'rboshi, - qushbegiga Otabek ila qutidorni osmoq fikrini bergan bu so'z, pochchangiz bilan jiyaningizni nuchuk qutqarmasin.

- Pochcham bilan jiyanim ilgari so'roqda qanday javob bergan edilar, buni xotirlay olasizmi?

- Ularning javoblari kechagi sizning oqlashingizga sira ham qarshi kelmaydir. Chunki ular majlisda bunday so'z bo'lmadi, deb tondilar. Bu ersa o'z uylariga kelgan mehmonlarni rioya qilishlari bo'lib chiqadir-da, yana ish sizning oqlashingizga yopishib keladir.

Homid tag'in bir mulohazaga tushkan edi. Uning bu holini kuzatib turg'an qo'rboshi:

- Endi ortiq o'ylamangiz, mulla Homid, - dedi, - orada siz qo'rqarliq hech bir ish yo'q.

Homid nimadir aytmakchi bo'lar edida, o'ng'aysiz-lanib to'xtar edi. Bir kuni qayta og'zini jo'plab qarasa ham yana so'zlay olmadi.

Qo'rboshi uning bu holidan xabar topdi:

- Gapuring, gapuring, munda yot kishi yo'q.

Qo'rboshining bu so'zi daldasida Homid jasorat-landi:

- Bu kun hukm majlisida pochcham ila jiyanim so'zlaridan yanglishib ketsalar nima bo'ladir?

- Nega yanglishsinlar, ular bilganlaridan ortiqni albatta so'zlamaslar. O'lim degan narsa ko'z o'ngiga kelib to'xtag'andan keyin Otabekdek mehmonlar rioyasi ko'ngildan yuvilur, so'zning to'g'risini aytishka majbur bo'lurlar va ish ham sizning ayblash, oqlashlaringiz ruhiga kelib to'xtar.

Homid yana ham o'ng'aysizlanib tushdi, o'zining ichki sirriga shu choqg'acha tushuna olmag'an qo'rboshig'a laKjnatlar o'qur ekan:

- Ayblash, oqlash so'zlarimning ruhini siz bir yoqqa qo'yabering-da, ishning ichki tomonini mulohaza qiling, qo'rboshi aka, - dedi.

Xoin ila sotilg'an ko'zlar to'qnashdilar, bir-birisidan maKjno olishdilar va oraga bir necha daqiqa so'zsizlik, jimjitlik kirdi.

Qo'rboshi chindan ham bu o'ringacha Homidning ichki sirriga muttaliKj bo'lmag'an, qo'lig'a kirgan oltinlarni ham yolg'iz uning qarindoshlarining qutilishlari yo'lidagi choychaqalar, deb bilar edi. Ammo endi ilgari va hozirda kissaga tushkan oltinlarni Otabek ila qutidorning qon baholari ekanligini sezib vijdoni to'lqinlanayozdi va mutaraddid bo'ldi. Qo'rboshi-ning bu holi Homidni maKjlum ikki yo'l ustida qoldirgan edi. Bu ikki yo'l ustida qolgan Homid sarosima edi. O'zini jahannamga yuborish va najotka chiqarish ixtiyori qarshisidag'i bekning qo'lida edi. Unga tez-tez qarar va hol tili bilan unga yana ko'b oltinlar vaKjda qilar edi. Bu vaKjdalarni Homidning yuzidan o'qug'an qo'rboshi - "ikki kishining xun baholari!" qichqirmoqqa bo'lgan vijdon sadosini eshitib o'lturmadi:

- Endi bunga qarshi qanday yo'llar ko'zlaysiz?

Homid o'zining najot tomonig'a og'ishqanini sezib entikdi:

- Qushbegiga qilg'an ayblash, oqlash yo'llarimni pochcham ila jiyanimga tushundirish kerak, deb o'ylay-man.

- Tushundirsak, tag'in yaxshi.

- Rahmat, bek aka, undog' bo'lsa vaqt qochirmasdan ularning yonlariga tushib, to hukm vaqtig'acha uqdira olasizmi?

- Mumkin, o'zingiz tushsangiz yana yaxshi.

Homid boshini chayqadi:

- Otabek ila qutidorlarninggina emas, hatto pochcham ila jiyanimning ham manim bu ishlarda ishtirokim borlig'ini bilmasliklari kerakdir.

- MaKjqul. Ammo bunda sizning maqsadingizga qarshi bir gap borkim, hukm chog'ida qushbegi sizni yo'qlasa nima bo'ladir? Bu taqdirda ular sizning bu ishni omili bo'lg'anlig'ingizni bilmaslarmi?

Masalaning bu tomoni ham Homid uchun yomon edi. Farishtadek sof holda qolmoqchi bo'lg'an Homidning bu hol sirrini ochar, yuzidagi niqobini olishga, raqiblar ila yuzma-yuz kelishka majbur etar edi:

- Hukm majlisida bo'lmaslig'imni uhdangizga ololmaysizmi?

- Uhdaga olmoq qiyin, - deb bosh chayqadi qo'rboshi, - ammo bu bir ehtimolginadir, chunki, qushbening bir narsaga qaror bergach, ortiq tekshirib o'lturadigan odati yo'qdir.

Homid uzoq o'ylab turmadi, yuzidagi sovuq bir o'zgarish ichida:

- Mayli, basharti yuzlashmoqqa to'g'ri kelganda ham men hozir, - dedi, shundan so'ng ajralishdilar.

Hukmnoma

O'tkir, qonsirag'an xanjarini beliga osib, oyboltasini ko'targan jallod qushbening hukmiga muntazir edi. Qushbening o'ng tomonida qo'rboshidan tortib shahar aKjyonlari, qarshisida Otabek, qutidor, Ziyo shohichi va uning o'g'li Rahmat - gunohkorlar va ularning orqasida muhofiz yigitlar.

Otabek bilan qutidorning gunohlari ulug' bo'lg'an-liqdan qo'llarida kishan, Ziyo aka bilan Rahmatning qo'llarida bu narsa yo'q edi. Qutidorning yuziga o'lik tusi kirgan, Otabek bo'lsa garangsigan qiyofatda. Anovilar o'zlarini bir muncha tetik tutmoqda edilar.

Qushbegi o'zining yozilib qo'yilgan hukmnomasini qo'lig'a olib o'qishg'a hozirlandi. Hamma tip-tinch, erga qarag'an edi:

"Menkim Marg'ilon hokimi O'tabboy qushbegi o'z hukmimni xoqon ibni xoqon janobi oliy Xudoyorxon ismi shariflaridan eshitdiraman..." Xudoyor ismini eshitkuchi aKjyon uning taKjzimi uchun o'rinaridan turib yana o'lturdilar.

Qushbegi hukmini o'qudi: "EKjtimodlik bir kishining shahodatiga binoan toshkandlik Yusufbek hojining o'g'li B" Otabek, bu kunda xonimizg'a qarshi bosh ko'targan Aziz parvonachi va o'z otasining vakolatlari bilan Marg'ilon kelib, bu erdagi fuqarolarni ham xon janobig'a qarshi oyoqlandirmoqchi bo'lg'an Otabekning bu harakati ululami bo'lg'an janobga bog'iyliq bo'lib, uni, yaKjni Otabek Yusufbek hoji o'g'lini o'lim jazosi bilan jazolash taqozo etadir.

Ikkinchi, Otabekka yo'lda ko'makchi bo'lib yurgan Marg'ilon fuqarosi Mirzakarim qutidor ham shu jazoga sazovor tutiladir. Ziyo shohichi bilan o'g'li Rahmat bu bog'iyliqdan xabardor bo'laturib, vaqtida hukumatka maKjlum qilmag'anlari uchun bir yildan zindon jazosiga mahkum bo'lurlar!"

- Haqsiz jazo, - deb Otabek kulimsirab qo'ydi... Qutidor bo'lsa chin o'lik tusiga kirgan edi.

Ziyo aka bilan o'g'li zindong'a jo'natildilar va Otabek bilan qutidor jallod qo'lig'a topshirildilarda, shuning ila hukm majlisi tamom bo'ldi.

Oradan o'n daqiqa chamasi fursat kechkan edi, qushbening aKjyonga so'zlab o'lturgan hikoyasini tezroq bitishini kutmakda bo'lgan qo'rboshi nihoyat chidalmay o'rnidan turdi va:

- Dor ostig'a borib hukm ijrosi vaqtida hozir tu-rishimg'a ijozatlari bo'ladirmi? - deb so'radi. Ul bu so'zni tugatar-tugatmas o'rda qorovuli Pirmat ko'rindi-da, qushbegiga qulluq qildi:

- Bir xotin kishi arzim bor deydir, kirsinmi?

Qushbegi qo'rboshig'a ruxsat ishorasini berib, Pirmatka dedi:

- Kirsin.

O'xshamag'an erda bir xotinning arzga kelishi qo'r-boshining ko'ngliga shubha soldi. Majhula xotinning qanday arzi bo'lg'anlig'ini bilib ketishka tilasa ham qushbegidan ruxsat olib qo'yg'ani uchun mahkamadan chiqishga majbur edi. Qo'rboshi mahkama eshigidan dahlizga chiqar ekan, eskigina paranjiga o'ralg'an bir xotin qushbegi to'g'risig'a to'xtab, bukilib taKjzim qildi.

Xotinda hayajon va entikish holatlari bor edi. Shuning uchun qo'rboshining boyag'i shubhasi yana kuchaydi, qushbening ko'zidan yo'qolib turish maqsadida o'zini eshikning orqasiga olib ketmay to'xtadi.

Xotin shoshilib kavshini eshdida, eshik ostida nimanidir paranji ichidan oxtarindi.

Xotinning bu harakatiga tushunolmay ajablangan qushbegi:

- Ichkariga kirib arzingizni so'zlang, opa, - dedi.

Xotin ichkariga kirdi va qushbegi oldig'a borib unga nimadir berdida, orqasig'a qaytib eshik yonig'a kelib turdi. Xotinning berib ketkan narsasi uch, to'rt buklangan bir qog'oz edi.

Qushbegi sekin-sekin qog'oz taxtla-rini ocha boshladi...

- Xudo rizosi uchun tezroq. Yo'qsa... ikki gunoh-sizning qonlarig'a botarsiz! Xotinning bu so'zidan aKjyon bir-birlariga qarash-dilar. Qushbegi tez-tez qog'oz taxlarini ochib bitirdi va yo'g'on qalam bilan yozilgan uzun bir maktubni o'qumoqqa oldi. Maktubni o'qub chiqish uzoqqa cho'zilg'anliqdan nihoyatda toqatsizlashgan edi. Oxirda qushbegi maktubning so'ngrog'ig'a kelib to'xtadi-da, chaqirdi:

- Pirmat, Pirmat! Pirmat yugurib kirdi.

- Labbay, taqsir! Qushbening tovshida shu choqg'acha eshitilmagan bir holat bor edi:

- Darrov haligi osilish uchun yuborilg'an gunoh-korlarning orqasidan ot bilan yugir! Dor ostidan bo'lsa ham qaytarib kel!

Buyrug'imni qo'rboshig'a aytasang unar! Pirmat qulliq qilib dahliz tomong'a qaradi:

- Qo'rboshi ham shu erdalar, - dedi.

- Chaqir! Dahlizdan qo'rboshi kirib qulliq qildi.

- Xizmat, taqsir.

- Yaxshi, siz ketmagan ekansiz, - dedi qushbegi, - Pirmat bilan borib, darhol boyag'i gunohkorlarni qaytarib kelingiz.

Shubhasini bekorga bo'lmag'anini sezgan qo'rboshi yonida tik turg'uchi xoting'a qarab oldi:

- Sabab, taqsir?

- Sababini surishtiradigan vaqt emas, chop dedim, chop! Qo'rboshi qulliq qilib Pirmat bilan chiqdi. Uning keyinidan qushbegi "padar laKjnat" deb so'kinib aKjyonlarga qaradi. Endi xotinning hayajoni bir oz bosila tushkan edi. Qushbegi qo'lidagi xatni yana o'qushg'a tutindi. AKjyoni shahar bunchalik ishka yaragan qushbening qo'lidagi maktubga va uni keltirguchi xotinga qarashmoqda edilar. Qushbegi maktubni ikkinchi martaba o'qub chiqib xotinga qaradi:

- O'lturingiz, singlim, - dedi.

Xotin o'ltirmakchi bo'lg'an edi paranji ichidan uning atlas ko'ylaklari va nafis oq qo'llari ko'rinib ketdi. Qushbegi er ostidan xotinni kuzatdida, qo'lidagi maktubning orqa, o'ngini tekshirib qaradi. Maktub anchagina uring'an, qog'ozi shaloqlang'an edi. So'ngra xotindan so'radi:

- Qutidor bilan Otabekning kimi bo'lasiz, singlim?

- Qutidorning qizi, Otabekning xotini.

Bu so'zni eshitkuchi aKjyon bir-birlariga qarashib qo'ydilar.

- Buni nega ilgariroq olib kelmadingiz?

Qushbening bu savolidan Kumushbibi qo'rqunch bir maKjnoni ongladi. Go'yo "ish o'tkan so'ng kelibsan" degandek tushungan edi. Shuning uchun ul titroq bir ovoz bilan so'radi:

- Endi yaramaydimi?

- Yo'q, yo'q, qizim, - dedi qushbegi, - men nega kecha va o'tkan kunlarda olib kelmadingiz demakchiman.

Kumushbibi bir entikib qo'ydi va o'zini to'xtatib:

- O'zim ham bu maktubni shu bukun ko'rdim, - dedi.

- Maktubni ilgari ko'rmagan edingizmi?

- Ko'rmagan edim.

- Maktub qaerda ekan?

- Uning eski kamzulinig cho'ntagida ekan.

Shu gapdan keyin qushbegi maktubni o'ziga yaqin o'lturg'an Azim ponsad boshig'a uzatdi:

- Siz ham o'qub ko'ring-chi, ponsad, - dedi va Kumushdan so'radi, - O'qug'anmisiz?

- O'qug'anman.

- Eringizning hukumatka qarshi harakatini ilgari ham bilar edingizmi?

- Qanaqa harakatini?

- Masalan, biz otangiz bilan eringizni nima uchun osmoqchi bo'ldiq?

- Haqsiz, gunohsiz!

- Bu maktub bilan eringizni o'limdan qutila olishini sizga kim aytdi?

- O'zim bildim.

- Bo'lmasa ilgari eringizning o'sha harakatini ham bilar ekansiz-da?

- Yo'q, taqsir, - dedi Kumush. Qushbening maqsadig'a endi tushunib olgan edi, - men onam bilan to shu kungacha ularning nima gunoh bilan qamal'gan-larini bilalmay hasratda edik.

Faqat bu kun kishilarning og'zidan eshitib bildikki, siz uni Toshkandan isyon chiqarg'ali kelguchi, deb gunohkor qilur ekansiz.

Onam bilan manim baxtinga kutmagan joydan mo'Kjjizadek bu maktub topildi-da, men xizmatigizga yugirdim... - Kumush so'zini tugata olmadi, chopishidan halloslagan Pirmat dahlizdan ko'rinib, bekka qulluq qildi:

- Dor yonidan qaytishdilar! Kumushbibi sachrab Pirmatning yuziga qaradi va uzoq tin olib qo'ydi. Shu choqg'acha xat o'qub o'lturgan ponsadboshi maktubdan yaxshi asarlangan edi. Maktubni yonidag'ig'a berar ekan, qushbegiga dedi:

- Bu xat toshkandlik Yusufbek to'g'risidagi fikri-mizni tamom o'zgartadir, taqsir! Uning Azizbek tomonliq bir kishi ekanligi Farg'onaning har bir xos va omi og'zida naql qilinsa ham ammo hech bir kimsa uning ichiga kirib chiqmagandir. Har kimning ko'ng-lidagini yolg'iz bir xudodan boshqa kim bilsin! "Yov qochsa botir ko'payar" qabilidan shu choqg'acha lom demay o'lturgan shahar aKjyonlari ham masalani onglab, so'zga aralasha ketdilar:

- Xudo haqni nohaq qilmadi, bechora yosh yigitning haqsizga qoni to'kilmadi.

- Qutidordek qo'ymizoj bir odamning bunday zo'r ishka oralashqanlig'iga aql ham bovar qilmas edi.

Go'yo bu so'zlar Kumushbibining o'chkan charog'ini qaytadan yoqarlar, umid osmonining yo'qolib, yashi-rinib ketkan yulduzlari yana qaytadan o'z o'rinlariga kelib qo'ng'andek bo'lurlar, uning ko'z o'ngida joy olgan qoraliqlar shu yoqila boshlag'an najot shamKjlari partavi bilan o'z- o'zlaridan yo'qolg'andek ko'rinarlar edi.

Dahliz eshigi ostida bir durkum oyoq tovushlari eshilib qo'rboshi ko'rindi.

- Kelishdilar, taqsir, kirsinlarmi?

Qushbegi javob berish o'rniga maktubni olib ko'rpacha ostig'a yashirdi va Kumushbibini tanbihladi: "Majlisda manim ruxsatimdan boshqa so'zlashingiz otangiz bilan eringizning o'limlarini tilashingizdir, tushundingizmi?" Kumush qabul ifodasini bergandan so'ng qushbegi dahlizda qarab turg'an qo'rboshig'a "Kirsinlar" dedi.

Kumushbibi ularni boya yo'l ustida, yigitlar orasida ko'rgan bo'lsa ham biroq dahshat ichida faqat o'rdaga qarab yugira bergan edi.

Endi "Kirsinlar" jumlasini eshitgach, yuragi ortiqcha sho-pirinib ketdi, uning istiqbolig'a turishni va bo'ynig'a osilib yig'lashni tilasa-da, qarshisidagi "olabo'jilar" bunga moniKj edilar. Shu vaqt yigitlar oldida, qo'llarida kishan bo'lg'ani holda Otabek bilan qutidor kirdilar.

- Yigitlar, siz chiqingiz! Qo'rboshi, siz kishanlarni eshingiz! - deb buyurdi qushbegi.

O'zining mundan keyingi ko'rguliklarini fojiKjalar vodiysida ko'rgan qo'rboshi boshlab kishan kalidini qutidor qo'lig'a soldi.

Kalidni burar ekan, uning qo'li dirdir qaltiramoqda edi. Homidning nomaKjlum bir g'arazi yo'lida qurbon qilinyozg'an va bu g'arazda o'zining ham ishtirokining borlig'ig'a qoyil bo'lg'an qo'rboshi ishni bu yanglig' akslanishidan sirning ochilg'anini muqarrar bilib, o'zini shu soat jallod qo'lig'a topshirilishini aniq kutmakda edi.

Ming balo bilan qutidor qo'lini bo'shatib, gal Otabekka etdi. Otabek qo'llarini bo'shatg'uchi qo'rboshining bunchalik titrab, qaltirashidan o'z raqiblaridan bittasi shu kishi bo'lg'anini o'yladi. Garchi o'zining najoti hali qorong'u ersa-da, qo'rboshini bir sinab ko'rish uchun hamma kuchini ikki ko'ziga yig'dida, unga qaradi. Favqulodda dahshat kasb etkan uning ko'zlari qarshisida qo'rboshining gunohkor ko'zlari chiday olmadilar-da, erga boqdilar, Otabekning bu sinashi o'z fikrining to'g'ri bo'lishi bilan natijalandi.

Qushbening buyrug'i bilan ikki gunohkor tiz bukib o'lturdilar. Qo'rboshi ham to'rbasini yo'qotqan gadoydek qushbening chap yonig'a, Kumushbibining yuqorisig'a borib o'lturdi. Otabek va qutidorning ko'zlari Kumushbibiga tushkan bo'lsa ham o'z qayg'ulari bilan bo'lib unga iltifot qilmag'anlar, hokim mahkamasida paranjilik xotinning nima qilib yurganlig'idagi favquloddalik ham eslariga kelmagan edi. Dor ostidan qaytish sirri, qo'ldan kishanlarni olinish sababi ularni juda shoshirg'an, shuning uchun qushbening og'zig'a qarag'an edilar.

Qushbegi bo'lsa negadir uzoq o'ylab o'lturar, tezda gap ochmas edi. Bu holda butun majlis ahli qabziyatda, qirq quloq bo'lib uning og'zig'a tikilgan edilar. Ammo bu holga qo'rboshi jonu dildan tarafdor, shu holda bir necha kunlab emas, yillab so'zsiz qolishni tilar edi.

- Otabek, - dedi qushbegi so'z boshlab, - qo'lg'a oling'an kuningiz menga o'zingiz bilan otangizning qanday kishilar bo'lg'aningizni, yaKjni maslakingizni so'zlag'an edingiz. Ammo biz o'shal so'zlaringizga dalil va isbotsiz ishona olmaymiz. Sizni dor ostidan qaytarib kelishimiz ham o'shal daKjvonigizga birar isbotingiz bormi yoki quruq bir gapmi, deb hukmning ijrosini bir oz fursatka to'xtatishdir. Endi siz o'shal daKjvongizni isbot qila olasizmi?

- O'shal kungi manim so'zlag'anlarim, otam bilan manim ichki sirlarimiz edi, - dedi bek,

30 Kitoblar Olami | Sever.UZ | Uzsmart.UZ

- albatta bunga guvoh va isbot topish qiyindir. Agarda otam kelib manim so'zimni quvvatlag'anda ham bari bir siz, o'g'lini qutqazish uchun so'zlaydir, der edingiz-da, ig'vogarlar- ning gapiga ishonib o'z hukmingizni qila berar edingiz.

Yashindek so'qqan uning bu so'zlaridan qushbegi o'zini arang to'xtatdi:

- Demak, o'sha so'zlaringizni isbot qilish uchun hujjatingiz yo'q?
- Yo'q... Isbot uchun vijdonimdan boshqa shohidim yo'q.
- Yaqin orada Toshkandan birar narsa olg'anmi-dingiz?
- YaKjni nima?
- Masalan xat.

Otabek ko'b o'ylay olmadi, butun borlig'i bilan harakat qilib qichqirdi:

- Oldim, oldim! Isbotim ham bor! AKjyoni shahar uning bu holiga chidab turolmay ko'zlariga yosh oldilar.

Otabek yana dedi:

- Odam qo'shsangiz men keltiray guvohimni!
- Tinchlaningiz, Otabek, - dedi qushbegi, Otabek bir oz o'zini yig'ib olg'andan keyin so'radi, - nima olg'an edingiz?
- Maktub.
- Kimdan?
- Otamdan.
- Qachon?
- Toshkanda isyon boshlanish oldidan.
- Undan keyin-chi?
- Olmadim.

- Otangiz o'sha xatida nimalardan bahs qilar edi?

- Tushnimgan Toshkand xalqini Azizbekning makriga uchkanidan, eng oxirda... - asarlanib to'xtab oldi, - manim shu holga tushmog'imni karomat qabilidan so'zlab, menga bir muncha nasihatlar ham qilgan edi.

Otabekning bu so'zidan keyin ponsadboshi - "endi bo'lar" degandek qilib qushbegiga qaradi. Qo'rboshi ersa Otabekning ustida hali bunchalik tergashlar borlig'i uchun o'zini bir oz to'xtatib qoldi. Qushbegi ko'rpacha ostidan xatni olib Otabekka ko'rsatdi.

- Bu qanaqa maktub, taniysizmi?

Otabek ko'rguchi ko'zlariga ishonmag'andek:

- Taniyman, - dedi, - taKjrifini sizga so'zlag'a-nim, otam maktubi! Taajjub, buni sizga kim keltirdi, taqsir?

Qushbegi engilgina iljayib Kumushbibiga ishorat qildi:

- Najot farishtasi, - dedi. Qutidor bilan bek yalt etib Kumushka qaradilar. Endi Kumush ortiq chidab turolmadi:
- Otajon, men qizingiz! Otabekning qulog'ig'a eshitilgan bu tovush uning yuragini ingichka eriga borib tekkan edi.

Esini yo'qotib turg'an qayin otasig'a qaramay:

- Sizmi, Kumushmi? - deb so'radi.

- Men, men! Bu savol-javob ila ikki vujudning hamma hasratlari, amlari bir-birlariga onglashilg'an, ikki tovushning bir-birisiga kelib qo'shilishidan ikkisiga ham til bilan onglatib bo'lmasliq bir hol yuz bergan edi.

- Bu senmi, qizim?

- Men, otajon! Bu o'ringacha boshqa bir mulohazada o'lturgan qushbegi ularning so'zlarini bo'lib, Otabekdan so'radi:

- Qulingiz Hasanalini nega shu kungacha topib bo'lmadi?

- Qamalg'an kunimdan beriga undan xabarim yo'q, taqsir, - dedi-da, Otabek Kumushka qaradi.

- Bu kun o'n ikki kun; Hasanali ota Toshkand ketmishdir, shundan beri undan darak bo'lmadi, - dedi Kumush.

- Toshkand ketishka uni nima majbur qildi? - deb o'rinsiz bir savol bergan edi qushbegi, Kumushbibi uning nima uchun ketkanligini aytib qanoatlantirdi.

Masala yana xat ustiga o'tib, Otabek qushbegidan so'radi:

- Qo'lingizdag'i maktub bilan ehtimol biz oqlan-g'an chiqarmiz? - Qushbegidan tasdiq ishorasini olib davom etdi. - Hozir biz sizning adolatlik hukmingizdan bir narsani so'raymiz: ul shuldurkim, bizning to'g'rimizda yomon maqsad bilan sizga chaqimchilik qilg'uchi ig'vogar va g'arazgo'lar bu majliska hozirlansinlarda, o'zlarining mashKjum kashflarini va yo ko'rgan-eshitkanlarini isbot qilib bizni qayta boshdan dor ostig'a yuborsinlar. BilKjaks isbot qilolmas ekanlar, bizga qazig'an chuqurlarig'a o'zlari yiqitilsinlar! Ado-latingizdan bizning talabimiz shul! - dedi va qo'rboshig'a qaradi. Uning yuzida qo'rqish va iztirob alomatlari ko'rdi.

- Talabingiz o'rinlik, - dedi qushbegi, - ammo xasmingizni bu majliska hozirlash uchun vaqtimiz ozdir va lekin bu kun uni qo'lg'a olarmiz va birisi kun beshovingizni bir erga jamKjlab o'z hukmimizni berar-miz, - dedi. Kumushbibiga yuzini o'girdi. - Qizim, sizning bunchalik zakovat va jasoringizga otangiz bilan eringiz har qancha tashakkur aytsalar va o'zlarining mundan so'ngg'i umrlarini sizning baxshishingiz, deb bilsalar arzir. Men ham sizning bu xizmatigingiz evaziga eringiz bilan otangizni hozirdan boshlab ozod qildim. Ammo Otabek ish bir taraflik bo'lg'uncha o'zining qochmaslig'i uchun kafil berishka majburdir.

Hamma mol va mulki bilan qutidor Otabekka kafil bo'ldi va qushbegining haqig'a duo qilib, uchavlari mahkamadan birgalashib chiqdilar.

- Ziyo aka bilan o'g'li Rahmatni bo'shatingiz, so'ngra anovini qo'lg'a olingiz! - degan amrni olib, qo'rboshi ham siljidi. Shuning ila bu kungi hukm majlisi tamom bo'lib, shahar aKjyonlari taajjub ichida tarqala boshladilar.

Istiqlol Dardi

Yetmish kunlik bir muhosaradan keyin uch ming sipohni bir yarim mingga tushurib, bir yarim ming sipohni Toshkand qo'rg'onlari ostida qurbon berib, Normuhammad qushbegi quruq qaytishg'a majbur bo'ldi.

Bu etmish kunlik qamal vaqtida Azizbekning sodiq fuqarolari bo'lg'an toshkandliklar aztahidil unga xizmat qilib, jonbozlik ko'rsatib, nihoyat qipchoqlarni umidsiz Qo'qong'a qaytarishg'a noil bo'ldilar. Noil bo'ldilar, ammo o'zlari ham yaxshig'ina bo'lib qoldilar. Yetmish kunlik bir qamal, etmish kunlik chetdan va eng ozi qishloqlardan munosabatni uzib turish, albatta Toshkandni bo'ldirib qo'yg'an edi. Bu etmish kunlik bir qamal Toshkandning hali yig'ishtirib kira olmag'an donlarini, ekinlarini yov qo'lida qoldirdi. Savdo ishlari butunlay to'xtab, savdogarlar zo'r falokatka uchradilar. Kosib, faqir xalqning holi juda yomon edi:

nonsiz, donsiz, kiyimsiz, suvsiz, alohotalqiyossiz bo'lib eng oxirgi chekka etkandagina qamal balosidan "yaltirasin, qaltirasin" muzaffariyat bilan qutildilar. Xalq o'zining bu etmish kun ichida tortqan mashaqqat va azoblarini qipchoqlar ustidan chalg'an

g'alabasi bilan bir daraja yuv-di-da, kasbiga, ekin-tikiniga urinib ko'rishni o'yladi, to'g'risi o'ylay ham olmadi... Azizbek, mundan keyingi Toshkandning mustaqil hukmdori Azizbek! Qipchoqlarg'a chalg'an g'alabasi uchun ul terisiga sig'maydir... Ul endi "Qipchoqlar Toshkandni olib qolsalar..." degan mudhish xavfdan qutilg'an, ul endi Toshkand va atrofining xoni, xoqoni! Endi duxoba va atlaslar ustidagina o'lturmoqqa qanoatlanmay o'z shaKjniga, o'z qudratiga muvofiq tojlar, taxtlar yasamoqchi. O'zining eski mahramiga ko'ngli to'lmay boshqa bir o'yinchi, ashulachi, husndor bir mahram topmoqchi va o'zining bu mashhur mahrami bilan er yuziga (Turkiston va Buxoroga) dong', shuhrat chiqarmoqchi! Azizbek endi juda xotirjamKj edi. Qipchoqlarning qaytadan Toshkand ustiga kelishlarini ehtimol ham tutmas edi. Chunki o'zining qipchoqlarg'a bergan zarbasini ularga yuz yilsiz o'ngg'alish bermas, deb bilar edi.

Hamma ish joyida, lekin bir narsagina ko'ngilning ingichka erini jarohatlaydir. Azizbek ko'ziga hozir yorug' dunyo qorong'u, bu qorong'uliq ichida boyag'i shirin xayollar, ishlatiladigan toju taxtlar va boshqalar ko'rinnmay qoladirlar: etmish kunlik qipchoq urushi ming turlik yo'llar bilan yig'ilg'an xazinani barbod bergan, xazina qipchoqlar ustidan g'alaba va istiqol mastliklari yo'lida qurig'an, fuqaroning jon otib, qipchoqlarni qirib yo'g'ganlari uchun inKjumlarga, ehsonlarga va oziq-ovqatlarg'a qurbon qiling'an. Mana shu edi Azizbekning ko'z o'nglarini qoron-g'ulatadig'an jarohat! Bu ishning kengashiga emas, berilgan qarorni amalga oshirib berishlik uchun Yusufbek hojiga yigit yuborib, hozir uni to'rt ko'z bilan kutib o'lturar edi. Nihoyat yarim soatlik bir kutishdan so'ng Yusufbek hoji eshik ostidan ko'rindi. Azizbek odatiy qarshilash yonig'a bir navozish ham ilova qilib, hojiga yuqoridan joy ko'rsatdi. Bu favqulodda navozish sababini o'ylamoqqa hoji-ning vaqti yo'q, chunki o'zining qayg'usi o'ylashqa, fikrlashqa etarlikdir.

Ko'zining oqu qorasi bo'lg'an Otabekning holi nima kechti, qorong'i zindonlarda, rutubatlik, zax er ostlarida ochlikdan, tashnalikdan, sovuqlikdan aziz ko'kragini erga berib jon berdimi-kin?- Zolim beklar, qonxo'r hokimlar, rahmsiz jallodlar, mashKjum dorlar va qo'rqoq xalqlar orasida kekxa otasini, mushtipar onasini ko'ralmay dunyodan ketdimikin?

- Mana shunday ming turlik vasvasalar ichida qarshisidag'i Azizbekni ham unutmog'da edi.

Azizbek bo'lsa "javohir qadalg'an tojlar, oltin taxtlar, nozanin parivashlar, dong'dor mahramlar" haqidag'ina o'ylar edi.

- Hoji, - dedi Azizbek so'z ochib, - manim sizni o'rdag'a chaqirg'an sababini albatta bilmagandirsiz?

Yusufbek hoji xayolidan ko'z ochdi:

- Taqsir... chaqirishingiz albatta fuqaroning tinchlig'i, raoyoning rohati, hukumatning barqaror turmog'i uchundir.

Hojining bu so'zi Azizbekni yashindek urdi. Uning ko'z o'nglari qorong'ilanib, haligi shirin xayollar tag'i qorong'iliqda yashirindilar. Ul ortiqcha o'ng'aysizlandi va tilar-tilamas:

- Shundog'... - dedi va bir oz o'ylanib qolgandan keyin: - etmish kunlik qamal bilan xazinamiz juda g'ariblandi, hatto shu keyingi kunlarda sipohlarning ozig'i uchun ham qiynalib qoldiq. Mana shu to'g'rilarida sizni kengashka chaqirg'an edim, - dedi.

- MaKjqul, taqsir.

- Men bu to'g'rida bir qarorg'a ham kelib qo'ydim.

- Qarorlari muborak bo'lg'ay.

- Qarorim shundan iboratdirkim, ertadan boshlab yurtka o'ttuz ikki tangadan soliq sohasiz.

Yusufbek hoji yurt besaranjomlig'i va o'g'ul qayg'usi bilan asabiylashkan edi. Azizbekning bu ablahona qaro-riga qarshi qizishdi. Azizbekning bu zolimona buyrug'ig'a qarshi qattig' so'zlar aytishka o'ylasa ham achchig'ini qanday kishiga aytilishini o'ylab, o'zini bir oz yig'di.

- Taqsir, amringizga qarshi tushadig'an joyim yo'q,- dedi, - lekin shunisini bir oz o'ylamoq kerakki, yurt etmish kun qamal kechirdi. Onadan tug'ma azoblar, ochliqlar o'tkardi va o'tkarmakda. Menga qolsa bu kunlarda o'ttuz ikki tanga emas, o'ttuz ikki qora pul solish ham og'irdir. Yurt besh-o'n kun orqa-o'ngini olsin, so'ngra... - Hoji so'zini tugata olmadi, hojining ters so'ziga chidalmagan Azizbek vahshiyarlarcha hayqirdi:

- Nima deysan?! Hoji ishning bunchalik yomong'a ketishini o'yla-mag'an edi. Shu daqiqada ishning oldini olmasa, endi gap faqat Azizbekning jallod chaqirishig'a kelib qoldi:

- Taqsir, siz yig', der ekansiz ertaga emas, bu kundanoq yig'a boshlayman. Yurt qani bermasinchini? Faqat menga sizning buyrug'ingiz kifoyadir.

Bu so'z Azizbekka sihr kabi taKjsir qildi, dahlizda turg'uchi yigit orqaliq jallod chaqirishg'a jo'blangan tili o'z zarariga harakatlandi:

- O'rda begiga ayt, hojiga bir kimxob to'n chiqarib kiydirsin! - dedi.

* * *

Yusufbek hoji egnida kimxob chopon bilan o'rdadan chiqdi. O'rdadagi "Chopon muborak bo'lsin!" deb so'rag'uchilarg'a istehzo iljayishi ostida bir turlik muhmal javob berar edi. Ul o'rda ko'prugidan o'tar ekan, boyag'idek qilib o'zicha yana bir kulimsirab qo'ydi va telbalarcha o'z- o'ziga so'zlanib ketdi: "O'ttuz ikki tangadan soliq yig', emish... Bir haftadan keyinga qolmasin emish... Soliq yig'ishda qarshiliq qilg'anni darraga yotqizish, muvofiq ko'rilganda osdirish haqqi ham menga berilgan emish... Go'yo Yusufbek ham o'zidek bir qonxo'rg'a, bir zolimaga aylansin emish... Men qonxo'rliq uchun xudoning farz qilg'an hajini ado qilmadim; oldimda o'g'lum bor, menda boshqalarning o'g'lini darraga yotqizish chog'ida ko'ndalang keladigan vijdon bor, din bor, diyonat bor. Bizning xalqni er yutsin. Azizbekning tulkiligiga uchdida, uning kechagi zulmlarini unutdi, etmish kunlab bir zamon jon berib, jon olib nihoyat xizmat haqqi uchun o'ttuz ikki tanga mukofot, eng keyingi burda noningni ham ber!"

Inqilob

Yusufbek hoji ustida boyag'i kimxob to'ni bilan Shayxantahurning Zanjirliq'iga etib, guzarda yig'ilib o'lturgan va o'ziga salom berish uchun o'rinlaridan turgan xalqqa xitob qildi:

- Uying kuysin, musulmonlar! Yaxshi deb yo'lida jon berganing Azizbek, bu kun senlarga yaxshilig'ingni o'ttuz ikki tanga soliq bilan qaytarmoqchi bo'ldi. Hozir senlarga ikki yo'l:

O'g'ul, qizingni sotib bo'lsa ham o'ttuz ikki tangani Azizbek xazinasiga to'lash yoki es borida etakni yopib Azizbekni oradan ko'tarish... Uying kuydi, musulmonlar!

- O'ttuz ikki tanga! Xalq Yusufbek hojidan bir zarra yomonliq yoki bo'lmag'ir bir kengash eshitmagan va shuning uchun ul qayoqqa yursa, shu yoqqa borishqa hozir turar edi. Ayniqsa o'ttuz ikki tanga dovrug'i guzar ahlining yuraklarini uyushdirib, buni eshitish bilanoq isyonga qo'l qo'yidilar.

Boshlab Zanjiqliq xalqi ko'chalarga chip tashlash, Azizbekka qarshi urush hozirligi ko'rish xayoliga tushdi. Yusufbek hoji to Eski Jo'vaga etkuncha o'zining yuqoridagi so'zini ko'y, guzar xalqig'a takrorlab kelmakda edi. Eski Jo'vada azim bir jamoat yig'ib, Azizbek bilan bo'lgan mojarosini so'zladi va ustidagi kimxobni ko'rsatib istehzo tariqasida:

- Soliqni bermangiz demayman, chunki sizning itoatingiz menga bundog' to'nlar berar! - dedi.

Xalq nihoyatda qizishdi. Go'yo birisi quvrag'an to'qayg'a o't turtdi. Ho'lu quruq deganlaridek katta-kichik barobar yonmoqqa oldi. - Yaxshilig'imizni unutdi, do'ng'iz! O'ttuz ikki tan-gani yaxshilab beraylik biz unga! Ozi bir oy o'tmas-danmi, andishasiz?! - degan so'zlar eshitila boshladi. Darrov uch kishini Sebzor, Ko'kcha va Beshyog'och dahalariga xabar uchun jo'natildi. Yo qirilib bitish va yo Azizbekni oradan ko'tarishka fotiha o'qildi.

Orada bir soat ham o'tmadi, butun do'konlar yopilib, Toshkand ko'chalari chiplar bilan to'ldi.

Barcha yarog'langan, urushka hozir edi. Shaharning olalanish xabari o'rdaga ham eshitildi. Ishni kichkina deb o'ylag'an Azizbek shahardan ahvol olish uchun Rayimbek dotqoni elli chog'liq yigit bilan buyurdi. Ahvol olg'uchilar Zanjiqliqqa etish bilan naq ishning qay darajaga etkanini payqadilar: ko'chalar chip bilan to'lg'an, chip orqalari shashvar, miltiq, xanjar, nayza ushlagan olomon bilan liq edi. Rayimbek dotqoning "Chiplarni yig'ishtiringiz, o'zlaringiz tarqalishingiz!" deb aytkan yaxshi so'ziga quloq solg'uchi bo'lmadi. Dotqo dag'allik qilgan edi, olomondan bittasi miltiq otib, ikki sipohni yiqib ham qo'ydi.

Kechki soat to'rtlar, asrdan bir oz ertaroq hukumat askari bilan xalq orasida urush boshlandi. Yarim soatlik otish, chopishdan so'ng sipohlar Zanjiqliq olomonlarini qochirib, Baland masjid chipiga etdilar. Jon achchig'ig'a uchragan Azizbek o'rdaga bir muncha sipoh qoldirib, butun kuchini yig'ishtirg'an holda Rayimbek dotqo ko'magiga etishdi. Buning ila sipohlar tag'in ham kuchayib, olomonni Xadraga qarab surishka muvaffaq bo'ldilar. Xadra chipida qonliq urushlar boshlandi. O'ttuz ikki tanga soliq xavfida olomon ham Beshyog'och, Sebzor, Ko'kcha dahalaridan o'ziga har zamon yarog'liq yordamlar olib turmoqda edi.

Bu kun kechasi Toshkand qon ichida, mahallalarda bo'lg'an hukumat kishilari xalq tomonidan o'ldi-riladirlar, uylariga o't qo'yilib mollari talonga tushadir. Shaharning yuraklik yigitlari Xadra chipiga qarab chopadirlar, yuraksiz va keksalar guzar va mahallalarga to'nkalaridan gulxan solib, "o'ttuz ikki tanga" qayg'usida olomonga muzaffariyat tilaydirlar.

Yarim kechalar vaqti olomon Xadradan Eski Mis-karlikka qarab surilishka majbur bo'ldi.

Kutilmagan bu surilishlar Yusufbek hojini katta tashvishka solib qo'ydi. Mundan so'ng xalqning o'ziga ishonib turolmay Toshkandni ololmay qaytqan Normuhammad qushbegiga yordamga etib kelish uchun chopar yugurtirdi.

Eski miskarlikda ikki taraf ham tong otdirdilar. Ertalab yana qonli urushlar boshlandi.

Ammo xalq endi o'zini ancha tutib qolgan va har daqiqa to'rt tarafdan yangi kuchlar olib turar edi. Shuning uchun sipohlar bir adim ilgari bosolmay qoldilar. Ammo xalq sipohlarni bossa bosqunde tovrana edi. Bu holdan nihoyatda bo'g'ilg'an Rayimbek dotqo qilich yalanglab, sipohlar oldida olomonga qarab yugurdi. Biroq uning bu g'ayrati o'zi uchun halokat bilan natijalanib, Usta Mo'minjon ismlik bir miltiq ustasining otqan o'qi bilan ko'krigidan yaralanib yiqildi.

Rayimbek dotqo Azizbek hokimiyatining tiragi edi. Uning qatidan so'ng sipohlardan ruh tushti. Hatto Azizbekning buyrug'ig'a ham quloq solmay to'sto'ska qochib boshladilar. Nihoyat Azizbek ham yonidagi qirq, ellik sodiq kishilari bilan qochib, o'rdaga qamalishg'a majbur bo'ldi. Yusufbek hoji boshliq er va ko'kka sig'mag'an muzaffar xalq o'rda tevaragini qurshab tushdi. Azizbek tezda berilmagani uchun minglab xalq o'rda atrofidan siljimay, hatto oshsuvlarini ham shunda eb xotirjamKj yotib oldilar.

Azizbek uchun kutilmagan falokatlar yuz bergan edi. Qochib qutilish mumkin bo'lg'ani holda tuzoqqa tushb"kandek o'rdaga ham qamalib bergan edi. Nima qilsin, qanoti yo'qki uchib qutilsa... Qamalishining ikkinchi kuni o'rda tomiga chiqti, eng keyingi, ham eng pastarin chorani ko'rmakchi edi bu xoqon. Boshlab fuqarog'a salom berdi, so'ngra siniq va ojiz qolgan bir tovush bilan xalqqa uzr aytdi:

- Endi o'zimning qilmishlarimdan pushaymon bo'ldim... Men sizlarning qilg'an yaxshiliqlaringizni unutqan ekanman... Sizlar o'zlaringizning bu ishlaringiz bilan manim ketkan aqlimni yana miyamga o'rnatdingiz... Rahmat fuqaro... Gunohimni kechiringiz, qilmishlarimdan pushaymon bo'ldim, fuqaro! Ammo xalq bunday yolborishlarga, tavba-tazarruKj-larga quloq solmadi, chunki ish o'tkan, g'isht qolipdan ko'chkan edi:

- Endi esing kirdimi, o'g'ri? Burundan o'ylab ish qilsang boshingda bu balolar yo'q edi! Sen bizlarga nima ishlarni qilmading? Kun sayin necha gunohsizlarni osdirg'an, kesdirgan, bolalarimizni yatim, onalarimizni qon yig'latqan sen emasmisan? Xanjaringni xayf ko'rib mahallarga chayon solig'i solg'an, og'alarimizni chayon zahri bilan o'ldirgan kim edi? Ket to'ng'iz, ket, tavba qilish zamoni o'tdi, taqdiringga sen ham tan ber! - der edi xalq.

Xalq shuningdek gaplar bilan yuz yoqdan unga hujum qilib, hatto adabsiz so'zlar bilan ham so'kar edi. Azizbek hamon "Tavba qildim, fuqaro!" jumlasini aytib turar edi:

- Siz yaxshilarim, bu qisqa o'ylashingiz bilan o'z oyog'ingizg'a o'zingiz bolta urib, yana qipchoqlar qo'lga qaram bo'lasiz! Manim tavbamni loaqa o'zlaringiz uchun qabul qilingiz! Azizbekning bu so'zlaridan keyin olomon tag'i qizishib, quyidagi so'zlari bilan ko'kni ko'tardi:

- Ikki qayta aldanish yo'q! Sendek itdan bizga qipchoq yaxshi! Xalqning bu javobi ishning ne darajaga etkanini onglatarliq edi. Shu gapdan keyin Azizbek tamom umidsizlanib, dunyolarcha maKjyusiyat ichida tomdan tushib ketdi.

Yusufbek hojining Normuhammad qushbegiga yuborg'an chopari Kirovchi yaqinida unga etkan va qushbegini tamomi sipohlari bilan Toshkandga qaytarg'an edi. Alamzada qushbegi bu so'yinch xabardan uchib-qo'nib Azizbekning o'rdaga qamalishining uchunchi kuni karnay-surnay bilan etib keldi. Olomon yonig'a qipchoq sipohlari kelib qo'shilg'andan keyin o'rdaga bosib kirdilar, Azizbekni ushlab ham oldilar.

Yetmish kun bir muddat ovora qilib, minglab kishi qonini to'kishka sabab bo'lg'an Azizbekni Qo'qong'a olib borib topshirish Normuhammad qushbegi uchun qiymatli edi. Ul o'rdada o'lturar ekan, bunday ulug' dushmani qo'lg'a tushirishning bosh omili bo'lg'an Yusufbek hojiga o'z minnatdorchilig'ini aytib tugata olmas, uning bu xizmatini xon bilan Musulmonqulg'a so'zlab, unga katta bir martaba olib berishka vaKjdalar berar edi. Albatta Yusufbek hojiga bu vaKjdalarning hech ahamiyati yo'q, faqat ul o'g'lining sog'lig'ini bilsa va Marg'ilon zindonidan uning qutqarilishig'a vaKjda olsa, uning uchun dunyolarcha martaba va hurmat edi. Qushbегining vaKjdasiga iltifotsiz quloq berib turdi-da:

- Iltifotingiz uchun rahmat, qushbegi, - dedi. - Men endi dunyodan o'tayotgan bir kishi; endigi man-sab-larg'a uncha qiziq olmayman. Agar manim qilg'an xizmatim shunday iltifotlarga loyiq ko'riladigan bo'lsa, jon janobidan so'raydirg'an bir necha tilaklarim bor.

- So'rangiz hoji, xon bermaganda ham olib berishka men kafil.

- Manim birinchi xolis tilagim, albatta mazlum xalq tilidan bo'ladir: mundan so'ng Toshkand hokimlig'iga har qanday bo'lmag'ir

odam qo'yilmasin.

- Jon janobining hamma maqsadi ham shunda. Chunki, biz Azizbek kabilardan xalqning'ina emas, balki, o'zimizni ham qiynatdirmoqdamiz.

Toshkand bekligi to'g'risida ko'b muzokara va mu-solahadan keyin Yusufbek hoji o'z yarasi ustida to'xtaldi. Ul birinchi martaba o'laroq o'zining ichki kasalini hoziq deb Normuhammad qushbegiga ochdi. So'zlar ekan, yuragi mashKjum bir ehtimolning dahshatidan titrar, tili ham osonliq bilan harakatlanmas edi. Zero o'zining bu o'tinchini qush uchkan so'ng otilmoqchi bo'lg'an sopqon qabilidan hisoblar va foydasiz bir iltimos deb cho'chir edi.

- Agar manim bu xizmatim jon janobining marhamatiga loyiq ko'rilar ekan, - dedi hoji,

- menga eng manzur bo'lg'an mukofot - O'g'limning ozod qili-nishidir. Dunyo mojarosidan qo'l yuvmoqchi bo'lg'an bir otag'a keksaygan kunlarida farzand dog'ini ko'rmas-likning o'zi ham ulug' mukofotdir, - dedi va ko'ziga yosh oldi. Bundan qushbegi ham nasibasiz qolmay mu-taassir Yusufbek hojiga tasallo berdi:

- Qo'rqmangiz hoji, - dedi, - Marg'ilon hokimi o'rinsiz qon to'kuvchi kishi emasdir.

Qo'qonga borg'ach, birinchi ishim o'g'lingizni qutqarish bo'lsin, joysiz qayg'ulanmangiz, hoji.

- Qulluq, qushbegi, agar bu xizmatni o'z zimman-gizga olur ekansiz, ustimga katta minnat qo'yg'an bo'lasiz... Biroq men qo'rqamankim, siz Qo'qong'a borib etkuncha ish vaqtdan o'tsin...

Qushbegi ham bu to'g'rida o'ylab qoldi va hojining ehtimolidan cho'chib, shu soatda bir maktub bilan Qo'qong'a chopar yubormoqchi bo'ldilar, bu ishning muvofiq kishisi albatta Hasanali bo'lg'anliqdan chopar bo'lib belgulandi. O'n besh kundan beriga shunday xizmatni kutib yotgan Hasanali otning boshini Qo'qon tomong'a qarab qo'ydi-da, daqiqa ichida ko'zlarga ko'rinmas bo'lib ketdi.

Bir kun keyin Normuhammad qushbegi ham bir muncha sipohni Toshkandda qoldirib, Qo'qong'a jo'nash harakatiga tushdi.

Toshkand olomonining ta-lablari bilan Azizbekning ikki oyog'idan arqon bilan bog'lab otning chovig'a sudratma qildilar.

Sipohlar Qo'qong'a qarab harakat qilar ekan, Qo'qon darbozasiga to'lg'an xalq Azizbekning ot oyoqlari ostida sudralib ketishiga huzurlanib tomosha qilar edi.

"Bir G'aribi Bechora"

Bu tarixdagi xon o'rdasi Qo'qonning bu kunda Xoda bozor atalg'an o'rnida edi. Ro'monning o'n uchunchi faslida Marg'ilon o'rdasining taKjri fi yozilg'anliqdan va bu o'rdaning ham tashqarig'i aylanasi o'sha o'rda qabilidan bir tusda, bir uslub va bir vusKjatda bo'lg'anliqdan bu o'rinda yana qog'oz qoralash ortiqchadir. O'rda darbozasi, navbatchi qorovul, darboza sahnining kengligi - barchasi ham o'shal o'rda singari, ammo buning tashqarig'i ko'rinishidag'i ortiqlig'i to'rt burchida qada-lib turg'an navbatchilari edi. O'rda darbozasidan ichkariga kirilgach, bundagi tuzilish Marg'ilondag'idan tamoman deyarlik boshqacha bo'lib chiqar, shunga binoan bu er bilan tanishmoq ehtiyoji tushar edi.

O'rdaning ichkarigi o'ng, chap biqinlari sipoh turish uchun soling'an binolar va sahnida biz Toshkandda ko'rib tanishqan ravishcha kiyimlik sipohlar (yigitlar) turkim-turkim bo'lib, ponsad boshilar qaramog'ida qilich urish mashqini taKjlim olmoqda edilar.

O'rdaning belidan, yaKjni shimoldan sharqqa qarab bir xatti mustaqim bilan devor va bul devorning ikki tarafini barobarB" ling tashlanib, o'rdaning ichkari qismig'a xon saroyiga kiriladigan darboza qurilg'an edi. Bu darboza eskirgansumon ko'rinsa ham asli yaratilishdagi nafislik, meKjmoriy sanKjatkorlik o'chayozg'an bo'lsa ham, biroq undagi ivir-jivir sirlar, o'yma naqshlar hali ham kishini hayron qoldirarlik edilar. Ayniqsa darbozaning ikki biqinidagi "o'girmagul" tarzi bilan ishlangan guldastalar, darboza ravoqidagi ganchdan qabartirilib yasalg'an bo'rtma naqshlar, gullar hali o'zlarining nafosatlarini unchalik yo'qotmag'an edilar.

Quyosh g'arbga qarab og'qan, uldastalar ustiga qo'ndirilg'an oltin hilol alomatlarini quyosh nuri bilan ko'zni elitarlik darajada yashnar edilar. Darbozaning ikki yonidagi maxsus ishlangan qorovulxona - sufachalarda ikki nafar navbatchi turar edi.

Navbatchidan o'tib, darbozaga kirilsa gunbaz ravi-shida yo'lak, o'ngg'a yurilsa devonxonag'a, so'lg'a ketilsa xon mahkamasiga chiqiladir-da, mahkama bo'sag'asida yana haligidek ikki nafar navbatchiga uchrashiladir.

Marg'ilon o'rdasida ko'rganimizdek bir dahliz, ammo bu o'zining naqshlari, gullari, anvo'i sirlari, oliylik va ko'rkamligi bilan Marg'ilonnikini ko'lagada qoldirarlik edi ersa-da, eskirganligi uning ortiqlig'ig'a xalal bermakda edilar. Dahlizdan ichkariga qaralsa bir munaqqash va muzayyan zol, ikki tomonida xonning shog'ovul boshilari, yasovul boshilari, dasturxonchi va oftobachilari, tunqator va parvonachilari otaliq va mehtarboshilari va tag'i alla qancha vazir-vuzarolari qator tizilishib o'lturmakda edilar.

Zolning uchunchi darichasidan narig'i tomon bir yupqa munaqqash devor bilan ajratilgan bo'lib, ichkariga kiriladigan eshiksiz bir yo'l, bu yo'l bilan haligi devor ikkiga ajralib, har bir bo'lim devorning o'rtasida kishi boshi sig'arliq bir tuynuk, bu tuynuklar yonida qo'lig'a oybolta ushlagan ikki nafar jallod qotib turar edilar. Shu jallodlar orasidan o'tib uchunchi bo'limga kirilsa, qarshida yarim gazlar yuksaklikda to'rt oyog'liq oq marmardan yasalg'an taxt ustida oltin kamarga taqilg'an oltin sopliq qilichini tizasi ustiga ko'ndalang qo'yib, qizil duxobadan tikilgan po'stun kamzul ustidan adras to'n kiygan, boshig'a simobi shohi salla o'rag'an o'n sakkiz yoshlar chamaliq, cho'ziqqina yuzlik, bug'doy ranglik xon o'lturar edi. Xonning so'l tomonidagi oltin hallik kursi kishidan bo'sh, o'ngdagi - ichki saroyga kiradigan eshikcha yonidagi kursi ustida O'rtepa chakmani

ustidan qayish kamar bog'lab, soddag'ina qilich taqing'an, boshig'a oq barra popoq kiyib, basharasidagi burni yuzi bilan bir qatorda deyarlik tekis yaratilg'an, o'rtacha soqol, qisiq ko'z, bug'doy rang, o'rta yoshliq bir qirg'izB" Musulmonqul o'lturar va hozirg'ina hudaychi tarafidan o'ziga topshirilg'an ariza va maktublardan ochib o'qur edi. O'qub turg'an arizasi ahamiyatsiz bo'lsa kerak qog'ozni ikkiga yirtidi-da, oyog'ining ostig'a tashladi va ikkinchi maktubni ochdi. Bunisi O'sh hokimi tarafidan yozilgan edi:

"Davlatimiz stuni, padari arus shahanshohi Musulmonqul bahodir huzurlariga nomai humoyun ba-robari O'sh madorisotida tahsilda bo'ling'an faqir qirg'iz tullobig'a marhamat buyurg'anlari hadoyo tullobning darajai ilmiyalarini imtiyozan taqsim qilindilar. Ashaddu faqir va ehtiyojda avqoti talx mururiga majbur va masbur o'lg'an qirg'iz mullalari padari arus shahanshohining

altofi0 shohonalaridan riqqatka kelib obidiyda qildilar va Haq taolo dargohi vasiKjasidan aduvi badkirdorlariga zafaryob bo'lmoqlarini va Zolona yashab Amir Temur Ko'ragondek jahongir bo'lmoqlarig'a duo va niyoz etdilar. BaKjda xotiri otir oliylarig'a maxfiy qolmag'aykim, shahar va atrof ellarimiz davlati azimai qaviyalari soyai himoyatida nobob bidKjahdlar xavotir va xavfidan tinchdir. Noma oxirida yosh shohimiz janobi xoqoni xavoqin, sultoni salotin hazratlariga padari arus shahanshohining panohi himoyatlarida ko'b yillar davru davron, ofiyat0 va salomatlik tilab navkarlari..." Musulmonqul Xudoyorga O'sh ahvolini so'zlab, uchunchi maktubni ochdi, bu maktub xususiy bir kishidan bo'lsa kerak, muhr va o'zga takalluflardan xoli edi:

"Mazlumlar dodig'a, maqhurlar faryodig'a o'zining adolatlik qilichi bilan etishquchi Musulmonqul qipchoq xizmatlariga...

ko'zlarim zulm yoshi bilan jiq, ko'nglim davlat xo'inlari qo'rqunchidan titragan bir holda qalam tebrataman. Davlatning sodiq bir

34 Kitoblar Olami | Sever.UZ | Uzsmart.UZ

fuqarosi, ixloslik bir yigi-ti davlat ustiga o'zining mudhish zarbasini tashlab turg'an bir badKjahd o'g'lini o'shandog'ki otasining vakolati birlan ikkinchi bir tinch, ulug'larga muteKj, farmonbardor bir shahar ahlini oyog'landirmoq bo'lg'an edi. Uni isbotlari, shohidlari birlan dor ostig'a tortquchi sodiq bir qulni ko'klarga ko'tarish o'rniga qamamoq va oyog'ig'a zulm zanjirini urmoq bo'ladirlar... Musul-monqul janobidek bir bahodirdan andisha qilmay uning dushmanlarini sarfaroaz aylab do'stlarini g'amgin qiladirlar.

Maktubning tumanlik maKjnosiga tushuna olmag'an Musulmonqul bu o'rinda to'xtadida, maktubning oxirig'a ko'z tashlab oldi: "Bungacha manim hayajon va qayg'u orasida yozg'an yo'llarima balki tushunmagandirsiz, buning uchun g'azablanmay bu gunohimni sizga sodiq bir qullig'im yo'lig'a kechirursiz. Bu kundagi Toshkand isyonining boshliqlaridan bo'lg'an Yusufbek hoji Azizbek nonko'rning mashvarati birlan marg'ilonliqlarni ham janobingizga qarshi oyoqlandirmoq maqsadida o'z o'g'lini munda yuborg'an ekan. Faqir sodiq qulingiz bu eKjvagar yigitning tevaragiga o'z tarafdorlarini yig'ib qurg'an bir majlislariga rost kelib va uning Marg'ilonga nima uchun kelganligini payqab, nihoyatsiz xavfka tushdim. Uning so'zlari qipchoqlarni yo'qotib, hukumatni shaharliklar qo'lig'a olish edi. Qipchoqlar xayrixohi kamina qulingiz bu sirni ichimga yutolmay, bir necha vositalar birlan Marg'ilon hokimi O'tabboyga bildirdim. O'tabboy qushbegi Yusufbek hoji-ning o'g'li bo'lg'an mazkur Otabek bilan uning tarafdori va qayin otasi Mirzakarim otliq kishini qo'lg'a olib zindon qildi. Qushbegining chaqirishi bilan huzuriga hozir bo'lib, Otabek og'zidan nimaiki eshitkan bo'lsam bir-bir so'zlab berdim. Xolis shahodatim so'ngida Otabek bilan qayin otasi Mirzakarimni qushbegi osib o'ldirishka buyurdi.

Ammo O'tabboyning kisai xiyonatiga Mirzakarimning havlisidan kelib tushkan bir xalta oltinlar barobariga dor ostig'a etkan eKjvogarlarini o'limdan ozod qildi, davlatning sodiq qullaridan bo'lg'an kaminai xolisni muttahamlar eriga zindon qilmoq va osib o'ldirmoq bo'ldi. Chunki kamina qulingizning sizga shikoyat qilishimdan benihoyat qo'rqar erdi. Ammo davlatlari yori berib, sadoqatlik xizmatkorlarinigizdan bo'lg'an Marg'ilon qo'rboshisining yordami birlan O'ttaboyning changalidan arang qutilishg'a muvaffaq bo'ldim..." Maktubning shu eriga etkanda Musulmonqul xatdan bosh ko'tardi. Hozir uning kipriksiz qisiq ko'zlariga o'tlar yonmoqda edi. Qichqirdi:

- Chilim! "Shundog' qilib sizning o'z kishingiz bo'lg'an O'tab-boy tuz haqingizni unutdi. Bir hamyon oltin deb dushman-laringiz tarafiga o'tdi. Sizning xayrixoh qullaringizdan bo'lg'an biri o'z shahrini tashlab Qo'qon qochmoqqa va ulug' dargohingizga sig'inmoqqa majbur bo'ldi. Men, xolis qulingiz o'zimning sadoqatim evaziga bunday mukofot olg'anim uchun qayg'irmayman va lekin O'tabboy va Otabek kabi xoinlarni kundun-kunga kuch olib davlati shahriyorig'a dahshatlik bir falokat tug'dirishlaridan qayg'iraman. Bu maktub sodiq bir qulning xolis sadoqatidan bir namunadir. Men shuning ila shoyad o'z bo'ynimdag'i vazifani ado etkan bo'lurman. Shoyad davlat dushmanlarini o'z oyog'laridan yitib ketishlariga sabab bo'lg'an bo'lurman.

O'zimning bu xizmatim evaziga bir mukofot olish muddaosida bo'lmag'animgandan va nimaiki janoblari yo'lida mashaqqat chekkan bo'lsam o'zimning bir vijdoniy vazifam deb bilib, bu maktubda o'z otimni yozishg'a ham tilamadim. Yosh xonimizga tinch va shavkatlik davr, davlat xoinlariga o'lim tilab bir g'aribi bechora".

Musulmonqul nihoyatda tutoqqan edi. Hozirgi borliq alamini tamakudan oladiring'andek hudaychi keltirgan chilimga yopishdi-da, shig'-g' etdirib, sarxonani sindirish darajasiga etkuzib tortdi. Og'zidan pag'a-pag'a tutun chiqarar ekar, xatning mazmunini Xudoyorg'a so'zladi.

Toshkand ustiga yuborg'an sipohlari bilan Normuhammad qushbegini nihoyat Toshkandni ololmay qaytish xabarini eshitib, so'ng darajada maKjyusiyat ichida o'lturgan Musulmonqul uchun bu maktub yara ustiga tuz sepish qabilidan tag'in ham alamlik bo'lib tushkan edi.

- Xudaychi!

- Labbay taqsir!

- Mirzani chaqir! - dedi Musulmonqul, so'ngra qo'lidagi maktubni taxig'a solar ekan, Xudoyorg'a dedi:- Eshitingizmi, o'g'lim! Azizbek bilan Yusufbek bizga nimalar qilmoqchi bo'ladirlar? O'zimizning sodiq kishimiz, deb o'g'lag'an O'tabboy ham dushmanlarimiz bilan birgalashib boshlag'an... Xayr qo'llaridan kelganni qilib ko'rsinlarchi, biz ham mundan keyin o'shandoq ko'rnamaklar bilan qiladiring'an muomalamizni bilarmiz.

O'z saltanatiga raxna solishdan iborat bo'lg'an bu xabarlardan Xudoyorxonning mutaassir bo'lg'anlig'i belgusiz, ul bu gapni eshitmasdan ilgari qanday bo'lsa, hozirda ham shu holda o'zgarishsiz edi. Musulmon-qulning yonib turg'an, o'tdek tutoqib so'zlag'an gapini sukut bilan kechirmaslik uchungina bo'lsa kerak quruq va shirasiz qilib:

- Hammadan ham O'ttaboyni aytingiz, ablah bir odam ekan, - dedi, - meni siylamag'anda ham sizni rioya qilsa kerak edi.

- Yaxshilik qilg'an kishingdan hech bir yaxshilik qaytmas ekan, - dedi Musulmonqul. - Jumladan, bittasi ko'z o'ngimizda - Azizbek. Men uni yoshlig'idan boshlab o'z qo'limda o'stirdim, Toshkand hokimligidan Salimsoqbekni olib uning o'rniga hokim tayinladiq. Biroq shunchalik yaxshiliklarimizg'a qarshi natijada bizga yog'iy bo'ldi, bo'lsin; ul Toshkandning o'zigagina qanoatlanmay Marg'ilon bilan ham ish qilmoqchi bo'lsa, bunisini ham biz ko'raylik.

Mirzaboshi kirib xong'a qulliq qildi va Musul-monqulg'a qarab qo'l bog'ladi. Musulmonqul yana xumori bo'lg'an edi - "Chilim!" deb tashqarig'a qichqirdi, so'ngra mirzoboshig'a dedi:

- Hozir Marg'ilon hokimi O'tabboy qushbegiga bir xat yozib, chopar bilan yubor. Xatni olg'an zamon Yusufbek hojining o'g'li Otabek deganni olib huzurimizga kelsin! Mirzobashi qulliq qilib orqasi bilan yurib chiqdi.

Musulmonqul

Arkoni davlat yig'ilib, Xudoyor taxtiga mingan, Musulmonqul xon bo'lmasa ham xonliqdan-da yuqori bir kuchka molik bo'lg'an siyosat kursisiga o'ltirgan edi. Boshlab otaliq kirib xong'a salom berdi va uning haqiq'a uzun duo qilib chiqdi. Otaliqdan so'ng o'zga aKjyon birma-bir kirib, duo qilib chiqa boshladilar. Duoxonlarning eng so'ng'ida xudaychi ko'rindi, salom va duodan keyin yuzini Musulmonqulg'a o'girib:

- Marg'ilon hokimi O'tabboy qushbegi huzuri oliylarig'a kirish uchun izn so'raydir! - dedi.

Hamma fikri zikri O'tabboy ustidagina qolg'an Musulmonqul bu xabarni eshitish bilan kuchlik bir tin olib hudaychiga qaradi:

- Yolg'iz o'zimi yoki yonida kishilari ham bormi? - deb so'radi. Hudaychi yana bir qulliq qildi:

- O'n chog'liq yarog'liq yigitlari ham bor.

- Tag'in-chi?

Yarog'siz yana bir yigit ham ko'rindi.

- O'tabboyning o'zini huzurimizga kirgiz, - dedi Musulmonqul, qulliq qilib chiqa boshlag'an hudaychini yana to'xtatib so'radi: -

O'taboyning yigitlari o'rda-ning tashqarisidami, ichkarisida?

- Taqsir, ichkarisida.

- Yaxshi, qushbegi bizning yong'a kirgandan so'ng o'rda yigitlari ularga hozir bo'lsinlar! Hudaychi qulliq qilib chiqdi. Uning ketidan Musulmonqul tovshig'a muzaffariyat ohangi berib xong'a dedi:

- O'g'rilarning ikkisi qopqonga tushdi, xon!

- Toledkimiz.

Qushbegi kirdi. Xong'a ikki bukilib taKjzim qilg'ach, kelib uning qo'lini o'pdi. O'taboyning muloqoti uchun Musulmonqul ham go'yo hech narsa ko'rmagandek o'rnidan turib uning bilan quchoqlashib ko'rishdi. O'taboy Musulmonqulning ko'rsatishi bilan xonning chap tomonidag'i kursiga o'lturdi. Ul Musulmonqulning samimiy muloqotidan qo'rquvliq yuragini bir qadar to'xtatib olg'an edi. Kursidan yana turib xong'a qulliq qilib boz o'lturdi. Musulmonqul qushbegini er tegidan kuzatar ekan so'radi:

- Yurtlaringiz tinchliqmi, o'zingiz ham sog'-misiz?

- Alhamdulillah, yosh shohimizning davlatlari va husni tavajjuhlarini soyasida yurtimiz tinchliq, fuqaromiz javobi oliyning duoyi jonlari bilan mashg'ullar.

Xudoyor ozg'ina ishorat bilan unga tashakkur bil-dirdi. Bunga qarshi qushbegi kursidan qo'zg'alib qulliq qildi. Musulmonqul murtini silab nimaningdir muloha-zasida edi. Uning bu holi birar daqiqag'a cho'zilg'anliqdan Xudoyor bilan qushbegi uning og'zig'a tikilgan edilar.

- Sizning xabaringiz bo'ldimi, yo'qmi biz Tosh-kand ustiga yuborg'an Normuhammad qushbegidan juda yaramas bir xabar oldiq, - deb Musulmonqul O'taboyga qaradi, undan xabarsizlik javobini olg'ach, so'zida davom etti; - Normuhammad qushbegi uch ming sipoh bilan etmish kun Toshkandni qamab yotib, nihoyat bir ish chiqara olmay odamlari bilan qaytmoqqa majbur bo'libdir.

Azizbek bilan Yusufbek hojilarning aztahidil qarshiliqlari bizning kishilarni quruq qaytarishg'a majbur qilibdir. Mana shuning uchun mundan keyin bizning boshqa bir yo'l bilan ish ko'rmagimiz taqozo qiladir... Kecha biz kimdandir Yusufbek hojining o'g'li bo'lg'an Otabek deganni sizning Marg'ilonda deb eshitdik. Mundan so'ngg'i Toshkand to'g'risida ko'radirgan tadbirlarimiz uchun uning keragi bo'lur, deb o'ylab siz bilan birga uni huzurimizga chaqirg'an edik... - Bu joyda qushbegi Musulmonqulni to'xtatdi-da, kuldi, so'ngra Xudoyorg'a dedi:

- Otabek ustida ancha mojarolar bo'lib o'tdi. Buning hikoyasi uzun, alhol mingboshining raKjylarini eshitaylik... davom qilingizchi.

- Otabek o'zingiz bilan birgami? - deb so'radi Mu-sulmonqul, birgalik javobini olib, tamom xotirjamKj bo'lg'an holda davom etdi:

- Yuqorida aytkanimdek minbaKjd tadbir yo'li bilan Azizbekni yo'qotishdan boshqa choramiz yo'qdir. Bizning bu keyingi rejamiz yo'lida ish beradigan kishi bo'lsa ul ham menga qolsa shu Otabek bo'lur. Chunki boshqalarg'a qarag'anda uning Toshkand borishi va Azizbekning yaqin odami-ning o'g'li bo'lg'ani uchun uning bilan aloqada bo'lishi, zahar berish va yo boshqacha bir yo'l bilan uni oradan ko'tara olishi, unga eng qulay bir ishdir. Og'riqning tuzalasi kelsa emchi o'z oyog'i bilan kelur, deganlaridek, Otabekni Marg'ilonda bo'lish xabarini eshitib xon bilan men juda quvonishdiq... mana sizni chaqirishdan bo'lg'an maqsadimiz shudir. Yana sizning bu haqdag'i raKjyngiz nima bo'lsa eshitamiz.

Musulmonqulning bu so'zlariga O'taboy qushbegi tamom ishong'an, ammo Xudoyor ersa uning ilgarigi maqsadini yaxshi bilganlikdan bu so'ngg'i gaplar bilan nihoyatda taraddudga tushkan edi. To'g'risi ham Musul-monqulning bu keyingi gapi kishini mutaraddid qilmay qo'ymas edi.

- Bu fikringiz menimcha ham maKjql, - dedi qushbegi, - ammo bunda bir gap bor, ul ham:

Otabek bu vazifani o'z bo'yniga oladimi, yo'qmi masalasidir. Chunki Otabekning Azizbek tarafdori bo'lg'anlig'iga shu o'rtada o'zim tegshirgan bir ish meni shubhaga tushuradir.

Shundog'ki, mundan yigirma besh kunlar ilgari, qo'rboshimning xabar berishi bilan Azizbek tarafdin Marg'ilonda to'polon chiqarg'ali kelgandir, deb o'ylab, yonidag'i bir necha kishilari bilan zindonga soldirdim. Uning Yusufbek hojining o'g'li bo'lishi ham o'sha mulohazamning to'g'rilig'iga meni ishontirar edi. Yana qo'rboshig'a Otabek ustidan shikoyat qilg'uchining shahodati bilan bu shubhamga ishonib, mundan besh kun ilgari Otabek bilan uning qayin otasi Mirzakarim degan marg'ilonlikni o'lim jazosiga hukm qildim. Gunoh-korlarni dor ostig'a olib ketkanlariga bir muncha fursat o'tkan edi, mahkamaga bir xotin hozir bo'lib, qo'limga bir maktub berdi. O'qub qaragam, Azizbek Toshkandda Qo'qong'a qarshi isyon chiqarmog'i bo'lib yurgan fursatda Yusufbek hoji tomonidan o'g'li Otabekka yozilg'an bir maktub bo'lib manim qo'l, oyog'imni bo'shshirdi. Chunki bu maktub Yusufbek hojining Azizbekka tamomdan qarshi bir kishi bo'lg'anlig'ini onglatar edi. Gunohkorlarni dor ostidan qaytarishg'a majbur bo'ldim. Men faqat shu maktub dalolatiga bovar qilib, gunohkor-larni bo'shata bermay, qo'limdan kelgancha yana tekshirib tergadim. Otabekning so'zlari kishini tamom ishontirarliq darajada maktubga muvofiq edi. Shundog' bo'lsa ham faqat Mirzakarimni ozod qilib, keyingi tergashlar tamom bo'lg'unchaliq Otabekni kafilga berdim. O'zining biror adovati uchun bunday gaplarni qo'zg'atib yurgan bo'lmasin, deb haligi menga shahodat berganni ushlab Otabek va boshqalar bilan yuzlashdirmoqchi bo'lg'animga nima sababdandir ul qochdi. Shu kungacha uni topib bo'lmadi.

Muning qochishi garchi bu shahodatning birar adovat yuzasidan bo'lg'an siKjoyat ekanini onglatar edi ersa ham men yana hanuz Otabekni kafolatda saqlar edimki, janobi oliydan bu xabar etdi. Darhol Otabekni yigitlardan o'ratib saodatxonai shahanshohiga jo'nadim. Otabekning Marg'ilon mojarosi shundan iborat bo'lib, manimcha Otabek ustida hali shunday tergovlar borayotqan bir vaqtda unga bundog' javobgarlik vazifani topshirish qalay bo'larikin, deymen...

Musulmonquldek makkor tulkinining o'ylag'anlarini qushbegining to'g'ri so'zlari ost-ust qilib, uning O'taboy to'g'risidag'i sui zanlari bir muncha ozayib tushdi. Ammo Musulmonqulning ikki kishi ustiga yo'nalgan qahru g'azabi o'zining borliq dahshati bilan faqat Oybek ustiga tikildi va Toshkand qo'rg'onlari ostida qurbon bo'lg'an sipohlarining qonini Azizbekning o'ng qo'li bo'lg'aning o'g'lidin olmoqchi bo'ldi.

- Yusufbek hojining maktubi yoningizdadir?

- Taqsir, - dedi qushbegi, maktubni olib Musul-monqulg'a uzatdi. Musulmonqul o'nda- so'nda maktubga ko'z yugurtirib chiqdi-da, zaharxanda ichida O'taboyg'a qaradi:

- Yusufbek hojining qurg'an hiylalariga tushun-maguchi ehtimol Marg'ilondan topilmag'andur! U tulki o'z o'g'lini Marg'ilonda to'polon chiqarish uchun, deb yuborishidayoq har bir ehtimolga qarshi bu maktubni yozib bergan, bunga Marg'ilon kalvablari tushunmasalar ham biz tushuna olamiz! - dedi va mag'rur bir tusda Xudoyorg'a qarab qo'ydi. Qushbegi uning bu istehzosini yutishka majbur edi. Chunki ozg'ina tildan toysa o'zi-ning ham Otabek qatoriga kiritilishini yaxshi onglar edi. Sukut qildi:

- Hudaychi!

- Qulingiz!

- Haligi qushbegi bilan birga kelgan yigitni huzurimizga hozirla! Musulmonqulning apti ortiq dahshatlik bir holga kirgan, taxt ustiga qo'ndirilgan jonlik Xudoyor haykal ham sukutda, o'zining nima bo'lishiga tushunmagan O'tabboy ham borliq, yo'qliq holatda...

Otabek hudaychi orqasidan kirib xong'a taKjzim qildi va qo'l bog'lab to'xtadi. Otabek Musulmonqul otini, uning yirtqichlig'ini yaxshi bilsa ham, ammo shaxsan o'zini ko'rmagan, shuning uchun xonning yonidagi xoqong'a iltifot etmadi. Uning bu iltifotsizligi Musulmonqulga asarsiz qolmadi-da, achchig'i ustiga achchig', kek ustiga kek qo'shildi va shular ichida yasaliq chiqq'an bir istehzo iljayishi va bir tovush bilan:

- Manga qarang, bek yigit, - dedi. Otabek o'ziga qarag'ach: - Siz kim bo'lasiz? - deb so'radi. Ul hanuz boyag'i masxara holatda edi.

- Men Otabek.

- Dunyoda Otabekdan ko'pi bormi, siz qanday Otabek?

- Otabek Yusufbek hoji o'g'li.

- Ha-a-a, shundog' deng-chi... Toshkandlik Yusufbek hojikim, Azizbegimizning gumashtasi bo'lg'an zoti sharifning o'g'illari?

Otabek bu cho'ltog' supurgini tanidi va uning isteh-zolarini payqadi. U bundan so'nggi ko'rguligini tamom maKjnosi bilan onglab, maKjnosi bu savollarga javob berib o'lturishdan sukutni xayrlik topdi. Go'yo o'zining bu sukuti bilan Musulmonqulga maKjnoslik bir javobni ifoda qilar edi. Chindan ham Musulmonqul bu sukutdan tahqirlandi, tutuni ko'kka ko'tarilar ekan baqirdi:

- Nega javob bermaysan?!

- Siz meni qanday tanig'an bo'lsangiz-bo'lingiz, men o'shandog' kishining o'g'li, - dedi bek. - Men bilan otam siz bilan qushbegiga bir necha turlik bo'lib tanilsaqla, o'z vijdonimiz oldida bir turlikkinadirmiz! Shuning uchun siz tilagan tarafingizga hukm qilingizda, buyrug'ingizni beraveringiz! Musulmonqulning yuzidagi boyag'i achchig'lar erini bir zavqlanish vaziyati oldi.

Kulimsirash ichida Otabekni kuzatar ekan:

- Dav yurag'ing bor ekan, yigit... Hayfki, gunohing bo'yningda, - dedi va chaqirdi: - Jallod! Eshik yonida kutib turgan oyboltaliqlar harakatlantirilar:

- Xanjarimiz qonsirag'an! Jallodlarning oldida kirgan hudaychi xong'a arz qildi:

- Toshkanddan bir chopar bor, huzuringizga kirish uchun izn so'raydir! Xudoyor Musulmonqulga qaradi. Musulmonqul ersa Otabekni jallodga topshirish uchun o'nglang'an tilini qisishga majbur bo'ldi. - Kirsin! - dedi va o'zidan amr kutib turgan jallodlarga: - Bir ozdan so'ng, - dedi, chiqib turmoqqa ishorat qildi. Negaki, choparning Toshkanddan bo'lishi bu hukmda bir oz shoshmasliqni istar, chopar vositasi bilan ham bu hukm ehtimol haqlik bir hukm bo'lib chiqar va Musulmonqul ham loaqal o'z umrida bir martaba bo'lsa-da, o'rinliq qon to'kkan bo'lar edi.

Otabek garangsumon devorga suyang'an, mundagi allaqanday maKjnoslarni onglatqan taxt, toj, xon, bek kabi lash-lushlar uning ko'z o'ngida qora pullik qadru qiymatsiz... To'g'risi ul ajib bir tabiKjatka kirgan, uning vujudi quruq va hissiz... Yo'q, ul sezsa-da, bilsa-da, go'yo oyog', qo'li bog'lanib bo'g'izlanishga hozir-lang'an bir qo'y kabi qayralayotgan pichoqqa butunlay parvosiz, qo'rquvsiz tomosha qilar edi. Bu turmish, bu hokimiyat, cheki ko'rinmagan bu qorong'iliq... uning uchur sira qiziqarliq emaslar: ul yo'q edi - tinch edi, ul keldi - tinchimadi, ul yana yo'q bo'lsa ehtimol yana tinchir edi. Mana shuning uchun ham ul bezraygan edi.

Faqat... faqat shu turmishdagi biravgina uning ko'nglidan tezroq yuvilmas va yuvilishi ham qiyindek... Nihoyat, bundan ham qutilg'andek bo'ldi. Ammo... ammo so'ng nafasida uning bilan vido'lashsa, bo'g'zig'a xanjar botar ekan, uning yuziga qarabgina ko'zi nursiz-lansa... Uning hamma orzusi shu edi hozir.

Hudaychi choparni boshlab kirdi. Chopar nomani tiz bukib Xudoyorg'a topshirg'ach, orqasiga qaytib, ko'zini devordagi bezrayganga tashlamasunmi... Ul o'zining xon huzurida bo'lg'anini ham unutdi-da, o'zini Otabek ustiga tashladi, Toshkand choparining bu kutilmagan harakati xonni, Musulmonqulni, qushbegi ham hudaychini va ol-ding'i zolda o'lturgan aKjyonni bir hayratda qoldirg'an edi. Otabekning tasallo berishi bilan Hasanali undan qo'l tortdi ersada, biroq undan hayajon, yig'i hali arimagan edi.

- Adab! - deb qichqirdi Musulmonqul, so'ngra o'ziga qarab qo'l bog'lag'an Hasanalidan so'radi, - sen kimning chopari?

- Normuhammad qushbегining.

- Qaerdan?

- Toshkanddan, taqsir.

Musulmonqul taajjub ichida o'ziga Xudoyor tomo-nidan uzatilg'an nomani oldi. Ochib kishi eshitarlik qilib o'qudi:

"Yosh xonimizga va padari arus shahanshoi Musulmonqul bahodir huzurlariga. Yosh shohimizning baxt va toleKjlari ruhsiz tanlarimizga qayta boshdan ruh, maKjyus ko'ngillarimizga qaytib chiqmasliq umid bag'ishladi. Faqir qullari mundan to'rt kunlar ilgari Toshkanddan sipohlar bilan umidsiz qaytishga majbur bo'lib, ul to'g'rida huzurlariga xabar ham yuborg'an edim. Shu holda biz sipohlar bilan Kirovchi yaqiniga etkan ham edik, orqamizdan bir chopar Toshkandda Azizbekka qarshi isyon boshlang'anini, bizni ko'mak uchun Yusufbek hoji-ning Toshkandga chaqirg'anlig'ini so'zlab, uning ismidan bir maktub berdi. Men darhol sipohlarni Toshkand qaytishga buyurdim-da, xabar olg'ani ikkinchi kuni Toshkandga etdim. Biz Toshkandga kirganda Yusufbek hoji boshliq olomon Azizbekni o'rda ichiga qamab yotar ekanlar. Olomon, ayniqsa, Yusufbek hoji bizni juda yaxshi qarshiladilar. Biz borg'andan keyin o'rdaga bosib kirdik-da, Azizbekni ushlab oldiq. Boshda men Yusufbek hojini balki, Toshkand bekligi uchun taKjmalanur deb o'ylag'an edim. Ammo uning butun o'rda va xazina, ashyo va yaroq-larini manim qo'limga topshirishi bu fikrimni bo'shka chiqardi. Yusufbek hoji nihoyatda taKjmasiz, xalq manfaatini kuzatkuchi bir odam ekan. Binoan alayhi uning to'risidagi bizning sui zanlarimiz xato bo'lib chiqadir. Uning Azizbekka qarshi xalqni oyoqlandirishi ham bizning Toshkanddan jo'nashimizning ikkinchi kuni Azizbekning nechog'liq siqilg'an xalq ustiga o'ttuz ikki tangadan chochkan solig'i bo'libdur. Toshkand xalqi Azizbekning hiylasiga aldanib, bizga yog'iyliq qilg'ani uchun pushaymon va uning zulmidan qutilg'ani vajdan xursanddir.

Men Yusufbek hojining bunchalik katta xizmati evaziga xon hazratidan ulug' bir martaba olib berishka vaKjda bergan edim. Ul bunga qarshi uzr aytib, Toshkandga insoflik bir bek belgulansa, manim uchun kifoya, dedi. Uning xon janobidan kutkan bir marhamati bor ekankim, shu yaqinda savdo bila Marg'ilonda yurgan yolg'iz o'g'lini nomalum bir sabab ila O'tabboy qushbегining qamag'anlig'ini eshitibdir. Uning bu xizmatini birar mukofotka arzigulik ko'rsalar, o'shal qamoqda bo'lg'an o'g'lini ozod etmas uchun xon hazratlarining iladrig'an inoyatlari har bir narsadan ham unga azizroq bir mukofot bo'lur. Faqat qulingizcha ham Yusufbek hojining davlatimiz ustiga qo'yg'an bu minnati kichkina gap emasdir. Binoan alayhi uning o'g'li garchi o'lim jazosiga

This is not registered version of TotalDocConverter

sa'oz bo'lsa ham, o'z mahallat shonidaning jo'sing u'chirilishi biz navqarlariga ham muvofiq ko'riladir. Vaqtincha Toshkand bekligiga Qo'shdodqoni belgulab, yoniga bir muncha sipohlar berdim. O'zim Azizbekni olib tezda xizmatlariga yursam kerak, Normuhammad qushbegi, muhr".

Musulmonqul maktubni tugatdi-da, uyatsiz ravishda Otabekka qarab iljaydi va hudaychiga buyurdi.

- Ikkita zarrin to'n keltir! Otabekning mo'jiza qabilidan so'ng daqiqalarida ikkinchi qayta qutilishni ko'rgan O'tabboy qushbegi beixtiyor yoqasini ushladi. Xudoyorxon ham yirtqich qayinotasining changalidan qutilg'anini tabrik qil-g'andek Otabekka kulib boqdi.

Musulmonqul oqsoqlanib, o'z qo'li bilan Otabekka zarrin to'n kiyguzar ekan:

- Otangizning katta xizmati soyasida o'limdan qutilg'aningizdek zarrin to'nliq ham bo'ldingiz, - deb yana bir qayta uyatsizlandi. Tag'in bir necha kun turib qaytmoq uchun Otabek Marg'ilong'a, Hasanali ota Yusufbek hojini tinchitish uchun Toshkandga jo'nadilar.

Birinchi bo'limining so'ngg'i

Uzr

Ro'mon deb sizga taqdim qilingan bu narsa dunyog'a kelishi bilanoq baxtsizlikka uchray boshlag'an edi: besh yillab bosila olmay yotdi. Nihoyat, bu kun bosilishi muyassar bo'lg'anida ham turlik zarbalarga uchradi; imlosi uch-to'rtta imlochilarimiz tomonidan tuzatilib (!) ajoyib bir quroq holiga keldi, musahhihlarimizning musohalalari orqasida texnika jihati ko'z ko'rib quloq eshitmagan bir yo'sunda chiqdi. Bularning sababi bosilish chog'ida o'zimning hozir bo'la olmag'anlig'im bo'ldi. Ammo bu o'rinda o'zimning jaholatim to'g'risida aytib turishni lozim ko'rmayman-da, faqat o'qug'uchilarning afvularini so'rayman.

Ro'monning ikkinchi bo'limini bunday xatolardan sof bo'la olishig'a vaKjda bera olmasam-da, ammo bosilish taqdiri noshir qo'lida bo'lg'anlig'ini bildirib qo'yaman.

AvvalgiI- bo'limB Keyingi